

CSEREI MIHÁLY ERDÉLY HISTÓRIÁJA
KÉZIRATMÁSOLATI CSALÁDJÁNAK
PROVENIENCIÁJA

Doktori disszertáció

Készítette: Baricz Zsolt

Szeged, 1986. február 14.

ATÁIRTOBÉ YLÉBÉB YLÁHIN 1.2000

AMMOTIAGG STAJGATTA TERN

REAIORHIN/VORI

B 2664

Uladz: 1938. 12. 27.

1. 1938. 12. 27. 1938. 12. 27.

1938. 12. 27. 1938. 12. 27.

BEVEZETÉS

E mindössze két fő fejezetből álló dolgozat alapvető célja egyrészt Cserei Mihály Erdély históriája c. műve kéziratmásolati családjának föl kutatása, a másolatok lehetőség szerinti információgazdag leírása a szakirodalomban föllelhető utalásokkal együtt. Másrészt a másolatok tulajdonosai, leirói, olvasói életutjának, társadalmi helyzetének rajza, s ennek alapján a historikus irodalomban páratlan népszerűségű mű hatásának rövid vázlata. Bár a cél szerény, természeténél fogva és a romániai kutatás körülményeinek ismeretében nem törekedhetett, csak hozzávetőleges teljességre. Így már születése pillanatában magában hordozza a folyamatos kiegészítés feladatát is.

A két fejezetet jegyzetapparátus követi, majd pedig névmutatóval zárul a dolgozat.

Itt hiszem alkalmasnak, hogy az anyaggyűjtésben, a forrásirodalom fölhasználásában nyújtott segítségéért köszönetet mondjak Monok Istvánnak, a JATE Központi Könyvtára munkatársának.

KÉZIRATOK TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Alapvető törekvéseim közé tartozott, hogy minden egyes magyarországi másolati példányt kezembe vehessek és megvizsgálhassak. Ezt - egy-két kivételtől eltekintve - sikerült elérnem. A budapesti és szegedi nagykönyvtárak /OSZK, Akadémiai, ELTE, Ráday, Somogyi, JATE/ és az OL fölkeresése mellett széleskörű levelezést kezdeményeztem azokkal a könyvtárakkal és levéltárakkal, ahonnan pozitív választ remélhettem. Megyei és városi közművelődési könyvtárak, országos hatáskörű szakkönyvtárak /Országgyűlési, Állami Gorkij, Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára/, több - muzeális gyűjteménnyel is rendelkező - gimnázium és szakközépiskolai könyvtár /Mezőtur, Miskolc, Nagykőrös, Sopron, Szarvas, Budapest/, egyetemi könyvtárak /Debrecen, Pécs/, katolikus és református egyházi könyvtárak /Debrecen, Eger, Esztergom, Gyöngyös, Kalocsa, Kecskemét, Pápa, Sárospatak, Veszprém/, valamint megyei könyvtárak /Székesfehérvár, Miskolc, Nyíregyháza/ válaszoltak, őriznek-e Cserei művéből kéziratot példányt. Esztergomból, Kalocsáról, Sárospatakról igenlő választ vártam, hiszen a szakirodalmi utalás vezetett könyvtáraikba. /Esztergomból például csak a pontos raktári jelzet megírása után kaptam értékelhető választ!/ Több példány kifejezetten a levelezésnek köszönhető: a miskolci Lévy-könyvtaré, a budapesti piarista gimnázium levéltáráé, valamint egy budapesti magántulajdonú másolat. Mindezek mellett a véletlen és a szerencse is szerephez jutott: a BAZ Megyei Levéltárban két - Apór Péter és Domokos Ferenc nevével jelzett - kéziratra találtam a Kazinczy Gábor-féle hagyatékban: mindkettő Cserei Mihály Historiájának másolata. Bár informálódó levelemben sokféle adat után érdeklődtem, az autopszia

mégis fontos, elengedhetetlen ellenőrzésnek is bizonyult. Elírásokat korrigált, új információkat eredményezett.

Az erdélyi példányok alapvető forrása a román nyelvű Craciun-Ilies-féle kéziratkatalógus¹ volt. A közel ötven másolatot föltáró bibliográfia - megbízható információim alapján állítom - többszörösen hiányos: egyes kolozsvári példányok, székelyudvarhelyi és sepsiszentgyörgyi másolatok is kimaradtak a katalógusból. De található Bukarestben és magántulajdonban is a História kéziratából. Ezek csupán azok a hiányok, amiről tudomásunk van. Meggyőződésem, hogy számos példány rejtőzik még romániai és magyarországi magántulajdonban, könyvtárakban /itt főként Romániára gondolok/. De a tulajdonosok, másolók, egyéb bejegyzők nevei /és a bejegyzések/ is hiányoznak számos esetben a bibliográfiából. Olyan másolatokra gondolok, ahol megvannak ezek az információk! /Körülményes úton, egy-két példányról sikerült ezt kideríteni./ A közismert körülmények akadályozták és akadályozzák az erdélyi kéziratok vizsgálatát, s ez jelentős mértékben csonkítja /csonkíthatja/ a róluk kialakítható képet. Ahol - kockázatos szivességből - jelentős információtöbblethez jutottam, természetesen jelzem. A forrásokat minden esetben tölem és a körülményektől telhetően igyekszem pontosan megadni. Az egyes másolatokról gyűjtött tudás mennyisége és minősége - az előbbiekből is sejthetően - egyenlőtlen. A jelzettekén túl a tulajdonosok és másolók egyéniségének különbségei is rányomják a kéziraatra bélyegüket. Alanyibbak vagy személytelenebbek. Anonimitásba burkolóznak vagy kommentárokat fűznek Cserei szövegéhez, genealógiai, leszármazási táblázatokkal tűzdelik meg a másolatot. Figyelmetlenül, hibát-hibára halmozva rontják az eredeti szöveget, vagy éppen értékes és

izgalmas marginális bejegyzésekkel igyekeznek segíteni a kései olvasót, hogy árnyaltabb képet alkothasson az elődökről, a korról. Talán megbocsátható vétke e dolgozat szerzőjének, ha éppen ezért az egyes másolatok közötti leírásban és értékelésben jelentős különbségek is mutatkoznak majd. A kíváncsiság és a vonzódás mohósága ellen a dolgozat írása - e hosszú vajudás-idején állandóan küzdeni kellett. Így szerveződtek családi fotóvá a másolatok sokfelé szóródott egyesei, hogy elfoglalják saját helyüket látómezőnkben: elől vagy hátul, a központban vagy a kép távoli sarkában, teljes magukat mutatva vagy nagyrészt takarva, rejtekezve, egy tétova tekintet erejéig. De mindannyian a képhez tartoznak. Segítik a kutató szellemet, tekintetet, az esendő maradókat, hogy többet ismerhesse nek meg az esendő elődök mindennapjaiból.

Az időbeli és térbeli megközelítés szerves részének, a kép teljességéhez tartozónak vélem a kéziratok /eredeti és másolatok/ szakirodalombeli jelenlétét, az utalást is. A másolati család záró részében szólok erről részletesebben.

Ugy gondolom, a kéziratok legfontosabb jellemzőinek pontos leírását érdemes elválasztani a másolók, tulajdonosok neveinek föloldásától, a marginális bejegyzések értékelésétől. Ezért ezeket a mű hatástörténetének, társadalmi kisugárzásának vizsgálatával együtt igyekszem tárgyalni az "Olvasók, másolók, tulajdonosok" című fejezetben.

Magyarországi és erdélyi /romániai/ könyvtárakban és
magántulajdonban őrzött kéziratos példányok

Az egyes másolatok adatai az alábbi sorrendben követik egymást:

1. E dolgozaton belüli sorszám /arab szám/
2. Lelőhely
3. Raktári jelzet
4. Cím /amennyiben van/
5. Méret mm-ben
6. Terjedelem /folio/, a csonkaság jelölve
7. Másolat ideje, helye
8. Másoló neve
9. Tulajdonos(ok) neve/i/
10. Fontosabb marginális bejegyzések
11. Egyéb megjegyzések

A kézirati példányok egymás közötti rendjét elsősorban a leelőhely betűrendje, majd a raktári jelzet betű- és számsorrendje határozza meg.

Magyarország

1. BUDAPEST, ELTE Központi Könyvtára

G. 292

"Vera Historia Transylvanica ab anno MDCLXI incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta In exilio Coronensi Anno MDCCIX, mense decembri."

390 x 250 mm, 460 pp.

Másoló: "1814-ik esztendőben leírta Soós Farkas Zentelkén."

Poss: nincs

Kolligátum: ugyanebbe kötve még Hidvégi Mikó Ferenc Erdélyi Históriaja /1594./, 76 pp.

2. BUDAPEST, ELTE Központi Könyvtára

G. 670.

"Vera Historia Transylvanica Ab Anno MDCLXI incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta in Exilio Coronensi Anno MDCCIX mense Decembri.

Veritas omnia vincit."

340 x 220 mm, 444 /10/ pp.

Másoló: ismeretlen. Másolat a XVIII. század második feléből.

Poss: "Alexias Csulai De Nagy Csula, anno 1763. augusztus 13." /Cimlapon található/

Mutatótábla van.

3. BUDAPEST, ELTE Központi Könyvtára

G. 671.

"Erdélynek rövid Históriaja, melyet irt Nagyajtai Tserei Mihály az 1712-ik Esztendőben, melyet én is sok fáradsággal le irtam Farczádi Nagy-Gábor Mvásárhelyi Togátus Deák Életemnek 18-dik Deákságomnak 2-dik esztendejében Magyar Péterlaka nevű faluban, Thorda Vármegyében egy Cániculai Vacátion 1806-ba."

380 x 230 mm, 494 /8/ pp.

Másoló: Farczádi Nagy Gábor, 1806, Magyarpéterlaka.

Poss: nincs.

Mutatótábla van. A História vége közeledtével sűrűn fogalmaz szabadon a másoló.

A cimlapon még: "Symbolum. Laber improbus omnia vincit, azaz A szüntelen való munka által mindent végre lehet hajtani."

4. BUDAPEST, MTA Könyvtára /Kézirattár/

K. 100.

Cim nincs. Gerincfelirat: Cserei Mihály Erdély Historiája.

303 x 190 mm, 228 /6/ pp. /A 227. lap hiányzik./

Másoló: Cserei Mihály saját kézírása. Az eredeti kézirat.

Poss: "H. Sz. Mártoni Gedő József, 1842." /Piros színű tulajdonbélyegző az első oldalon./

Az első kötéstábla belső oldalán az alábbi bejegyzés található:

"Cserei János	Apór Ilona
- Cserei Mihály	Kun Ilona
Cserei György	Nagy Borbára
Cserei Theresia	Groff Miko Ádámné
Groff Miko Klára	Mosa Lászlóné"

5. BUDAPEST, MTA Könyvtára /Kézirattár/

Történelem, 4-r. 19.

Cimlap, cím nincs.

225 x 180 mm, 908 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss: nincs.

A mű végén: "Gloria Deo Venia Reo."

6. BUDAPEST, MTA Könyvtára /kézirattár/

Történelem, 4-r. 72.

"Cserei Mihály Erdélyi Historiája."

245 x 200 mm, I-II. kötet, 441 pp. + 457 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss: nincs.

Papírkötés, lapszámozott, margón dátumozás, nagyon szép, olvasható írás.

7. BUDAPEST, MTA Könyvtára /Kézirattár/

Történelem, 2-r. 88.

"Extractus Michaelis Cserej manuscriptae Transylvanicae Historiae a 1661° ad 1712."

/Latin nyelvű kivonat./

In folio, 16 pp.

Másoló: "Auto in Terbegecz 16. IX. 1779. Tahy."

Poss: nincs.

Fűzött.

8. BUDAPEST, MTA Könyvtára /Kézirattár/

Történelem, 2-r. 95.

"Vera Historia Transylvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy-Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Debris. Veritas omnia vincit."

375 x 230 mm, 590 pp.

Másoló: "Delineata Typis naalibus Josephi Kátai anno 1763. N. Enyedini... Descripta ex Originali."

Poss: "1796, Budae" /Mailáth János gyűjteményéből került az MTA tulajdonába./

Félbőrkötés, mutatótábla, a margón évszámok.

9. BUDAPEST, MTA Könyvtára /Kézirattár/

Történelem, 2-r. 97.

"Erdélyi Magyar Historia, mellyet A Második Rákóczi György, Barcsai Ákos és Kemény János Veszedelmek után első Apaffi Mihály és azután történt dolgokról irt Tekintetes Nagy-Ajtai Cserei Mihály - Nagy-Ajta 2 da Januarii Anno 1698."

375x230 mm, 107 pp. Csonka: 1670-ig tart.

Másoló: ismeretlen. XIX. századi másolat.

Poss: nincs.

Papírkötés, dátumozott margo.

10. BUDAPEST, MTA Könyvtára /Kézirattár/

Történelem, 2-r. 135.

"Tserei Mihály historiája."

330 x 210 mm, 584 pp.

Másoló: "Delineavit Josephus Ajtai, 1762." /Utolsó oldalon, a szöveg után./

Poss: Cornides Dániel könyvtárából került az MTA tulajdonába.

Félbőrkötés, számozott, évszámok középen.

11. BUDAPEST, MTA Könyvtára /Kézirattár/

Történelem, 2-r. 146.

"Vera Historia Transylvanica ab Anno MDCLXI incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta in Exilio Coronensi Anno MDCCIX Mense Decembri."

315 x 220 mm, 444 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss: "Samuelis Szucsáni" /Aláírása a címlapon sajátkezű./

Félbőrkötés, számozott lapok, mutatótábla van.

Utolsó lapon: "Anno 1781 die született egy kislyán kettős jegy alatt."

12. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Fol. Hung. 72.

"Vera Historia Transylvanica Ab Anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de N. Ajta et Descripta in Exilio Coronensi. Anno 1709."

350 x 221 mm, 518 pp.

Másoló: ismeretlen. 18. századi másolat.

Poss: nincs.

Félbőrkötés, számozott, margón évjelzés.

13. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Fol. Hung. 73.

"Genuina Status Transylvanica Effigies ab Anno MDCLXI per Michaellem Cserei Ad Annum MDCCXII continuata nunc vero usibus Michaelis Erösdi descripta Anno 1767."

Veritas /!/ omnia vincit. Per me... Sigismundum P.
Kováts De Tsernáton."

335 x 210 mm, 432 pp.

Másoló: Sigismundum P. Kováts De Tsernáton

Poss: "Ez a köny G Kemény Pal önegysagáé." /előzéklapon/
"Ex Bibl. Com. F. Széchényi." /cím lapverzón/

Félbörkötés, számozott lapok, évszám nincs a margón,
mutatótábla van, rendkívül diszes címlap.

14. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Fol. Hung. 74.

"Erdéllynek Apafi Mihály fejedelmessége /!/ alatt lett
változásainak Historiája, mellyet le irt Tseréy Mihály
Brassó nevü Erdély Országának Városában 1710 esztendő-
ben"

335-x 220 mm, 493 /41/ pp.

Másoló: "In Marmatia Anno MDCCLXXX Josephi Csáfordi
a Stephano Rege." /A mű számozatlan címlapján./

Poss: "Usibus Musae Nationalis Hungarici lubenter
efficit Georgius Hrabowszky de Hrabowaa Ecclesiae
Evang. A. C. Palotensis minister, concionator, Senior...
Pestini 22. Aug. 1816."

Félbörkötés, számozott oldalak, mutatótábla van.

A címlapverzón több tételből álló irodalmat sorol föl
Hraboszky György, Erdély történetével kapcsolatosakat.
Bejegyzés az 519. oldalon: "Maxima Status. Pro Regno
Hungariae per Dominum Grozinger concinnata. 1781.",
majd Grossinger atya több oldalas latin nyelvü beszé-
de következik.

15. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Fol. Hung. 75.

"Cserei Mihály Historiája"

360 x 220 mm, 208 pp. /Csonka, 1686-ig tart/

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat, több kéz írása.

Poss: Jankovich Miklós gyűjteménye, 1830. /címlepon/
Papírkötés, számozott lapok, középen évszám.

Az utolsó oldalon Jankovich M. sajátkezű bejegyzése:
"Ezen Historiának eredeti Példánnyat ajándékozta Fő
Strázsamester B. Cserey Kazinczy Ferencnek 1790-1820
esztendőközben. N. Jank."

16. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Fol. Hung. 869.

"Nagy-Ajtai Cserey Mihály Erdélyi Históriaja 1661-től
1712-ig." /címlepon/

"Vera Historia Transylvanica ab Anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de N. Ajta, descripta
in exilio Coronensi 1709. mense Decembri." /Címleapverzőn/
355 x 230 mm, 519 p.

Másoló: ismeretlen. Egy kéz írása. A kötéstábla oldalán
az alábbi bejegyzés olvasható: "Tserei Mihálynak Erdély
Országai fő Nemes emberek egész-maga idejebeli viselt
dolgokról való Historiáját a magam számára egy Nagy
Bányárul kéretett Exemplárból le irattattam Debrecen-
ben 1776^{dik} Esztendőben Juliusnak 12-dik napjára."

Sinai Miklós Professor

mk

Poss: Sinai Miklós, 1776, a kötéstábla belső oldalán
fölül Nagy Gábor kigyós cimere található: "Gabrielis
Nagy Ex-Bibliotheca - Debreczini Anno 1821", ugyanezen
az oldalon alul a következő olvasható: "Nagy Gáboré
Debrecenben, augusztus 5^{dik} 1819."

Számozott lapok, margón évszámok, az utolsó oldal
verzóján Nagy Gábor bejegyzései Zrinyi Jánosról.

17. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Fol. Hung. 1o27.

"Erdélyi Magyar Historia, mellyet A Második Rákotzi György, Bartsai Ákos és Kemény János veszedelmek után első Apaffy Mihály és azután történt dolgokról irt Tekintetes Nagy-Ajtai Cserei Mihály."

36o x 23o mm, 532 pp.

Másoló: ismeretlen. Egy kéz írása. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.

Félbőrkötés, számozott oldalak, középen évszámozás, mutatótábla nincs.

18. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Fol. Hung. 1984.

"Vera Historia Transilvanica ab anno 1661. incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta, descripta in exilio Coronensi Anno 17o9, Mense Decembri. Veritas omnia vincit."

38o x 243 mm, -646 (24) pp.

Másoló: "Denuo descr. per L. R. de Telegd" /címlapon/
"1846. 17^{dik} November. Leirta R. L." /utolsó
oldalon, a mutatótábla végén/

Poss.: Ex libris Henrici Marczali /kötéstábla belső
oldalán/

Pongrácz Jenő tulajdona /előzéklapon/

Félbőrkötés, számozott oldalak, -margón évszámok, mutatótábla van.

19. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Fol. Hung. 2417.

"Vera Historia Transylvanica Ab Anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta in Exilio Coronensi. Anno 17o9. Veritas omnia vincit."

340 x 220 mm, 488 (26) pp.

Másoló: ismeretlen. Kétféle írás. 18. századi másolat.

Poss.: A zirci apátság könyvtárából került az OSZK-ba.

Félbőrkötés; számozott lapok, margón évszám, mutató-tábla van, rendkívül gondos, szép írás.

20. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Fol. Hung. 2689.

"Vera Historia Transilvanica ab anno 1661. incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709. Mense Decembri. Veritas omnia vincit."

360 x 230 mm, 444 (30) pp.

Másoló: ismeretlen. Egyféle írás. 18. század végi másolat.

Poss.: A keszthelyi Festetico könyvtárból került az OSZK-ba.

Igen szép, diszes, aranyozott bőrkötés, számozott oldalak, margón nincs évszámozás, mutatótábla van.

21. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Quart. Hung. 87.

"Vera Historia Transilvanica Ab Anno MDCLXI incipiendo elaborata per Michaellem Tserey de Nagy Ajta et descripta In Exilio Coronensi Anno MDCCIX Mense Decembri."

Veritas omnia vincit.

235 x 180 mm, I-II. kötet, 1084 + 887 (80) pp.

Másoló: ismeretlen. Egyféle kézírás. 18. század végi másolat.

Poss.: "Ex. Bibl. Com. F. Széchényi" /cím lapverzón/
Bőrkötés, számozott lapok, margón nincs évszám, mutatótábla van.

22. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Quart. Hung. 1077.

"Cserei Mihály Ab Anno 1662 ad annum 1712. Magyar és Erdély Országi dolgokról irt Historiájának Conpendiuma"/!/ 210 x 180 mm, 309 pp. Terjedelmes tömörítvény! Másoló: ismeretlen. Egy kézírás. 18. századi másolat. Poss.: ... Gyulai Josefé /előzéklapon/ Kötéstábla nincs, kézzel számozott oldalak, évszámok a margón.

23. BUDAPEST, OSZK Kézirattára

Quart. Hung. 1433.

"Vera Historia Transylvanica ab Anno Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Primo, Incipiendo Elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta in Exilio Coronensi MDCCIX."

232 x 192 mm, I-II. kötet, 367 (20) + 218 pp.

Másoló: "Leírtam ezen Cserei Mihály Historiáját én, Fogarasi Nyilas Nagy Pál amaz Hires Nagy József Római Császár halála után amaz huszonöt esztendőktől fogva szüntelen ohajtott és osztán 1790^{-be} Juniusi Holnapba Budán nagy pompával tartatott Magyar Országi Diaeta alkalmatosságával Maros Vásárhelyen a Poklos uttzában Csizmadia Olajos István házánál Szálláson létemben." /Az első kötet végén található szöveg./

Poss.: Schönherr Gyula hagyatékából került az OSZK-ba. XX. századi vászonkötésben, számozott oldalak, évszámolás nincs a margón, mutatótábla csak az első kötet-hez van.

24. BUDAPEST, Piarista Levéltár

M.s. 316.

"Erdélyi magyar historia, mellyet a Második Rákótzai György, Bartsai Ákos és Kemény János veszedemek /!/

után első Apaffy Mihály és azután történt dolgokról irt Tekintetes Nagy Ajtai Cserei Mihály."

360 x 210 mm, 392 pp. Némileg csonka, a vége hiányzik.

Másoló: "Le van írva az eredetiről Watter Gyula, Hercegh Lajos és Krizsan János által. 1835."

Poss.: nincs.

25. BUDAPEST, Dunamelléki Református Egyházkerület

Ráday Gyűjteménye

K-1. 6.

"Tserei Mihály históriája, mellyben Erdéllynek és annak ügyével egybe következett Birodalmának Apafi Mihály Fejedelemsége alatt lett törvényei adattatnak elő."

245 x 180 mm, 494 pp. Csonka, az 1697. esztendővel zárul.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: "Patkó Mihály, Tara, 1877. július 23.

Néhai Szemeriai Szász Károly református püspök hagyatékából unokájáé Dr. Görzsönyi Varga Zoltáné; a szöveg után az utolsó tulajdonos /XX.sz./ pecsétje.

Papirkötés, számozott oldalak, mutatótábla nincs.

A címoldalon a cím fölött az alábbi olvasható:

"Praes die 31. Octobris 1793."

A cím alatti szöveg: "Én Sz. I. Elolvastam egészenn végig kétzer."

Ugyanezen az oldalon még: "Gyász fejedelem az Apafi Mihály. Teleki Mihály semmire való gaz ember magyar erdély /!/ ország és ember Gyilkos. Minden rosszát el követő-ezer száz szoros Akasztófa meg holt csufosan a lo meg botlásával."

Később: "A melybe elő adatik A magyar urak el vesztesékek A Gyalázatos Teleki el árulása a ki mind a

magyar mind az Erdély országot el árulta az életekből, vagyonoktól megfosztotta."

A borítólap belső oldalán Benda Kálmán, a Gyűjtemény jelenlegi igazgatója bejegyzését találjuk a mű csonkagságáról, s a szöveg eredetitől való jelentéktelen eltérésekről. Egyet érdemes kiemelni: a latin szavakat föloldja, s lapalji jegyzetben közli.

26. BUDAPEST, Dunamelléki Református Egyházkerület
Ráday Gyűjteménye

K-O. 207.

"Vera historia Transylvanica ab anno 1661. incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de Nagyajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709."

330 x 220, 582 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat. Több kéz írása.

Poss.: nincs.

Rongált.

27. BUDAPEST, magángyűjteményben

Cserei Mihály jeles historiája, mely nem csak a maga idejében történt erdélyi és más külső országi régi szép dolgokat, hanem még a maga ideje előtt történt hiteles relációkból vett elmét vidámitó hasznos dolgokat is rendesen és röviden magába foglalja. A maga hasznára leírta és leíratta Ercsei Zsigmond, Kolozsvár, 1763. 325 x 225 mm, 420 pp.

Másoló: Részben Ercsei Zsigmond, 1763.

Poss.: Ercsei Zsigmond.

28. DEBRECEN, KLTE Központi Könyvtára /Kézirattár/

Ms 146/23

Cím nincs.

400 x 235 mm, 418 pp. Csonka, az 1705. évig tart.
Másoló: ismeretlen. XVIII. század végi másolat. Több
kéz írása.

Poss.: Ragonfalvi Kiss István hagyatékából került a
KLTE könyvtárába.

Kötéstábla nélküli, számozott lapok, margón évszámok,
mutatótábla nincs.

29. DEBRECEN, Tisztántuli Református Egyházkerület
Nagykönyvtára
R 481/A.

"Vera Historia Transylvanica ab anno 1661. incipiendo:
elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta, et descrip-
ta in exilio Coronensi anno 1709."

360 x 255 mm, 395 pp.

Másoló: Milesz József, 1767.

Poss.: Lugossy József, 1860.

Utólagos, XIX. századi kötés, számozott lapok, mutató-
tábla nincs.

30. DEBRECEN, Tisztántuli Református Egyházkerület
Nagykönyvtára
R 481/B.

"Vera Historia Transylvanica 1661-1711. /Erdély tör-
ténete/ Brassó, 1709-1712."

400 x 250 mm, 563 pp.

Másoló: ismeretlen. 1800 körüli másolat. Egy kézírás.

Poss.: "Ilosvai Borbély Sámuelé; Ennek unokája érszo-
dorói lakos Gyarmati Kiss Sándor ur ajándékából főisk.
lett Roisa Sándor Ur útján 1875. februárjában."

Jegyzette: Dicsőfi Imre /előzéklapverzón/

Félbőr kötés, aranyos diszítéssel, számozott lapok,
középen évszámozás.

A hátsó kötetstábla belső oldalán ez olvasható: "30
harminc forint ennek a könyvnek az ára."

31. DEBRECEN, Tiszántúli Református Egyházkerület

Nagykönyvtára

R 3021

"Vera Historica Transylvanica ab Anno 1661-1711 elaborata per Michaellem Cserei Nagyajta."

420 x 280 mm, 404 pp.

Másoló: "Descriptum per Valentinum Nagy Anno 21^a

Marth. 1828. hoc tempora op. Hajdu Hadház Vice notarius" /Az utolsó oldalon/

Poss.: "Ezenn kronikát az alóll irott le irattatta és bé is köttette és így mint tulajdonát a Historiai tudományra nézve a Nemes H. Hadház Várossa Archivumának ajándékozza 15^{dik} augusztusban, mint születése napján, az 1828^{dik} Esztendőben, 71 esztendőskorában. Kállai Csiszár Mihály még ez idő szerént hadnagy."

Nagy Sándor ajándékozó levele található még a lapok között.

Bőrbe kötött, aranyozott, számozott lapok, margón dátumozás.

32. ESZTERGOM, Főszékesegyházi Könyvtár

MS. I. 150.

"Cserei Mihály Históriája 1661-1712."

340x225 mm, 548 pp.

Másoló: ismeretlen. A 307. lapon levő bejegyzésből arra lehet következtetni, hogy a másolás 1765-ben történt.

Több kéz írása.

Poss.: "Ex libris Theodori Daniell, 1766" /Előzéklap-verzón/

Az első oldalon /p. 1./ Torma Károly gumipecsétje található, alatta is egy pecsét:
Csicsókeresztur.

Bőrkötés, számozott.

33. KALOCSA, Főszékesegyházi Könyvtár

MS. 111/1-2.

"Erdély Országának igaz Történet Históriája, mely kezdődik 1661. Esztendőben Tserei Mihály által de Nagy Ajta kidolgoztatott és leiratott az Coronensi Fogságban 1703. December havában, melyet naponkint Kőszegi Elek magának mint Debreczeni Királyi Só-Mázsa-Mester szabad időkbén két holnapok alatt 3 darabban le paríált, 1807."

240 x 200 mm

Másoló: Kőszegi Elek, 1807.

Poss.: Kőszegi Elek.

Papirkötés, számozatlan lapok.

34. KALOCSA, Főszékesegyházi Könyvtár

MS 148.

"Michaelis Cserei Vitae et temporis sui Diarium"

360 x 240 mm, 519 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat. Egy kéz írása.

Poss.: nincs.

Bőrkötés, számozott lapok. Már 1811-ben megvolt,

Kovachich Márton lajstromozta! Az első oldalon olvas-

ható: "In nominae Sacrosanctae Trinitatis Unius, Solius, Veri ac Aeterni Dei, 7 januarii Anno 1698 in Nagy Ajta."

35. MISKOLC, Lévy József Könyvtár /Miskolci iskolák
muzeális gyűjteménye/

11679

Cím nélküli.

350 x 220 mm, 331 pp.

Másoló: ismeretlen. 1800 körüli másolat. Egy kéz írása.

Poss.: "Ludovicus Kalmár de..."

Bőrkötés, számozott oldalak, mutatótábla nincs, év-

számozás a margón. A kötéstábla belső oldalán a követ-

kező bejegyzés olvasható: "Anno 1803. Die 3^a Martii Die

nempe sedis restauratione comitatus de Zabolch a Lud.
Kalmár Ammon... Ludov - comparavit Ludovico Botka
manuscriptorum Liber 8us Librorum /139 /?/ R forint 10"

36. MISKOLC, BAZ Megyei Levéltár

Kazinczy Gábor iratai XIV/18. 1/4.

"Apor Péter /!/ naplója /1669/-1712."

390 x 255 mm, 444 (20) pp. Csonka, a 27. oldalon kezdődik.
Másoló: "N. N." /A mű befejezése után./ XVIII. századi
másolat. Egy kéz írása.

Poss.: nincs.

Kötéstábla nélkül, rossz, penészes állapotban, számo-
zott lapok, mutatótábla van. /Papir vízjegye: egy nap
és W. S. monogram./

37. MISKOLC, BAZ Megyei Levéltár

Kazinczy Gábor iratai

XIV/18. 1/5.

"Alsócsernátoni Domokos Ferenc /!/ naplója."

350 x 225 mm, 458 pp. Csonka: hiányzik a 354-372 p.
Másoló: "A. Csernátoni Domokos Ferentjé. Irtamle ma-
gam Bétsben az nemes Magyar Garda Udvarában harmadik
numerus alatt lévő szobámban, Laxemburgban, és Scuprum-
ban 1766^{ki} esztendőben, midőn voltam Felséges Asszonyunk
MÁRIA THERESIA Nemes Testörzői közül egyik Hadnagy."

Poss.: A. Csernátoni Domokos Ferenc. /Kazinczy Gábor
hagyatékából került a megyei levéltárba./

Kötéstábla nélküli, számozott lapok, margón dátumozva.
Az első oldalon: "In Nomine Sacro Sanctae Trinitatis
Unius Solius Veri, ac Aeterni DEI. 2^a January Ao 1698
in. N. Ajta." Ezután pedig az életrajza 1694-ig, majd
az elővers.

A margókon nagyon sok javítás, korrekturajelek.

A 354. oldalon pedig az alábbi beírás: "ezt vissza
kérem az első correcturával küldeni."

38. SÁROSPATAK, Tiszáninneni Református Egyházkerület
Tud. Gyűjt. Nagykönyvtár
K.t. 97. sz.
Cimlap, cím hiányzik.
38o x 245 mm, 429 pp.
Másoló: ismeretlen. XVIII. század végi másolat.
Poss.: nincs.
Félbőr kötésű, számozott oldalak. Az első oldal kezdő-
sora: "In nomine Sacro Sancta Trinitatis, Unius, solius
Veri ac Aeterni Dei. 2da Januarij 1698 in N. Ajta."
39. SZEGED, Somogyi-könyvtár
G. e. 3o4o
"Vera Historia Transylvanica Ab Anno MDCLXI incipiendo
elaborata per Michaellem Tserei de N. Ajta et descripta
in Exilio Coronensi anno MDCCIX Mense Decembri. Veritas
omnia vincit."
35o x 2oo mm, 444 (24) pp.
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat. Több kéz
írása.
Poss.: a kötéstábla belső oldalán, a bal felső sarokban
egy monogram: H. V. vagy K. V.; alatta egy áthuzott
possesori bejegyzés, amit lehetetlen volt kibetűzni,
majd: "Vettem Kolozsvárt 1889 December hó 12-én. Serly
Lajos." Ezt követően: "Fischer Jenő tulajdona."
Rongált, szinette bőrkötés, számozott oldalak, dátumok
középen, mutatótábla van.
A cimlapon Cserei-család leszármazási táblája olvas-
ható a másolatot készítőktől elűtő tintával és írás-
móddal. Ugyanezzel az írással a 14o-141. oldalig nagyon
sok kommentár, apróbb megjegyzések és hosszabb szövegek
olvashatók. Ebből érdemes kiemelni a 1o5. oldalon ta-
lálható szöveget: "Nem csak a Török akár melj segélő
is töbnyire maga alá nyomja azt akinek is segedelmére

jött mert kinek /?/ is a Romaiak akárkinek is segítségével mentek ha nem győztek csak azt akinek segedelmére mentek ha győztek úgy mind a kettőt magok alá nem nyomták." A 121. oldalon: "Nem Landor sem Nándor hanem Nádor az az Nádorispányi Fejérvár, mivel hajdan e volt a Nádor Ispányi Fő Város. Nádor, az az Nagy Ur." A 140-141. oldalon egy kigyónyeléssel kapcsolatos személyes élmény a leghosszabb marginális bejegyzés: "1778^{ban} mint G. Mikes Antal jószágainak Feje Julius 12^{én}. Uzonbol a Bodzára menvén a Nyáron" - ezt a szöveget áthuzta a bejegyző, s a következőket írta tovább: "1768^{ban} mint B. Bornemisza Pálnak annuális kancellistája Lompérdrol Sze. Miháljtelke felé hágván ki beérrik egj felpuffott nagyon lelkenedező oláhot, kértem mi baja? "egj kigyo vagyon bennem, azt mondja "el aludtam ittason az erdő alatt, és abban ebredtem fel, a mint a kigyo le saladt a torkomon azirt menjek ide Sze Mihálj Telkére, arra tanítottak, hogy Golja hust, golja belet egjem" leszálván a loról, kezembe... a köldekén alól, meg fogtam, megszorítottam, érzettem, a mint ki vonta magát a kezemből. Abafajára jutván beszéllem a Bárónak, ott lévén Doktor Zágoni: azt mondja: csak lép dagadás, mert a gyomorban oljan tűz ég, a meljben levegővel élő állatt meg nem élhet, de azután 771^{ben} láttam 3 Széken Sárfalván G. Ferrátinál azt az egj fértáljni hoszaságu vizibornjut a meljet a Grof vett volt ki egy Leánbol és Spiritusjban is tartotta, de Zágoni erre is azt mondotta, hog azt tojásul kellett el njelnie, dehól maradhatott meg a ki kelésig emésztetlen?"

A hátsó-borítólap belső oldalán a következő szöveg található /az előbbtől eltérő írásu/: "W I: 1828^{bol} való jegyzések", majd gazdasági természetű elszámolás következik berbécsekről, juhokról, kecskékről, borról és

pálinkáról, valamint kölcsönadott pénz számbavételéről. Ezenközben több név és helység is megemlítődik: "Matyeán Jakob, Prekuje, Flora", valamint "Péntek, Szakál, Lom." A példány érdekessége még az a levelezés, amit Móra Ferenc az utolsó tulajdonossal, Fischer Jenővel váltott.

Erdély /Románia/

40. ARAD, Rajon Muzeum Levéltára

MS. 414.

Cimlap, cím hiányzik.

In folio, 371 (?) pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat. Több kéz írása.

Poss.: nincs.

Mutatótábla van.

41. BRASSÓ, Honterus Liceum Könyvtára

MS. 152.

"Cserei Mihály Históriája 1661-1711."

In 4°

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs.

42. BRASSÓ, Honterus Liceum Könyvtára

MS. 702.

Cserei Mihály Históriája 1661-1711

In 4°

Másoló: "Másolat a XVIII. század vége tájáról, magyarul /valamint németre fordítva neogótikus betűkkel/ George Mihail Gottlieb von Hermann másoló és fordító írta latin betűkkel"

Poss.: nincs.

Mutatótábla van /nagyon szisztematikus betű- és időrendi/

43. BRASSÓ, Honterus Liceum Könyvtára
MS. Fond TRAUSH, 18/b.
"Auszug aus der Historia von Mihail Cserei 1661-1711."
In 4°, 387 pp. Kivonatos.
Másoló: ismeretlen. XVIII. század vége táji másolat.
Poss.: nincs.
Brassó és a Barcaság multjával kapcsolatos eseményeket tartalmazza magyarul.
44. DÉS, magántulajdonban /özv. Veress Sándorné/
"Vera Historia Transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy-Ajta et descripto
in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri. Veritas
omnia vincit."
360 x 240 mm
Másoló: ismeretlen. XVIII. század közepi másolat.
Poss.: özv. Veress Sándorné, Dész.
A szebeni papírmalom vízjegye és az íráskarakter, amiből a leírás dátumát meghatározták.
Forrás: Kiss Ferenc: Egy emlékirat ismeretlen másolata
= Korunk, 1968/1./160. p.
45. GYULAFEHÉRVÁR, Batthyáneum Könyvtára
MS. X. 19.
"Historia Transilvaniae ab anno 1661 usque annum
1711. /sic!/"
In folio, 569 pp.
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.
46. GYULAFEHÉRVÁR, Batthyáneum Könyvtára
MS. XI. 77/a.
"Historia Transilvaniae ab anno 1661 usque annum 1711."
In folio, 444 pp.
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.

47. GYULAFEHÉRVÁR, Batthyáneum Könyvtára
MS. XI. 184.
Cim és címlap hiányzik.
In folio, 52o pp.
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat. Több kéz írása.
Poss.: nincs.
48. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár
MS. 139.
"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descrip-
ta in exilio Coronensi anno 17o9 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711."
In folio, 919 pp.
Másoló: ismeretlen, XIX. század eleji másolat.
Poss.: nincs.
49. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár
MS. 141.
"Vera historia transilvanica ab anno 1661 insipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta
in exilio Coronensi anno 17o9 mense Decembri. Veritas
omnia vincit. 1661-1711."
In folio, 595 pp.
Másoló: ismeretlen. Másolat 1846-ból.
Poss.: nincs.
- 5o. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár
MS. 142.
"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta
in exilio Coronensi anno 17o9 mense Decembri. Veritas
omnia vincit. 1661-1711."
In folio, 449 pp.
Másoló: ismeretlen. Másolat a XIX. század elejéről.
Poss.: nincs.

51. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár
MS. 143.
"Cserei Mihály Historiája 1661-1711."
In folio, 406 p.
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.
52. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár
MS. 144.
"Cserei Mihály Históriaja 1661-1711."
In folio, 502 pp.
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.
53. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár
MS. 163.
"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descrip-
ta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711."
In folio, 460 pp. + 1712-ből való kiegészítéssel.
Másoló ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.
54. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár
MS. 233.
"Cserei Mihály Históriaja 1661-1711."
In folio, 381 pp.
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.
55. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár
MS. 234.
"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata perc Michaellem Cserei de Nagy Ajta et

descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 456 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs.

Mutatótábla van.

56. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár

MS 235.

"Vera Historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta
in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri. Veritas
omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 400 pp.

Másoló: ismeretlen, XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs

Mutatótábla van.

57. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár

MS. 1829.

"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta
in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri. Veritas
omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 1118 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs.

58. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár

MS. 2623.

"Cserei Mihály Históriaja 1661-1711."

In folio, 464 pp.

Másoló: Kiss András, 1819.

Poss.: nincs.

A Cserei-mű végén egy Huszti András-írás Erdély
földrajzi helyzetéről.

59. KOLOZSVÁR, Központi Egyetemi Könyvtár
MS. 3176.

"Cserei Mihály Krónikája."

In folio, 365 pp. Csonka, hiányzik az első tizenhat oldal, az 1661-1665 évek eseménysora.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs.

60. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete
MS. /Balázsfalva/ fond 4.

"Nagyajtai Tserei Mihály igaz históriája Erdély országnak dolgairól 1661-dik esztendőttől kezdve 1709-dik esztendőig. Az igazság mindeneket meggyőz."

In 8°, 715 pp. Az 1712-es események kiegészítésével.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs.

61. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete
MS /Balázsfalva/ fond 9.

"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri. Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In 4°, 629 (24) pp. Kiegészítve az 1712. év eseményeivel.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs

Mutatótábla van.

62. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete
MS /Balázsfalva/ fond 26.

"Erdélyi magyar história, melyet a Második Rákotzi György, Barcsai Ákos és Kemény János fejedelmek után első Apaffi Mihály haláláig és azután történt dolgokról irt... /1661-1771/" /sic!/"

In 4°, 591 pp.

Másoló: ismeretlen. Másolat 1766-ból.

Poss.: nincs.

63. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fióköntézeté

MS. 734.

Cím nincs.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: "... Cserey de K. Ajta, 1766."

"Ladislaus Vajda de Soósmező, secretarius
gubernialis, 1866."

"Biblioteca Gimnasiunui gr. cat. din. Blas"
/bélyegző/

64. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fióköntézeté

MS. II. melléklet /Reformátusok/ fond, 1003.

"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et
descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 246 pp. /sic!/
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat. Több kéz

írása.

Poss.: "I. G. Claudiopoli Chartae InsCRIPTae pro
proprio sui bono DanIELis P.Szath MÁRI." /1762./
Sigismundi Pap Szathmary."

65. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fióköntézeté

MS. II. melléklet /Reformátusok/fond 1017.

"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et
descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711.

In folio, 561. pp. Kiegészítés az 1712. év eseményei-
vel.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: a kötés gerincén aranyozva: "L. G. B., 1760."
Mutatótábla van.

66. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete

MS II. /Reformátusok/ fond 1019.

"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripto in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri. Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 654 pp. Kiegészítés az 1712. év eseményeivel. Másoló: ismeretlen. XVIII. század végi másolat. Két kéz írása.

Pross.: nincs.

67. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete

MS. II. melléklet /Reformátusok/ fond 1370.

"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri."

Veritas omnia vincit. 1661-1711.

In 4°, 454 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: "J. I. Áll ez a könyv 100 fl. e/züst/ pénzben/ és két lóba szekérrel. Drága könyv! El veszett fejszinek nyele." /XIX. század első fele./

"Kézdi Szentléleki János. Istváné"

1848-ban Gyulafehérváron volt vagy Nagyenyeden.

"Szászvárosi ev. ref. Kuun-tanoda könyvtára" /Bélyegző/
Mutatótábla van.

68. KOLOZSVÁR, RNK Akadémiai Fiókintézete

MS. III. melléklet /Unitáriusok/ fond 1006.

"Vera Historia Transylvanica ab Anno 1662. /sic!/ incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709. Veritas omnia vincit."

380 x 255 mm

639 pp.

Másoló: Nagygörgényi Csiszár Sámuel, 1846, Kolozsvár
Poss.: Gedő József

69. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete
MS III. melléklet /Unitáriusok/ fond 1007.
"Vera Historia Transylvanica ab Anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta
in exilio Coronensi Anno 1709.
350 x 235 mm, 444 (12) pp. Kiegészítés az 1712. év
eseményeivel.
Másoló: ismeretlen. Készült 1775-ben Becski Lajos számára.
Poss.: Egyik tulajdonosa Becski Lajos volt, 1821.
Mutatótábla van.
70. Kolozsvár, RNK Akadémiai Fiókintézete
MS III. melléklet /Unitáriusok/ fond 1008.
Címlap és cím hiányzik.
358 x 230 mm, 406 pp. Kiegészítve az 1712. év eseményeivel
Másoló: névtelen másoló írta Nagy Elek számára a XVIII.
/sic!/ században.
Poss.: Káli Nagy Elek adományából került az Unitárius
Főiskola Könyvtárába.
71. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete
MS. III. melléklet /Unitáriusok/ fond 1336.
Címlap, cím hiányzik.
350 x 230 mm, 300 pp. Csonka szöveg, 1669-től kezdődik.
Másoló: Kozma Gergely, 1814-ben készült.
Poss.: Létay Domokos, 1910-ben még az ő tulajdona.
Papírkötés, gerinc sérült.
72. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete
MS. III. melléklet /Unitáriusok/ fond 1337.
Címlap és cím hiányzik.
325 x 220 mm, 457 pp. A végén rövid toldalék az 1712.
évi eseményekről Csonka példány!
Másoló: ismeretlen. XIX. század eleji másolat.
Poss.: nincs.
Bőrkötésű, mutatótábla van.

73. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete

MS. III. melléklet /Unitáriusok/ fond 1556.

"Vera Historia Transylvanie Ab Anno 1669 incipiendo elaborator per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi Anno 1709."

240 x 220 mm, 677 (32) pp. Csonka, a vége hiányzik. Másoló: ismeretlen. XVIII. század végi, XIX. század eleji másolat. /Mindenképpen 1821 előtti./ Két kéz írása.

Poss.: Előbb Jakab Ödön író, majd Gergely Sámuel történész tulajdona volt, aki az Unitárius Főiskola Könyvtárának adományozta.

Mutatótábla van.

74. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete

MS III. melléklet /Unitáriusok/ fond 1671.

"Vera Historia Transylvanie Ab Anno 1669 incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi Anno 1709."

325 x 210 mm, 324 pp. Csonka, az 1698-1711 közötti események hiányoznak.

Másoló: ismeretlen. A XVIII. század végén, a XIX. század elején másolták többen.

Poss.: 1910-ben még Létay Domokos tulajdona volt.

Papirkötés.

75. KOLOZSVÁR, RNK Akadémia Fiókintézete

MS. III. melléklet /Unitáriusok/ fond 1862.

"Cserei Mihály Historiája."

420 x 260 mm, 108 pp. Csonka, csak részletek a műből.

Másoló: ismeretlen. XIX. századi első feléből származó másolat.

Poss.: Ferenczi Kálmán, VII. osztályos gimnáziumi tanuló, 1895.

76. KOLOZSVÁR, Történeti Intézet Könyvtára

MS. cat. 753.

"Vera Historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta in exilio coronensi anno 1709 mense Decembri. Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 443 p.

Másoló: ismeretlen. A másolat 1766 előtt készült.

Poss.: nincs.

Mutatótábla van.

77. KOLOZSVÁR, RNK Történeti Levéltár Fiókéntézete

MS. /Kemény József/ fond, maior gyűjt., XIV. kötet, A 14

"Erdély históriája 1661-től 1722-ig, melyet az eredeti példányból saját kezével lemásolt Benkő József."

In folio, 494 pp. + levelek és a Cserei-család genealógiája. Rövid toldások az 1711-1722 közötti eseményekről /!/
Másoló: Benkő József 1774-1792 között.

/A bibliográfia szerint több kéz írása!/
Poss.: Kemény József.

78. KOLOZSVÁR, RNK Történeti Levéltár Fiókéntézete

/A kolozsvári református kollégiumból származó kézirat, leltározatlan!/
Cím hiányzik. A kötés gerincén azonban "Élete 1661-1712" /sic!/ olvasható - tévesen.

In 4°, 512 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs

Mutatótábla elöl!

A miscellanea kézirat a história másolatán túl kortárs és későbbi dokumentumokat is tartalmaz, végezetül pedig Huszti András "Ó és ujj Dáciáját."

79. MAROSVÁSÁRHELY, BoLYAI Könyvtár /Református Kollégium!/
MS. 96.

"Tserei Mihály Históriája 1661-1711."

In 8°, 8o2 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Pross: nincs.

- 8o. MAROSVÁSÁRHELY, Bolyai Könyvtár /Református Kollégium/
MS. 142.

"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et
descripta in exilio Coronensi anno 17o9 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 251 /sic!/ p. 1712-re vonatkozó rövid kiegészítések.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs.

A kézirat elején a szerző néhány önéletrajzi adatát
találjuk és egy diáriumot az 1668-1697 közötti időkről,
értékeléseket Teleki Mihály kancellárról és a
magyarországi magyarokról.

81. MAROSVÁSÁRHELY, Bolyai Könyvtár /Református Kollégium/
MS. 351.

"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et
descripta in exilio Coronensi anno 17o9 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 477 pp. 1712-re vonatkozó rövid kiegészítések.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs.

82. MAROSVÁSÁRHELY, Bolyai Könyvtár /Református Kollégium/
MS. 356.

"Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo

elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et
descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711.

In folio, 398 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs.

Az önéletrajzi adatok nem a kézirat elején, hanem a
végén találhatók.

83. MAROSVÁSÁRHELY, Teleki Könyvtár

MS. 4.

"Vera Historia Transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et
descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 718 pp.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat. Két kéz
írása.

Poss.: nincs.

Mutatótábla van.

84. MAROSVÁSÁRHELY, Teleki Könyvtár

MS. 85.

"Vera historia Transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et
descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 524 pp. Rövid kiegészítések az 1712. évre.

Másoló: ismeretlen. Másolat a XVIII. századból.

Poss.: nincs.

Mutatótábla van. A kézirat elején életrajzi adatokat
találunk a szerzőről és családjáról, ezeket Teleki
Sámuel írta!

85. NAGYENYED, Bethlen Könyvtár

MS. 205.

Cimlap, cím hiányzik.

In folio, 435 pp. Erősen csonka, hiányos az elején, közepén és a végén is.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.

Poss.: nincs.

Kötése, s az iverk is rongáltak.

86. NAGYENYED, Bethlen Könyvtár

MS. 206.

Cimlap, cím hiányzik.

In folio, 570 pp. Rövid kiegészítés az 1712. évre.

Másoló: ismeretlen. Másolat a XVIII. századból.

Poss.: nincs.

87. NAGYSZEBEN, Állami Levéltár

MS. VARIA III./18.

"Vera historia Transilvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri. Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 503 pp. Rövid kiegészítés az 1712. évre.

Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat. Több kéz írása.

Poss.: nincs.

Mutatótábla van.

88. NAGYSZEBEN, Állami Levéltár

MS. VARIA III./34.

"Vera historia Transilvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri. Veritas omnia vincit. 1661-1711."

In folio, 393 pp. Kiegészítés az 1712. évre.

Másoló: ismeretlen. Másolat a XIX. század elejéről.

Poss.: nincs.

89. NAGYSZEBEN, Brukenthal Muzeum Könyvtára
MS. Régi Gyűjtemény, A. 2. Szekrény, vol. XVIII.
"Vera historia Transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri.
Veritas omnia vincit. 1661-1711."
In folio, 444 p. Rövid kiegészítés az 1712. évre.
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.
Mutatótábla van.
90. NAGYSZEBEN, Brukenthal Muzeum Könyvtára
MS. Benigni Gyűjtemény, L. 50. Szekrény, ab.c.
"Cserei Mihály élete /!/ 1661-1711"
In 4°, 3 kötet.
Másoló: A második és harmadik részt /1680-1703 és
1704-1711/ Benigni József másolta. Az első rész má-
solója /1661-1679/ ismeretlen. XIX. század eleji má-
solat.
Poss.: Benigni József.
91. SEPSISZENTGYÖRGY, MUZEUM /volt Székely Nemzeti Muzeum/
Vera historia Transilvanica ab anno 1661 incipiendo
elaborata per Michaellem Tserei de Nagy Ajta et
descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri.
1661-1711.
Másoló: ismeretlen, 1763-ban készült.
Poss.: Johannes G. Kovásznai.
92. SEPSISZENTGYÖRGY, MUZEUM /volt Székely Nemzeti Muzeum/
Címe nincs.
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.

93. SEPSISZENTGYÖRGY, MUZEUM /volt Székely Nemzeti Muzeum/
Cserei Mihály Históriaja... 1709-ig.
Másoló: ismeretlen. XIX. századi másolat.
Poss.: nincs.
94. SEPSISZENTGYÖRGY, MUZEUM /volt Székely Nemzeti Muzeum/
Cime nincs.
Másoló: ismeretlen. XIX. századi másolat.
Poss.: Toldalaghi gróf /!/
95. SEPSISZENTGYÖRGY, MUZEUM /volt Székely Nemzeti Muzeum/
Erdélyországnak... siralmas állapota...
Másoló: ismeretlen, 1848-ban készült.
Poss.: Eresztvényi László és Antal.
96. SZÉKELYUDVARHELY /volt Református Kollégium Könyvtára/
MS. 2379.
Cim: ?
? ?
Másoló: ismeretlen, 1833 körüli másolat.
Poss.: Gróf Gyulay Lajos.
A papír vízjele 1833-as.
97. SZÉKELYUDVARHELY /volt Református Kollégium Könyvtára/
MS. 12 821.
Cim: ?
? ?
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: "Per Wolfgangum Junorum Cserey de N. Ajta
descripta in N. Ajta ex originali in anno 1757.
98. SZÉKELYUDVARHELY /volt Református Kollégium Könyvtára/
MS. 12836.
Cim: ?
? ?
Másoló: ismeretlen. XVIII. századi másolat.
Poss.: nincs.

A szakirodalomban előforduló utalások

1. Bod Péter "Catalogus-Librorum Clarissimi..."² című saját könyvtárát katalogizáló könyvjegyzék kéziratai között: "p. 1. Cserey Mihály Historiája, 4 Hfl."
2. Benkő József levele Pataki Mihályhoz, 1781.:³
"... A Cserey Mihály historiája in autographo most nálam van, egy-egy órát lopok el estvéli álmamból, hogy magam leirjam; ugy irom pedig, hogy compendiumba is szedem egyszersmind az mennyiben lehet az auctor szavaival, ki tudja, hátha ezt is megengedik ugy kinyomtatni..."
3. Benkő József a "Tudósítások az Erdély históriája íróinak magyar nyelven található kézírásaikról"⁴ c. művében írja: "... Minemű historiáját irta légyen hazánk-nak, főként a kurucvilágról, esmeretesebb az, mintsem sokan kelletnék róla szólanom: mert legalább háromszáz-szor irattatott le, s mindenfelé találtatik. Azt ugyan nem lehet róla eltitkolni, hogy a sokszori leiratások annyira meghibáztatták némely kezeknél találhatókat, hogy az értelmes olvasó is alig fejtheti ki ottan-ottan az igazi értelmét. Az eredeti irás, melynek betűi aprók-aprók, sűrűk és bajosan olvashatók, vagyon méltóságos Sáros-Berkeszi Mosa László urnál, a második nemes szé-kely gyalog ezered nagy érdemű főstrázsamesterénél, élete kedves párja gróf Mikó Klára ifju urasszony után; ki is leánya gróf Mikó Istvánné Cserei Trézsia asszony-nak, a mi histórikusunk egyetlen unokájának. Ebből ir-tam én le oly épségben, hogy egy betűben sem különböz..."
4. Kovachich Márton "Repertorium manuscriptorum et monumentorum diplomaticorum, in expeditione diplomatico-literaria conscriptum anno 1810. 1811. 1812."⁵ című

kéziratában a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéz-
iratai között szerepel a 11. p. alatt:

"1668-1711. Michaeli Cserey vitae ac temporis sui
Diarium. Hungarice. MS. in. fol. pagg. 519. ab A.1668-
1711."

5. Kazinczy Ferenc levele Cserey Miklósnak⁶ /Széphalom,
1817. szeptember 5./:

"... Molnár György rokonod nálad lesz, s átadja neked
a Cserei Mihály Historiáját, mellyet elhoztam engedelm-
meddel. Az nálad ezen kötetben nincs végiglen írva; a
Pataki Collegium Bibliothecájában ál egy exemplár;
abban a Historia tovább van írva. S ez sok helytt iga-
zítást kíván. Olly ember irta-le, a ki a neveket sem
ismerte..."

6. Jankovich Miklós levele Kazinczy Ferencnek⁷ /1824. áp-
rilis 5. Pest/:

"... Éppen a napokban Cserei Mihály Históriáját, de majd
csak nem olvashatatlanul írva, és tsonkán meg szereztem
Ponori Török Jóseftől, eő mondá, hogy tudtára légyen,
hogy ezen Históriának eredeti példányát Néked Cserei
Farkas Feő Strázsa Mester Ur ajándékozta légyen - tudó-
sits róla, had jegyezhessem fel hol és bizonyyára fent
maradott é még az eredeti iromány..."

7. Kazinczy Ferenc levele Jankovich Miklóshoz⁸ /Széphalom,
1824. április 19./:

"... Cserei Mihály Históriáját nem Cserey Farkas, hanem
Cserei Miklós gubernális consiliárius barátom adá nekem
kölcson, 1816, midőn Erdélyből hazajöttem. Sok dolgot
adván Dessewffyhez irt Erdélyi Leveleim kidolgozások,
a kéziratot átalküldém Patakra prof. Szombati Jánoshoz,
hogy iratná le a bibliotéka számára, ha az még nem

birja. Kevés napok múlva visszakapám azt azon jelentéssel, hogy a kollégium birja, mégpedig jobb exemplárban és tovább terjesztve a beszélést. Én sem iratám le tehát, s a Cserei könyvét neki visszaküldém. Te azt gróf Teleki Józsefnél megtalálhatod; csak hogy a Telekieknek nem jó ezt a Csereit és munkáját említeni; egészen másnak festi a Duca d'Alba szakállu Teleki Mihályt, mint aminek őtet Thaisz mondá a Tudományos Gyűjteményben. Nehéz időkben sokszor úgy viseli magát a jó ember is, hogy benne a jók felakadnak, s így bánhata Teleki Mihály: de vért, s ártatlan vért s hóhér által ontatni egy részeges tunya fejedelem nevében csak mégis nem oly dolog, amit menteni lehessen. Én, ha Telekinek hívnának, nem hiszem, hogy ezen örömmel kevélykedhetném."

8. Kővári László "Jegyzetek Cserei Mihály historiája pesti kiadására"⁹ c. 1853-ban megjelent írásából idézünk:
"... Alig volt nagyobb ház, mely magának le ne iratta volna, s alig olvasó, ki azt ne olvasta volna... A Csereicsalád egyik példánya kezembe jött, s azon szándékkal néztem végig, hogy magam is megkísértem kiadását... A kérdéses kézirat félbőr kötés, s mind a mellett igen látszik rajta az idő nyoma. A szöveget megelőző levelen e van:
"In nomine sacro sanctae Trinitatis unius solius veri ac aeterni Dei die 2-a Januarii Anno 1698 in N. Ajta. Én n. ajtai miklósvárszéki Cserei Mihály Istennek örök rendeléséből." Itt a kezdő irat megszakadott. A másik levelen pedig kezdődik a szöveg, de az elébe nyomott versek nélkül. Ismét az 5-dik lapon egy jegyzés vagyon 1774-ből. Egyéb-iránt a kézirat több ember kezeirása..."

9. Ujfalvy Sándor "Emlékiratok a reformkori Erdélyről"¹⁰ c. visszaemlékezésében írja 1855-ben:

"... Tudományos esze nem volt /mmint apjának!/, mert a negyedik iskolai osztályból katona lett! Azután szorgalmas gazdászata s hivatala annyira igénybe vették minden idejét, hogy sohasem tanulhatott, sőt nem is olvasott. A rendes Hankens Bálint-féle naptáron és Cserei Mihály Erdély története című kéziraton kívül más könyv házánál nem létezett..."

10. Szabó Károly Emlékbeszéd Benkő Károly fölött"¹¹ c. írásában közli 1873-ban:

"... Benkő Károly, a nagy történetbuvár Benkő József név- és vérrokona... Eredetiekben /mmint kéziratokban/ melyekhez helyzeténél s vagyoni állásánál fogva bajosan juthatott, szegénynek mondhatni s becsében, melyet ő maga 1854-ben a szükségtől kényszerítve áruba akartván bocsátani... már az által is vesztett, hogy az újabb időben több terjedelmes darabja, mint a Kemény János, Cserei, Enyedi s többek munkái, nyomtatásban megjelent..."

11. K. Papp Miklós "Adalékul Cserei Mihály életéhez"¹² c. közlése szerint:

"... A ki a magyar memoire-irodalmat ismeri, az tudja, hogy egyetlen memoir írónk sincs, kinek műve akkora elterjedésnek örvendhetett volna mint Cserei Mihályé. Én tizenegy kézirati példányban ismerem s gyűjteményemben négy példányt őrzök, melyek közül egyhez a napokban Grün Izrael ur szivessége juttatott. Ez utóbbi annyiban érdekes, hogy mindjárt az elején új adatokat tartalmaz Cserei életéhez, melyek tudtommal ez ideig sehol sem jelentek meg, s maga Kazinczy Gábor sem ismerte...: In nomine Sacro Sanctae Trinitatis... Én Nagy Ajtai Miklósvárszéki..."

12. Torma Károly "Cserei Mihály irásai"¹³ c. cikkében írja a következőket:

"... mivel Csereynek inkább másnemű irásai képeznének ritkaságot, semmint a Historiának az öreg krónikás saját kezével irt valamely példánya. Ismeretes dolog ugyanis, hogy Cserey, művét többször letisztáztatván, egyik-másik erdélyi főurnak kedveskedett egy-egy ily, sajátkezűleg irt példánynyal, minélfogva a Historiának manapság több példányát ismerjük. Így, hogy egyebeket ne említsek, az erdélyi muzeum kéziratára is Cserey Historiájának két eredeti, sajátkezűleg irt példányát birja, a Nagy Elek-s a gróf Bethlen Sándor-félet t.i., mely utóbbit néhai barátom épen az én interventiómra ajándékozott a nevezett intézetnek..."

13. Gulyás József "Történeti tárgyu kéziratok teljesebb szövege a sárospataki könyvtárban"¹⁴ c. írásából idézik: "Cserei Mihály Históriájának a pataki könyvtár kéziratтарыában /97. sz./ lévő kézírata magában foglalja azokat a szövegrészeket is, amelyek a Kazinczy Gábor kiadása, az elnyomatás éveiben, kihagyott. Ezek a részek az ausztriai házra vonatkoztak, s nem épen hízeltgőek, ami feltűnő Csereinél..."

MÁSOLÓK, TULAJDONOSOK, OLVASÓK

Az egyes kéziratmásolatok "személyiségjegyei" /cim, másoló, tulajdonos, olvasói bejegyzések, méret, terjedelem stb./ közül kétséggkívül a másolók, a tulajdonosok személye és a marginális bejegyzések kelthetik a legnagyobb figyelmet, ill. a korra vonatkozó tudásunkat, a mű olvasói táborát leginkább ezeken az ismereteken keresztül közelíthetjük meg. Ezért a fönti cím egyben be is határolja a vizsgálódás körét. Így nem terjed ki részletesen arra sem, hogy a másolati példányok szövege milyen mértékben romlott, a másoló történelmi, kortörténeti, latin nyelvtudásbeli, székhely tájnyelvi, s egyéb műveltségbeli hiányai mennyire terhelik az egyes exemplárokat. Ez az összehasonlító módszer hasznosítható eredményeket szülhetett volna, de térben is, időben is - beláthatóan - elvégezhetetlennek tűnt. /Főként az erdélyi példányok esetében fájlattható ez, ahol a másolók és possesorok gyakoribb hiányai miatt indokoltabb is lett volna./

A kéziratmásolati család szemléje után itt tehát a jelzett feladatok megoldási /fölololdási/ kísérlete következik, ragaszkodva az ottani sorrendhez, s majd egy összegzéssel zárul a fejezet.

1. Az 1814-ben, Zentelkén készült másolat leírója Soós Farkas, aki minden valószínűség szerint megegyezik azzal a kolozsvári református kollégiumi tógátos diákkal, akinek édesapja, III. Soós Ferenc gróf Bánffy György erdélyi kormányzó birtokain előbb gazdatiszt, később pénztárnok¹. A zentelkei udvarház /Kolozs megye, bánffyhunyadi járás/² már 1715-ben is a Bánffyak birtoka³. Az erdélyi közéletben vezető szerepet játszó

család egyik őse a Cserei Históriajában is jeles és tragikus szerepet játszó Bánffy Dénes, Teleki Mihály kancellár egyik nagy ellenfele.

A másoló dédnagyapját - I. Ferencet - 1698-ban mentették föl a jobbágyi szolgálat alól, franekerei egyetemi hallgató korában. 1702-ben - már papként - nyer kuudi előnévvel nemesi levelet. Püspöki kinevezése után, az 1720-as években hal meg. Fiai és unokái a kolozsvári kollégium, majd németalföldi egyetemek diákjai, később papok, esperesek. Sós Farkas 1794-ben született. Kolozsvári kollégiumi tanulmányai után 1822-ben a gyulai uradalom számtartója, majd a Csákyak zalasdi uradalmában működik. 1831-ben gazdatiszt Szászcsinádon, házakat tart fönns Kolozsvárott. Ez tehetős anyagi jólétre enged következtetni. 1850-ben hal meg⁴.

Feltételezhető, hogy a másolatot a Bánffy-család részére készítette, bár a tulajdonosi bejegyzés hiánya miatt ezt nem állíthatjuk teljes bizonyossággal.

2. A másoló ismeretlen, a tulajdonos azonban nem. A címlapon található bejegyzés szerint Alexius Csulai De Nagy Csula, azaz Csulai Elek számára készült a másolat 1763-ban, augusztus 13-án.

A nagycsulai és tustyai /Hunyad vm. hátszegi járás/⁵ illetőségű nemes Csulai család Hátszeg vidékének ősi családjai közé tartozott. Már 1577-ben szerepel az okmányokban egy Tustyai Péter, akinek leszármazottai a Csulaiak. A négy ágra szakadt család első ágának kiemelkedő képviselője a XVII. század közepén működött Csulai György püspök. A negyedik ág egyik leszármazottja Csulai Elek, akinek fia 1787-ben szolgabíró⁶. Egy másik forrás említése szerint 1752-ben Récsei Boér Sámuel temetésén,

Sárdon /Alsó-Fehér vm., magyarigeni járás/⁷ jelen volt a környékbeli székely nemesek közül Koslárdról /ugyancsak magyarigeni járás/⁸ Csulai Elek is /Wesselényiek, Toldiak stb. társaságában/⁹. Feltételezhető, hogy ugyanazon személyről van szó. A névazonosságot az időpontok erősítik. Hogy a vármegyei hivatali életben folyamatos szerepet játszó családról van szó, a korábbiakon túl jelzi még két forrás: Apor Péter Synopsisában említ 1729-ből egy Emericus Csalayt, aki director fiscalis¹⁰, valamint Gulyás Pál írói lexikonában egy Csulay /nagycsulai/ Lajost, aki a XIX. század végén dévai főszolgabíró, majd alispán¹¹.

3. Az ELTE könyvtára harmadik másolatának igencsak rövidített /s nem fordított!/ magyar címbe jeles információkat foglalt a másoló: 1806-ban Magyarpéterlaka nevű faluban /M. Torda vm., régeni alsó járás/¹², a nyári vakáció idején másolta le a marosvásárhelyi ref. kollégium 18 éves tógátus diákja a Historiát. Ugy tűnik igencsak fárasztó lehetett számára a leírás, mert nemcsak a címben emliti a fáradságot, de a cím alatti szimbólum is ezt fejezi ki. Nem lehet csodálni.

A címben közöltekén túl semmi igazán biztosnak tűnő információra nem bukkantam. A marosvásárhelyi kollégium matrikulája az ismert körülmények miatt hozzáférhetetlen. /Bár kétséges, hogy jelentős tényanyagot találhattam volna ott!/ Koncz József kollégium-története¹³ tartalmaz hasznos információkat: egy Farczádi Gábor nevű generalis nótárius a XVIII. század második felében a híres marosvásárhelyi Csernátoni Vajda családba /jeles papok, esperesek, püspökök, mesterek családja/ nősült, Vajda János enyedi pap lányát vette feleségül. Bizonyosan arról a Farczádi Gáborról van szó, aki Fogarasi Sámuel szerint torockószentgyörgyi pap, enyedi esperes, generalis

nótárius /!/ életének utolsó két évében. /Meghalt 1798-ban./¹⁴

Gróf Kemény József hallotti beszéd-gyűjteményében is található egy oráció¹⁵, amit Farczádi N. /!/ Gábor tartott 1773-ban: feltételezhetően az említett torockó-szentgyörgyi papról van szó, aki 1744-ben a groningeni egyetemen tanult¹⁶. Így következtethető, hogy 1798-ban, halálakor kb. 78-80 éves lehetett. Feltételezem, hogy ő másolónk nagyapja /s nem apja!/.

Az Udvarhely vármegyéből származó család /Farczád: udvarhelyi járás/¹⁷ egy leszármazottja, Farczádi Nagy Gábor 1840-ben Torda vm.-ben, majd Kolozs vmegyében írnok¹⁸. /A másoló talán vagy annak fia?/

Összegzésül annyit megállapíthatunk, hogy régi székelv nemesi családból származott, s legalább XVIII. század elejétől hagyomány a papi, hivatali, értelmiségi lét a családban. /Ezt erősíti a nagyenyedi matrikula is, ahol több Farczádi tanult a XVIII. század első harmadában./¹⁹

7. A latin nyelvű igen rövid /16 oldalas/ tömörítvény Terbegeczen/Hont vmegye, nagycsalómiai járás/ készült 1779-ben. Összeállítója Tahy. Keresztnevét nem árulta el a kivonatot készítő. Így sovány információ áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy biztos következtetésekre jussunk a szerző kilétét illetően.

Nagy Iván²⁰ szerint a tahvári és tarkői Tahyak régi nemesi család, már a XVI. században történelmi szerephez jutottak a felvidéken. A család tagjai közül a XVIII-XIX. században többen viseltek megyei hivatali /főjegyző, alispán, táblabíró stb./.

A kései leszármazott Tahy István terjedelmes családi monográfiájában²¹ jóval több információt találunk.

Az igen kiterjedt családból Tahy /II./ Antal emelném ki, aki 1750-ben született, s 1806-ban halt meg. Tanulmányait a pozsonyi jezsuitáknál kezdte, majd jogi tanulmányokat folytatott ugyanitt. Később királyi udvarnok és hétszemélynök. 1778-ban Salgótarjánban feleségül veszi Jankovich Constantiát, Jankovich Miklós, a híres műgyűjtő unokanővérét. Így házassága első évében készíthette a Cserei-kivonatot a Tahy család birtokán, Terbegeczen.²²

8. Az eredeti kéziratról 1763-ban Kátai József másolta Nagyeggyeden e példányt. A másoló személyéről egyetlen forrásban sem találtam biztos adatot. Talán az a Kátai József, aki 1751-ben a nagyenyedi kollégium diákja volt²³. Alsóbb társadalmi rétegekből emelkedhetett a kollégium révén talán papi, talán megyei hivatali állásba.

Az 1796-os budai bejegyzéshez nem tartozik possessor. Mailáth János, akinek gyűjteményéből jutott az Akadémia kéziratgyűjtésébe /1830-1855 között/, a jelzett időpontban tiz éves. A kézirat ekkor vagy édesapja, gróf Mailáth József államminiszter vagy talán egy pesti gyűjtő tulajdonában lehetett.

Gróf Mailáth János történetíró, publicista, költő 1786-ban született Pesten²⁴. Egerben végzett bölcséletet, Győrben jogi tanulmányokat. Főként Magyarország és az osztrák császárság történetével foglalkozott. A pestvármegyei gyűléseken is részt vett, konzervatív szellemben küzdve Kossuth ellen. Örökölt vagyonát az irodalomra költötte. 1848-ban Bajorországba ment, ahol a bajor kir. tud. akadémiának is tagja lett. 1853-54-ben a leendő magyar királynőnek tart történelemórákat. Anyagi nyomorúsága miatt 1855-ben öngyilkos lett lányával együtt.

A konzervatív és osztrákpárti történetírót nyilván nem Cserei transzilvanizmusra vonzhatta, hanem

eredendő történetírói érdeklődése, esetleg a mű kurucellenessége ébresztette föl érdeklődését. /Érdekes adalék: Kazinczy Ferencsel is váltott több levelet - német nyelven./²⁵

10. 1762-ben Ajtai József készítette a másolatot. A név háromszéki székhely eredetre vall. Tudva azt, hogy a református kollégiumokban/vagy azon kívül/ a diákok milyen sok másolatot készítettek ebben az időben, nem jogtalan az a föltételezés, hogy az az Ajtai G. József a másoló, aki 1761-62-63-ban a nagyenyedi kollégiumban contrascsiba.²⁶ Valószínű ugyanazon személy, aki illyei és tustyai /Hunyad vmegye, merosillyei ill. hátszegi járás/ pap²⁷. Apja Ajtai G. Mihály borbereki prédikátor. Ajtai G. József 1812-ben halt meg.

Valószínűtlenebb, hogy megegyezik azzal az Ajtai Józseffel, aki 1761-ben a gernyeszegi Teleki-kastély díszkályháit készítette²⁸.

Kővári László szerint²⁹ a XVIII. század végi és XIX. század eleji Kolozsvárott is éltek Ajtaiak, városi tisztviselőket, tanítókat, aranyműveseket adva a városnak. /Török István kollégium-történetében³⁰ írja, hogy 1808-ban egy Ajtai József a declinisták tanítója Kolozsvárott./

Cornides Dániel - a másolat következő gazdája - a kor jeles történészgyénisége, egyetemi tanár, könyvtárőr³¹. 1732-ben született a Felvidéken. Tanulmányait Losoncon kezdte Kármán József tanítványaként, majd Pozsonyban folytatta, ahol Bél Mátyás szellemi irányítása alatt tanult. Ezután az erlangeni egyetem bölcsészeti fakultásán képezte magát. Iskolái elvégzése után Erdélybe ment, ahol Dániel polixena, a tudós könyvgyűjtő szolgálatába állt, Wesselényi István gyermekeinek nevelőjeként. Innen 1766-ban a kolozsvári ev. ref. kollégium német tanárának hívták,

majd 1767-től 18 évig Teleki József titkára, akivel beutazta Olasz- és Franciaországot, segít a gróf könyvtár-építésében³². 1784-ben megvált Erdélytől, a pesti egyetem tanárává és könyvtárőrévé nevezték ki. Közben két évet Teleki József gyermekeivel Göttingában tölt. Visszatér a pesti egyetemre, ahol 1787-ben bekövetkezett haláláig tanít.

A kéziratmásolathoz bizonyosan erdélyi tartózkodása idején jutott, vásárlás vagy esetleg ajándékozás révén. Csaneck Dóra írja Teleki-monográfiájában³³, hogy Cornides halála után Teleki József vásárolta meg igen gazdag, magyar vonatkozású könyvtárát és kéziratgyűjteményét 1792 után. A Csereii-másolat így föltételezhetően Teleki József gyűjteményét növelte. A gróf, 1796-ban bekövetkezett halála után könyvtárának és kéziratárának egy része az Akadémia könyvtárához került, többi részén fiai osztoztak.

Föltételezhető, hogy a másolat már a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején a leendő akadémiai könyvtár kéziratárát gyarapította. Nem zárható ki, de valószínűtlenebb, hogy a gróf unokája, Teleki József, a történész és akadémia-alapító könyvtárával jutott az Akadémiához az 1830-as években³⁴. E vélekedésem egy Kazinczy Ferenc és Jankovich Miklós közötti levélváltáson alapszik³⁵, mely szerint 1824-ben csak egy csonka Csereii-példánya volt a történésznek. /Az Ajtai-féle másolat viszont teljes.!/

11. A másolat leírója ismeretlen. Az utolsó oldalon található magánjellegű bejegyzés szerint 1781 előtt Erdélyben irták le. Tulajdonosa Szucsán/y/i Sámuel. Kempelen³⁶ szerint a Szucsányi-család címerlevele 1638-ban kelt, az 1754-55. évi országos nemesi összeíráskor

Szatmár vármegyében György nemessége igazoltatott. Talán e szatmári családba tartozó a tulajdonos, esetleg György fia.

13. Az igen diszes címlapon az eredetitől eltérő latin címváltozatban a másoló/k/, ill. az egyik tulajdonos neve is bennefoglaltatik. Igen valószínű, hogy a másolók személye megegyezik azzal a két nagyenyedi tógátos diákkal, akik 1768-ban az ottani kollégiumban tanultak³⁷.

Az erődsdi Erősdiek régi háromszéki székely familia³⁸. Egyik ősük 1616-ban Bethlen Gábor parancsától eltérően Lippa vára megtartására beszélte rá a várkapitányt, s a fejedelemnek kellett két napi erős ostrommal bevennie azt, hogy az egyezség szerint a töröknek átadhassa. /Az elhíresült esemény évszázadokon át a vélemények kereszt-tüzében állt./ Az ellenszegülést retorzió követte, Erődsdi Benedek összes jószágait elvesztette. Leszármazottai végül híján a papi pályát választották élethivatásul. A XVIII. század közepétől több Erődsdi tanul a nagyenyedi kollégiumban³⁹. Többek között Erődsdi Ferenc magyarpéterfalvai /Kis-Küküllő vm., hosszúaszói j./ pap fia Erődsdi Mihály. Ő megegyezhet az említett nagyenyedi kontraszribával. Jeles diák lehetett, s ezt nemcsak a kollégiumi önkormányzatban betöltött tisztsége, de az is jelzi, hogy 1767-ben gróf Teleki Sándor tordai főispán kisfiának halálára két kollégiumi társával magyar verseket irtak a temetésre. Az orációk, prédikációk, versek gyűjteménye 1768-ban meg is jelent Nagyenyeden⁴⁰. Nyilván ez lehetett első, s egyben utolsó publikált műve. Később Pálmay⁴¹ szerint ilyefalvi /Háromszék vm., sepsi járás/ pap, felesége kisborsai Borsai Mária. Fia, Mihály öröklí az ilyefalvi parókiát, 1848-49-ben honvédhadnagy.

Kovács Zsigmond - mint említettük - 1768-ban tógátos diák Nagyenyeden. Igaz, a másolaton Csernátoni nemesi előnévvel szerepel, ez azonban nem lehet kizáró ok a matrikulák tapasztalt következetlenségei miatt: hol jelzik a nemesi előnevet, hol nem. Későbbi életéről a matrikulából értesülhetünk, ha a neve melletti "pol." jelzést föloldjuk: pol. = politicus⁴², ill. politicus status = világi vezetőréteg⁴³. /Pápai Pariz⁴⁴ szerint politicus = városi rendhez, igazgatáshoz tartozó./ Tehát világi pályán folytatta, valamilyen hivatalt vállalva.

A cimlapverzón található tulajdonosi bejegyzés szerint a másolat Báró Kemény Pál tulajdonába került, legkésőbb a XVIII. század végén, de elképzelhető, hogy az ő számára másolták a nagyenyedi diákok. Az Erdély történetében jeles szerepet vállaló magyargyerőmonostori dinasztia az erdélyi főrangú családokkal házasságok révén is szoros kapcsolatba került. Nemzeti irodalmunk is sokat köszönhet nekik /Jánosnak, az emlékiró-fejedelemnek, a kései leszármazott szépiró Jánosnak, Zsigmondnak, a legnagyobb XIX. századi regényirónak, vagy Józsefnek, az okiratgyűjtő-történésznek./, de többüknek jutott még jeles közéleti szerep kollégiumok körül, a guberniumi tanácsban, s vármegyék élén is. Így Kemény Pálnak is /felesége Halmágyi Ilona/⁴⁵. Dédapja a fejedelem testvéröccse. Születési és halálozási évét csak találgathatjuk, de közéleti szerepléséről több XVIII. századi napló- és emlékiró vall. Iskoláit nem tudni, hol végezte, de későbbi közéleti szereplésének terepe a nagyenyedi kollégiumot sejteti. /Akkor is, ha az ottani matrikulában nem találni nyomát!/ Az első h iradás az 1760-as évekből származik: ekkor lett supernumerarius tabulae assessor /a Királyi Tábla birája/.

Rettegi György⁴⁶ szerint 1761-ben, Cserei György⁴¹, Historikusunk fia szerint 1768-ban. 1767-ben guberniumi tanácsosságra törekszik⁴⁸, ami - látjuk majd - később sikerül neki. 1774-ben Kővárvidék főkapitánya⁴⁹, mely tisztségét tiz esztendeig viseli. Az 1790. évi kolozs-vári országgyűlésen tett hűségeskü aláírói között találjuk, Alsófejérvármegye főispáni helytartójaként⁵⁰. Az 1792. évi törvénycikkek aláírásával Alsófejérvármegyét már Kemény Simon, a főispán képviseli⁵¹ /Kemény Pál testvére!/, aki jelentősebb közéleti szerepet töltött be /császári kamarás, valóságos belső tanácsos!/. Ugyanekkor Kemény Pál már udvari tanácsosként és királyi hivatalosként van jelen⁵², s ír alá. Valószínűleg ez lehetett pályafutásának csúcsa. További élete homályba vész.

A kézirat következő tulajdonosa a könyvtáralapító Széchényi Ferenc. Hogyan jutott a másolat hozzá - nem tudni. S azt sem, hogy mikor került ki Erdélyből. Mint később látjuk majd, nem ez volt egyetlen példánya. A másik exemplárt ő másoltatta, s ebből arra lehet következtetni, hogy jelen kéziratukat szerezhette be utóbb, de legkésőbb 1803-ig, gyűjteménye átadásáig. Az általa kiadott katalógusban ugyanis két másolat szerepel.

14. A XVIII. század második feléből /valószínűleg 1780-ból/ származó másolat leírója a bejegyzés szerint szentistváni /?/ Csáfordi József. A feltételezett másoló személyét illetően találgatásokra vagyunk utalva. A szentistváni - valószínűleg nemesi - előnév. Magyarország és Erdély több területi egységéhez köthető. Többek között Veszprém megyéhez is. A helynévi eredetű vezetéknev Zala és Sopron megyéhez irányít bennünket.

A kézirat későbbi tulajdonosa, Hrabovszky György 1773-1784 között Sopronban élt⁵³. Az "In Marmatia", a másolás helye megoldhatatlan feladat elé állított. Egyetlen autentikus forrásban sem leltem nyomát⁵⁴. Elírásról és félreolvasásról is lehet szó, de valószínűbb, hogy ma már számunkra fölfedhetetlen XVIII. századi, egyénien latinositott /dunántuli?/ helységnév rejtezik e szó mögött. Nem tartható kizártnak, hogy Hrabovszky György számára másolták Sopron megyében a jelzett időpontban.

Az előzéklap bejegyzése szerint a másolatot Hrabovszky György 1816. augusztusában adományozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Élete és tevékenysége ismeretében nem tartható különösnek e nagyvonalu gesztus. 1762-ben született Veszprém megyében, hol apja evangélikus lelkész volt⁵⁵. Tétthen, később Sopronban tanult 1784-ig. 1786-ig lelkészkedett és tanítóskodott, majd peregrinációba indult: Wittenberg, Halle volt tanulmányai színhelye, ahol az egyetemi könyvtárakban is kutatót magyar irodalmi és történelmi művek után. /A másolat előzéklapján található bejegyzés - pár tételes erdélyi történeti könyvjegyzék - is jelzi erős történelmi érdeklődését!/. 1788-95 között palotai lelkész. 1800-tól egyházmegyei levéltáros, majd 1803-tól 1817-ig ismét Palotán találjuk, a veszprémi egyházmegye esperese, komáromi és fejérvári adminisztrátor. 1817-től haláláig, 1825-ig Lajos-Komáromban lelkészkedik, a németek és szlovákok magyarosításán szorgoskodik, mérsékelt sikerrel. A három felekezet /katolikus, református, evangélikus/ közeledését szorgalmazta, nem volt fanatikusa vallásának. Bizonyítja nyitott szellemét a kizárólagosan kálvinista és szélsőségesen

transzilvanista Cserei-kézirat birtoklása is, s az a bizarr tény, hogy a História-másolat üresen maradt lapjaira /519-523. p./ a jezsuita Grozinger János latin nyelvű beszédét másolta⁵⁵. A kor legismertebb tudósaival, főpapjaival, hercegekkel folytatott kiterjedt levelezést, s közben sokat irt. /Szinyei három hasábot szentel művei fölsorolásának!/ 2000 kötetes, értékes könyvtárat hagyott utódaira.

15. A másolat címlapján található az egyetlen tulajdonosi jegy: Jankovich Miklós pecsétje, 1830-as évszámmal. A kézirat meglehetősen csonka, az 1689. évig tart. 208 számozott oldalon.

Jankovich Miklós különleges alakja a XIX. századi magyar tudományosságnak. Vérbeli "literaty gentleman" - ahogy Berlász Jenő írta⁵⁷. Könyv- és kéziratgyűjtő, bibliofil és bibliográfus, szépművészeti és iparművészeti gyűjtő, régész- és történetkutató, irodalom- és tudományszervező stb. Inkább arisztokratához illő beállítottság. A Jeszemiczii Jankovichok idegen eredetűek voltak, ők a török elől a horvát végekről menekült afféle hétszilvafás nemesek. Csak a XVIII. század közepe táján emelkedtek a módos birtokosok közé. Armálisukat 1686-ban, Budavár visszafoglalásának évében nyerték. Különleges katonai erényeik és intellektuális készségük által küzdötték fel magukat jómódba, a rangos, tekintélyes nemesség szintjére. Később házasságok révén erősítették társadalmi jogállásukat és gazdasági helyzetüket. Jankovich Miklós dédapja szerezte katonai erényeivel a nemességet, nagyapja már ügyész és hétszemélynök, édesapja alezredes, majd jászkun kapitány, végül királyi táblai ülnök. Az előkelő és

kulturált Beniczky családból választott magának feleséget. Vele tűnt föl a családban az amatőr mű- és könyvgyűjtő nemes típusa. Rendházak feloszlásakor jutott ritka könyvekhez, kéziratokhoz. A nagy hírű polihisztor tehát egyre bővülő családi gazdagságba és kulturkörnyezetbe született 1772-ben. A pesti piaristáknál tanult, majd a pozsonyi királyi jogi akadémián történeti-jogi tanulmányokat folytatott 1790-ig. Mindezeket kísérték és követték jeles, tudós személyek - főként történészek - meghatározó hatásai. Elsősorban Cornides Dánielt kell megemlíteni, aki valószínűleg preceptorként került Jankovichcsal kapcsolatba. De meg kell említenünk Kovacich Márton Györgyöt, Pray Györgyöt és Schönwisner Istvánt is. A hungarica-könyvgyűjtés iránti vonzalma, a racionalista történetkutató tudományosság nagymértékben általuk erősödött meg Jankovichban. Később Révai Miklós erős nemzeti szemlélete hatására a racionalista tudományosságtól a romantikus nemzeti rajongás felé orientálódott. Rövid hivatali, jegyzői munkavállalástól eltekintve életének egy hosszú részét gazdálkodással töltötte, s egész életét a könyv- és kéziratgyűjtésnek szentelte. Ennek ellenére meglepetésként hatott kulturgyűjteményének az a lélegzetelállító gazdasága, amire igazán csak akkor derült fény, amikor anyagi helyzetének romlása miatt följánlotta azt a Magyar Nemzeti Múzeumnak megvételre, 1825-ben.⁵⁸ Nem túlzás azt állítani, hogy közép-európai mértékkel mérve is párját ritkította a 62.000 kötet,⁵⁹ amiből 12.000 db magyar nyelvű nyomtatvány volt. Hosszu idő telt el, míg végre megszavazta az 1832. évi országgyűlés a vételt. Későbbi, második gyűjteményének már csak egy része került a Muzeumba /s azon belül a Széchényi Könyvtárba./ 1846-ban halt meg teljesen eladósodva és elszegényedve.⁶⁰

A Cserei-másolat nem a bélyegzőn található 1830. évben jutott birtokába. Ebben az évben állított össze egy mutatót könyvtáráról és kéziratgyűjteményéről a Tudományos Gyűjteményben "Magyar Hajdankor emlékeinek..." címmel⁶¹. Ekkor pecsételhetette be gyűjteményének egy részét, így a Cserei-másolatot is. A kéziratot 1824-ben vásárolta, amint ez kiderül az abban az évben, április 5-én Kazinczy Ferencnek írt leveléből⁶². A Ponorai Török Józseftől megszerzett másolat - mint írja - nagyon csonka, s olvashatatlan, 1689-ig tart, 208 számozott oldalon. A másolat utolsó oldalán található egy félrevezető, téves bejegyzés Jankovich kézírásával, miszerint Cserei Históriajának eredeti példánya Kazinczy Ferencnél van, amit 1790-1820 között kapott B. Cserey főstrázsmestertől. Az előbb idézett levélben meg is jelöli hirtörökét, Ponorai Török Józsefet, de ott már Cserei Farkasról ír.⁶³ A tévhitet maga Kazinczy Ferenc szövegét 1824. ápr. 19-én kelt levelével⁶⁴, ahol leírja, hogy nem Farkastól, hanem Miklóstól kapta kölcsön a kéziratot, s nem az eredeti, hanem egy csonka és hibás másolat. Jankovich bár a pontos információt azért kéri, hogy a hibás bejegyzést kijavítsa, mégsem teszi meg. Filológiai alaposságra való törekvése itt is megbizsallik a számontarthatatlan mennyiségű gyűjteményen, s ez a megbizsallatlanság - mint Kazinczy Gábor is írja⁶⁵ - nem volt ritka Jankovichnál. Végezetül: különösnek tartom - s talán csak a véletlen számlájára írható - hogy nemzeti könyvtárunk második alapítója, aki Széchényinél jóval nagyobb könyv- és kéziratgyűjteményt hagyományozott ránk, csak egy igen csonka példányt őrzött gyűjteményében. Holott nemes Literati Sámuel-kérésére-bizonyosan fölkeresett volna teljes, hiánytalan másolatot is, Erdélyben. /Széchényi könyvtárából két teljes példány is jutott az általa alapított könyvtárnak!/
.

16. A kézirati példány kötéstáblájának belső oldalán található bejegyzés szerint 1776-ban másoltatta Sinai Miklós professzor egy Nagybányáról hozatott példányból, valószínűleg diákokkal. Ugyanezen az oldalon található még Nagy Gábor kigyós cimere, 1821-es évszámmal, valamint ugyyszintén Nagy Gábor beírása 1819-ből.

Sinai Miklós református püspök, debreceni professzor volt. 1730-ban született Hajdu-Bagason, hol apja, Sámuel, kuriális nemes volt⁶⁶. Iskoláit Debrecenben elvégezve Groningában, Franekenben és Oxfordban tanult. 1759-ben nagykunmadarasi lelkész lett, a következő évben debreceni tanárrá választották. Történelmet, görögöt és latint tanított. Jeles tudományu, az irodalom és közügyek terén kifejtett munkássága révén nagytekintélyű tanárrá lett. Mivel rossz szemmel nézte a világiak beavatkozását az egyházi ügyekbe, egyre több konfliktusa támadt a világiakkal. Amikor paptársai 1791-ben püspökké választották, a világiak és az egyháziak egy része megfosztotta tisztségétől, sőt tanári állásától is, amiből tizenkét évig tartó per keletkezett⁶⁷. 1803-ban nyugdíjazták, 1808-ban halt meg.

Élénk levelezést folytatott kora tudományos elméivel. Tudományos munkásságot főként az ev. ref. egyház történetével kapcsolatosan végzett. Jeles kéziratgyűjteményének egy részét Teleki Sámuel vásárolta meg⁶⁸.

A debreceni professzor tulajdonából - valószínűleg az utódok révén - 1819-ben Nagy Gábor kir. főtörvényszéki ügyvéd, táblabíró, régiségbuvár, birtokába került a másolat. A nagyhirű debreceni könyv- és kéziratgyűjtőről Kazinczy is elismerő szavakkal írt⁶⁹. 1770-ben született Debrecenben. A Kazinczy-ház ügyvédjeként Kazinczyhoz szoros barátság fűzte, pénzzavaraiban kisegítette azt.

Csokonaival is barátságban volt. A szenvedélyes gyűjtés mellett a régi magyar nyelvet kutatta. Történeti érdeklődését jelzi a Cserei-kézirat utolsó oldalának verzóján található bejegyzése Zrinyi Jánosról. 1836-ban Budára költözött, s ott halt meg 1861-ben. Kéziratainak nagy része a debreceni ev. ref. kollégiumba került, kisebb része pedig a Magyar Nemzeti Muzeumba /a Széchényi Könyvtárba/.

18. A másolat 1846-ban készült, igen szép írással. Másolója L. R. de Telegd - a címlap vallomása szerint. A mutatótábla alatt /az utolsó oldalon/ megismételve az évszám, s a leíró R. L. monogramja található. Igen valószínű, hogy a telegdi Roth⁷⁰ család egy tagja a másoló. E nemesi-értelmiségi család három testvéréről emlékezik meg Nagy Iván: Károly, 1837-ben Désen városi elnök, Pál pénztárnok, majd 1845-ben törvényszéki ülnök, s a valószínű másoló, Lajos ügyvéd Kolozsvárott. Szinnyei⁷¹ csak Roth Pálról tud, ez megegyezik Lajos testvérével. Innen tudjuk meg, hogy a család dési illetőségű /Belső Szolnok megye/. Roth Lajos nem szerepel a nagyenyedi matrikulációban⁷², valószínűleg Kolozsvárott tanulhatott. Elképzelhető, hogy a másolat is itt készült.

Az előzéklapon található bejegyzés szerint a példány következő tulajdonosa Pongrácz Jenő lett.

Két Pongrácz Jenőre bukkantam. Az egyik a Hont megyében elhíresült irodalmár, helytörténész Pongrácz Lajos⁷³ fia, aki 1852-ben született. Kicsi a valószínűsége, hogy e felvidéki családhoz került. Valószínűbb, hogy gróf /szentmiklósi és óvári/ Pongrácz Jenőről⁷⁴ lehet szó, aki 1813-ban született Nedecen /Trencsén megyében/. Katonai pályáját a 60. gyalogezrednél kezdte

1829-ben. A testőrséghez 1846-ban került, 1849-től a 9. huszárezrednél szolgált 1859-es nyugdíjazásáig. 1860-tól Nagyváradon, majd Nagykágyán /Bihar vm./ élt. 1891-ben halt meg.

A kézirat harmadik tulajdonosa a kötéstábla verzójának tanúsága szerint Marczali Henrik /1856-1940./, a híres történész volt. Nem lehet tudni, mikor jutott birtokába, évszám ezt nem jelzi. Halála, 1940 után került az OSZK-ba a másolat.

21. Az egységes, szép kézírásu exemplár Széchenyi Ferenc számára készült a XVIII. század végén, esetleg a XIX. század elején. Gyűjteményének - mint korábban utaltam erre - ez lehetett az első História-példánya.

22. Ezen egy kéz írta XVIII. századi másolat tulajdonosa történeti érdeklődését jelzi több bejegyzés is. Az előzéklap verzóján Nagy Károlyra és birodalmára vonatkozó elmélkedések találhatók, az utolsó lap verzóján pedig az angol birodalmat érintő eszmefuttatások. Az előzéklap verzóján föllelhető a tulajdonos, G. Gyulai József és a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára.

A marosnémeti gróf Gyulaiak közül többen viseltek főispánságot, de inkább a katonaság iránti vonzalmuk jellemző. Kővári⁷⁵ szerint egy család sem emelkedett a katonai pályán oly magasra az "austriai ház" alatt, mint a Gyulaiaké. Ezredeseket, tábornokokat, altábornagyokat adott a család, a legmagasabb rangig Gyulai Ignác emelkedett, aki a XIX. század elején hadszertárnok és az udvari haditanács elnöke, másolatunk tulajdonosának unokaöccse. Gyulai József édesapja - István - tábornok, édesanyja Bánfi Judit.

1719-ben született, s idős korában, 1799-ben halt meg⁷⁶. Egy századot élt végig, Erdély önállósága elvesztésének szomorú századát. Ő maga csak félig-meddig követte a családi hagyományt: 1761-ben Kővárvidék főkapitánya⁷⁷. Rettegi⁷⁸ "drága uriembernek" nevezi, s sajnálkozik azon, hogy felesége /Jósika Mária/ egy Bánfi grófért elhagyta. Az 1792-es kolozsvári országgyűlésen ő is aláírta II. Ferenc hűségesküjét⁷⁹. Ekkor már nem viselt hivatalt, idős, 71 éves ember volt.

23. A példány legkorábbi bejegyzése a másolótól, Fogarasi Nyilas Nagy Páltól ered az első kötet utolsó oldalán. A barokkos hosszúságú és bonyolultságú közlés szerint 1790 nyarán, a júniusi országgyűlés idején írta le Cserei Históriaját Marosvásárhelyen, Olajos István csizmadia házában. Valószínűleg a vásárhelyi ev. ref. kollégiumban folytatott ekkor tanulmányokat.

A fogarasi előnév köznemesi származásra vall⁸⁰, a Nyilas régi ragadványnév lehet. Hogy nem használta viselője következetesen azt, bizonyítja Borsos Sebestyén /és Nagy Szabó Ferenc/ írta krónika, amit szintén Fogarasi Nagy Pál másolt 1795-ben⁸¹. Minden bizonnyal egyugyanazon személyt takarnak a nevek. /A másolat a reformkorban kerülhetett Jankovich Miklós tulajdonába./ Így bizonyos, hogy a XVIII. század második felétől a XIX. század 50-es évéig Marosvásárhelyen tevékenykedő értelmiségi család tagja a leíró. Szinnyi⁸² szerint ügyvéd volt, s 1826-ban halt meg. A marosvásárhelyi ev. ref. kollégiumban folytatott jogi tanulmányokat. Hogy a család korábban nem a városban élt, kiderül a már idézett bejegyzésből, miszerint egy vásárhelyi polgárnál bérelt szállást. Történelmi érdeklődését bizonyítja a két másolat. Fia szintén

a városban ügyvédkedett, szépirói hajlamait a drámaírásban vélte megtalálni. Több drámája /többek között történelmi drámája Záh Kláráról/ jelent meg nyomtatásban. 1850-ben Pestre költözött.

A másolat későbbi birtokosa Schönherr Gyula /1864-1908/ jeles történész, az MTA tagja⁸³. 1889-től a Magyar Nemzeti Múzeum alkalmazta, később igazgató, s egyetemi magántanár. A kézirati példányhoz a nyolcvanas években juthatott, feltételezhetően a Fogarasi Nagy családtól, s 1889-ben, muzeumi alkalmazása évében ajándékozta /vagy adta el/ a Széchényi Könyvtárnak.

24. A budapesti Piarista Levéltár példányát hárman másolták: Watther Gyula, Hercegh Lajos és Krizsán János 1835-ben. A levéltáros tájékoztatása szerint a másolók biztosan nem piaristák. Valószínűtlen, hogy a kézirat erdélyi származású, a leírók nevei nem erre utalnak. Gyaníthatóan tanulókról, diákokról lehet szó, de semmit sem sikerült kideríteni róluk, bármilyen állhatatosan nyomoztam. Bár nem zárható ki, de kétségesnek tűnik az is, hogy az eredeti példányról másolták.

25. A Ráday-könyvtár csonka másolatának /264. p.-ig/ tart/ bejegyzése szerint Sz. I. a leíró, s 1793-ból származtatható a másolás. A monogram nem sokat árul el, de Cserei Históriajának reá tett hatását igen: mint írja, kétszer olvasta el. Az elolvasás után pedig a másolást személyes bejegyzésekkel indítja, mintegy "ráhangolva" a kései olvasót a történetiratra. Apafit és Telekit gyászfejedelemnek, gyilkosnak nevezvén, a legszélsőségesebb jelzőket használja. S ez elég gyatra helyesírással párosul.

Szerencsére hűen másol, csak a latin kifejezéseket magyarítja. A példány 1877-ben került Patkó Mihály torai lakoshoz. A tulajdonosról semmilyen információ birtokába nem jutottam.

A következő tulajdonos szemerkai Szász Károly /1829-1905/ református püspök, költő, író, műfordító⁸⁴. Az MTA tagja, a budapesti egyetem magántanára volt. Hatalmas írói tevékenységet folytatott. Erdélyből élete második felében Budapestre költözött, s ott is halt meg. A másolat a családban öröklődött, s unokája, dr. Gözsönyi Vargha Zoltán ajándékozta a Ráday Könyvtárnak az 1940-es évek végén.

27. A budapesti magántulajdonban őrzött másolat 1763-ban készült Kolozsvárott. Egyik leírója és egyben első tulajdonosa Ercsei Zsigmond.

A ma is létező, kiterjedt téglási Ercsei familia a XVII. század elejétől papok, tanítók, professzorok, írók családja. Az értelmiségi létformát generációkon át örökölték egészen máig. Egyik ősük, Szőke János 1620-ban Hajdu vmegyéből, Téglásról ment ki Erdélybe, a Toldalaghi grófok nagyercsei udvarába, ahol az Ercsei nevet vette föl. Nemességüket 1629-ben Bethlen Gábortól kapták⁸⁵. A család egy része visszakerült Hajdu megyébe, egyik leszármazottuk a híres debreceni professzor és filozófiai író, Ercsei Dániel⁸⁶. Más részük Erdélyben maradt, főként Maros-Torda megyében lelkészkedett. A másoló édesapja, János mezőujlaki /Kolozs megye/ lelkész volt⁸⁷. Testvérei papok és tanítók. Ercsei Zsigmond 1761-63. között a kolozsvári ev. ref. kollégium tógátus diákja, a diákönkormányzat vezetője, senior⁸⁸. Ekkor 20-22 éves lehetett /s nem harminc, mint azt Pálmai

állítja⁸⁹. / A másolat ekkor készült, föltételezhetően diáktársai segítségével. Tanulmányai befejeztével rövid időre Somkerékre⁹⁰ került, majd élete végéig bonczhidai pap⁹¹.

A barokkos zsufoltságú, derüs másolati cím diákos lelemény. A példány nemzedékeken át öröklődhetett az Ercsei családban, mignem kikerült Erdélyből. 1985-ben az egyik pesti antikváriumban vásárolta meg egy magángyűjtő.

28. A debreceni egyetem példánya Ragonfalvi Kiss István/1884-1957./ hagyatékával maradt egyetemi dolgozószobájában. A tulajdonos székelyföldi származású történész, egyetemi tanár⁹². 1914-től a debreceni egyetem magántanára, egy időben rektora. Műveinek témája Erdély és a székelység története, valamint a nemesi függetlenségi harcok históriája. Mellőzve és elhagyatva halt meg Bihar-keresztesen.

A kötés nélküli másolat csonka, possesor nem található benne, valószínűleg XIX. század eleji.

29. A másolatot Miliesz József készítette 1767-ben, Debrecenben. Születési éve ismeretlen, 1793-ban halt meg ugyanitt⁹³. A debreceni főiskola diákja, majd könyvtárnoka 1770-ig, ezután senior, majd 1775-ben Franekerába peregrinált, ahol orvosdoktori képesítést szerzett. 1777-ben Kecskeméten tanár, majd 1786-tól haláláig a debreceni főiskola professzora. Több nyelven beszélő, nagyműveltségű elme. A híres debreceni professzor, Hatvani István veje, és tanszéki utóda. Nagy Sándor⁹⁴ szerint a felsoroltak mellett, s azon túl, hogy egy évig, 1792-től 1793-ig az igazgatói tisztet betöltötte, különösebb nyomot nem hagyott a főiskola életében.

A kézirat következő tulajdonosa /1860-tól/ Lugossy József /1812-1884./⁹⁵ Rendkívüli tehetségű, nyolctíz nyelven beszélő, történelemmel, irodalommal, nyelvészettel, természettudományokkal foglalkozó, s azt tanító főiskolai professzor volt. Felsőbányán, majd Debrecenben tanult, azután a berlini egyetemet látogatta. Tanulmányai végeztével a szatmári ev. ref. egyház lelkesze, majd a máramarosi liceum tanára. 1845-től debreceni főiskolai tanár a magyar irodalom és nyelv tanszékén, később a mértan és természettan, a héber és görög nyelv tanszékén. 1861-ben agyvérzés érte, de utóbb újra tanított - szanszkrit nyelvet. Szenvedélyes gyűjtő hírében állt. Sokat publikált az irodalomtól az egyháztörténeti tanulmányokon át a természettanig.

A kézirat az ő tulajdonából került a főiskola könyvtárába.

30. A possessori bejegyzés szerint a másolat első tulajdonosa Ilosvai Borbély Sámuel volt. Az 1800 körüli exemplár leírója ismeretlen.

Az ilosvai Borbélyok Szilágy vármegyei nemes család. Őseik között szolgabírák, comissariusok /a katonai és polgári hatóságok közötti biztosok, összekötők/, ref. egyházi kuráturok találhatók⁹⁶. Ilosvai Borbély Sámuelről annyit tudunk, hogy 1794-ben Kraszna vmegye levéltárosa; 1799-1800-ig szolgabíró, 1800 és 1808 között aljegyző, 1812-ben főjegyző. Föltételezhetően valamelyik kollégiumban szerzett jogi tudást. Talán a kolozsváriban.

A kéziratot unokája, Gyarmati Kiss Sándor ajándékozta a főiskola könyvtárának 1875-ben.

31. Az exemplárt Kállai Csiszár Mihály 1828-ban saját költségén másoltatta Nagy Bálinttal Hajduhadház Levéltára számára.

A kállai Csiszárok hajduhadházi és hajduböszörményi köznemes család⁹⁷. Cimeres nemeslevelet Bocskay István adományozott Istvánnak és Miklósnak 1606-ban. A Nagykállóban élő Miklós fia Hajduhadházra költözött, s utódai jelentékeny szerepet töltöttek be a környék életében. Fiának, Istvánnak dédunokája Mihály, aki Hajduhadházán hadnagy. 1757-ben született, a másolás évében 71 éves, idős ember. Hogy mi készítette a másoltatásra feltetelezhető történelmi érdeklődésén túl, nem tudni. Az ajándékozás gesztusa jelzi Ilosvai viszonyát a hajdu városhoz.

Nagy Bálint - a másoló - családja hajduhadházi tehetősebb familia, 1838-ban emelkedett az armalista nemések közé.⁹⁸ Nagy Bálint 1828-ban - a bejegyzés tanúsága szerint - Hajduhadház vicanotarius, azaz aljegyzője volt.

A kéziratot Nagy Sándor /1886-1965/⁹⁹ református pap, tanár, helytörténeti és egyházi író ajándékozta a debreceni kollégiumnak. Hajduhadházán, Hajduböszörményben és Debrecenben tanult, ahol teológiát végzett. Később lelkész, majd 1926-tól a debreceni ev. ref. főiskola tanára.

32. Az esztergomi másolat a 307. lapon található bejegyzés szerint 1765-ből származik, a leíró személye ismeretlen. Első tulajdonosa - 1766-tól - Dániel Tódor. A birtoklás éve oly közeli a másolás idejéhez, hogy feltelelezhetjük, ő másoltatta.

A szamosujvárnémeti Dániel család örmény-magyar nemesi familia. Hibás átírás következtében szakadtak ki

Tódor családból¹⁰⁰. /A latinosított örmény nevet Theodorus Danielnek, s nem Daniel Theodorusnak irták./ Így Daniel Tódor, a város /Szamosujvár/ első főbirája a város alapításáért kifejtett tevékenysége miatt és az erdélyi örménység egy részének városba telepítéséért 1725-ben már ezen a néven emelkedik nemesi rangra¹⁰¹. Főbirói tisztét 1722-től több ízben viselte¹⁰². /1726, 1728, 1738, 1740-43, 1748-51, 1753-55/. E megbecsülés rátermettségét is jelzi, de a kereskedő család tekintélyt parancsoló gazdagsága sem lehetett elhanyagolható szempont. Ennek a tekintélynek bizonyossága, hogy 1773 uniusában a Szamosujvárra látogató II. József császár az ő házában ebédel¹⁰³. Rettegi György emlékiró több ízben vendégeskedett nála¹⁰⁴, éles vitákat folytatva a református vallásról¹⁰⁵. /Egyidőben maga is kálvinista volt!/ Élénk politikai-történeti érdeklődéséről több helyütt is megemlékezik az emlékiró s arról is, hogy a szamosujvári Dániel-ház az erdélyi nemesség mily sűrűn használta pihenőül¹⁰⁶. Hogy mekkora könyvtára volt, s milyen szenvedélyes gyűjtő - nem tudni. Az a készség azonban, ahogyan a korabeli erdélyi magyar társadalomba igyekezett beépülni /mint az örménység képviselője is!/ nem teszi különössé, megmagyarázhatatlanná, hogy miért volt szüksége egy transzilvanista magyar históriára.

A kézirat második tulajdonosához, Torma Károlyhoz valószínűleg igen rövid utat tett meg, Szolnok-Doboka megyében maradt. A nemes csicsókereszturi Torma család régi dobokai familia¹⁰⁷. Ősök, Kristóf, török követ. A leszármazottak főbirák, főispánok, főjegyzők, királyi hivatalosok stb., mignem a XIX. században többen tudósokká válnak. Közülük is kiválik Torma Károly /1829-1897/¹⁰⁸. Huga, Zsófia és ő az apai házban kedveli meg

a történelmet és régészetet. Apja, József maga is történeti szakíró. Édesanyja, Damiel Jozefa minden valószínűség szerint az örmény Danielek családjából származik¹⁰⁹. Talán egyenesági leszármazottja Daniel Tódornak! De tartogat számunkra más érdekességet is a Torma-familia genealógiája: Torma Károly nagyapja, Mihály annak a Mósa Lászlónak veszi el unokahugát, Mósa Juditot, akinek birtokában volt a XVIII. század végéig a Cserei-História eredeti példánya¹¹⁰, s akinek felesége Cserei Mihály dédunokája, Mikó Klára. Visszatérve a másolat birtokosához: történész, régész, jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja /1861-től/. Több külföldi régészeti, történeti társulat választotta tagjául¹¹¹. Nagyarányu kulturgyűjteményt hagyott utódaira.

A már említett családi kapcsolat megerősíti azt a feltételezést, hogy Dániel-ági öröklésen keresztül jutott Torma Károly gyűjteményébe a XVIII. századi másolat.

Arra a kérdésre azonban, hogy miként került az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba, nem találtam választ.

33. A kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár egyik másolatát 1807-ben Kőszegi Elek debreceni illetőségű királyi sómázsamester írta le saját maga számára. A példány az 1811-12-es Kováchich-összeírásban¹¹² még nem szerepel, feltételezhetően jóval később került Kalocsára. Adatok híján nem tudni, mikor.

Másolójáról csak az általa leírtak szólnak. Feltehetően kisnemesi, esetleg szabad hajdu származású, tehát alacsonyabb társadalmi rétegek képviselője. Iskolázottságát nem ismerjük. A királyi hivatal azoban, amit betöltött, némi latin tudást és középszintű tanultságot igényelt. Ezt sejteti helyesírása és a másolat magyar címváltozata is.

34. A másik kalocsai példány XVIII. századi másolat. Tulajdonosi vagy másolói bejegyzést nem lehet nevekhez, személyhez kötni. Az 1811-12-es Kovachich-fölméréskor már a könyvtár tulajdona volt¹¹³. Az azonosításra a félrevezető latin cím szolgált, naplónak minősítve a Históriát. Feltehetően ezt a tévedést az eredeti és több másolati példányban föllelhető, a História kezdete előtti naplószerű feljegyzések okozták.

Nem tudjuk, hogyan került Kalocsára. Talán Nagyváradról?

35. A miskolci középiskolák muzeális gyűjteményében található cím nélküli másolat leírója ismeretlen. Egy nem minden szavában kibetűzhető latin bejegyzés azonban becses információ-töredékeket tartalmaz. Ebből kiderül, hogy 1803-ban, a Szabolcs megyei választások napján vásárolta Botka Lajos az exemplárt Kalmár Lajos által. Vagy inkább tőle? /Az utóbbi feltevést erősíti az ugyanezen oldalon, a jobb felső sarokban található possessori jegy. Ludovicus Kalmár de..., a nemesi előnév teljesen olvashatatlan./ A további szöveg azt sejteti, hogy egy könyvtár több - más - kötetét is megvette Botka Lajos a Históriaval egyetemben. Az leírás vége a másolat feltételezhető árát jelöli: 10 rhenusi forintot. A vásárlási érték reálisnak tűnik /bár nem alacsony összeg/¹¹⁴.

Az első tulajdonosról /közvetítőről?/ a monogram alapján annyi tudható, hogy nemesi származású. /Szabolcs megyében az 1744-45-ös összeíráskor valóban éltek Kalmárok./¹¹⁵

Botkák után is kutattam nemesi regestrumokban. Csak egy helyütt akadtam ilyen nevű családra. A kislapádi Botka család, Torontál vármegyében élt. Egy Lajos nevű

leszármazottuk 1853-ban halt meg¹¹⁶. Mindezek az információk vérszegénynek tűnnek komolyabb megállapításokhoz.

A másolatot a miskolci református gimnáziumnak talán egy volt diákja adományozta a régi alma mater iránti szeretetét jelképezve.

36. A BAZ megyei Levéltár Kazinczy Gábor-hagyatékában található XVIII. századi másolat megtévesztő című: Apor Péter /!/ naplója. A csonka - 27. oldallal - kezdődő példányban possessor-i bejegyzés nem található, a másoló is ismeretlen.

37. A második Kazinczy Gábor-féle exemplár címe is hibás: t. i. alsócsernátoni Domokos Ferenc másolója a kéziratnak, s nem ő a naplóíró. 1766-ban Bécs mellett, a testőrök szállásán írta le a hadnagyi rangot viselő székelly nemes a História-t.

A másolat különlegessége, hogy a Cserei-mű első sajtó alá rendezőjének, Kazinczy Gábornak gyakori javításait fedezhetjük fel benne, sőt a 354. paginán egy bejegyzés a korrektúrával együtt kéri vissza a kéziratot. A megjelent mű és a javított példány azonban kisebb-nagyobb /főként helyesírási/ eltérést mutat. Tudjuk azt is, hogy Kazinczy Gábor az eredeti kéziratot használta a szöveg végleges tisztázásához. E másolat a jelzett eltérések miatt csak egy első változatu /s nem valószínű, hogy az eredetivel összevetett/ "házi" példányt jelenthetett, amit később az eredeti alapján korrigált Kazinczy véglegesen. A Domokos-exemplár egyébként igen hiányos is.

A Domokosok Háromszék ősi nemes családjai közül valók. A Szék történetében jeles szerepet töltöttek be¹¹⁷. A másoló ükapja, Domokos Péter unokatestvérével, Tamással

/ki később csiki főkirálybíró/ II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában is részt vett. Tatár fogságba esvén, Tamás korábban, Péter csak nagy nehézségek árán szabadult, orr- és fülcsonkítva. Jegyese, Bakcsy Judit az 5000 tallér váltságdíjat "már" öt év után elküldte, a megbízottak azonban nem adták át a tatároknak, s azok dühükben megcsonkították Domokos Pétert. Így csak nyolc év elteltével szabadult. /Ez lehetett az a Péter, aki a tatár fogságból könyörgő levelet írt a fejedelemnek./¹¹⁸ Jókai Mór a házas és idősebb Tamást választja Domokosok c. regénye főhőseül, figyelmen kívül hagyva /vagy nem ismerve/, és eltorzítva az eredeti történetet. A korabeli szokások szerint a tatár fogságból megcsonkítva érkezők nem vállalhattak társadalmi közszereplést, jelentősebb hivatalt. Domokos Péter további életéről nem is tudunk semmit. Vidéki jószágán gazdálkodhatott, örülvén, hogy így, arcatorzítottan is feleségül vehette jegyesét és családot alapíthatott. 1678-ban még bizonyosan élt.¹¹⁹ A Domokos családban nemzedékről-nemzedékre hagyományozódhatott az izgalmas és drámai történet.

Domokos Ferenc 1744-ben született Alsócsernátonban. A polgári életből került a testőrséghez, ahol 1764-67 között szolgált. Két ízben osztották be testőr-különítménybe: az 1764-es pozsonyi országgyűlés idejére és Lipót fhg. házasságkötése alkalmával. 1767-ben a Belső Szolnok vmegyei bíróságnál vállalt hivatalt - ülnökként.¹²⁰ További életútjáról nincs biztos adat. Benkő József monográfiájában említi egy Domokos Ferencet, aki 1800-ban Csikszék pénztárnoka.¹²¹ Elképzelhető, hogy másolónkkal megegyezik. Nagy Iván említi, hogy ennek apja is Ferenc volt.¹²² Ha ezt elfogadjuk, akkor valószínűsíthetjük, hogy a volt testőrhadnagy édesapja lehetett

az az alsócsernátoni Domokos Ferenc, aki 1745-46-ban Szolnok-Doboka vmegye alispánja.¹²³ Így magyarázhatóbbá is lesz fia Belső-Szolnok vmegyei hivatalvállalása.

Domokos Ferenc történelmi érdeklődését és másolási szenvedélyét bizonyítja egy Bethlen Farkas História-másolat is a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár gyűjteményében:¹²⁴ a XVIII. század második felében Székely Ádám gróffal közösen irták le.

38. A XVIII. századi másolatot Kovachich 1810-12-es tudományos körutja alkalmával regisztrálta.¹²⁵ Tehát már ekkor a pataki kollégium birtokában volt. Később - 1824-ben - Kazinczy is szót ejt a példányról.¹²⁶ Megjegyzések nem árulják el a másoló és a korábbi tulajdonos(ok) ki-létét.

39. A legérdekesebb marginális bejegyzéseket az egyetlen szegedi példány rejti. Több - föloldható és föloldhatatlan - possessor-i jegy és beírás, de egy vásárlási-ajándékozási levélváltás is gazdagítja a kézirat sorsáról kialakítható képünket. A másolók személyét homály fedi, annyi azonban bizonyos, hogy a XVIII. század második felében készült Erdélyben. Erre bizonyosság egy korabeli erdélyi olvasójának /talán első vagy második tulajdonosának/ izgalmas bejegyzése az 1780-90-es évekből. Bár nevét nem árulja el, a közöltek személyéről, életéről, környezetéről, s egy néphitről is becses információk birtokába juttatják a kései olvasót. A 140. oldalon Cserei egy Apafi korabeli pápista ördögüzési kísérletet mesél el, s Tófeus Mihály, a fejedelem udvari papja felháborodását e "szégyentelen", manipulált babona hallatán¹²⁷. A - kigyónyeléssel kapcsolatos - babonás néphit motiválja a bejegyzőt,

hogyan elmesélje saját kalandját, vélekedését minderről. Az előző fejezetben már közöltem a szöveget, melyből kiderül, hogy 1768-ban báró Bornemisza Pálnál irnokoskodik ezidőtájt. Annál a Bornemisszánál, akit 1761-ben neveztek ki Csíkszék főkirálybírójává, s aki az 1764. évi madéfalvi veszedelem /siculicidium/ idején játszott nem éppen dicsőséges szerepe alapján /sem a Habsburgok, sem a székelyek szemszögéből/ fölmentését kéri tiszte alól.¹²⁸ Halálakor - 1778-ban - Fejér vmegye főispánja, s nem volt még idős ember - ahogy Rettegi írja.¹²⁹ Kancellistánk feltehetően ekkor hagyja el az abafáji uradalmat, s áll a báró özvegye, Mikes Anna unokabátyja, gr Mikes Antal¹³⁰ szolgálatába, jószágigazgatóként - az áthuzott bejegyzés tanúsága szerint. Az a Mikes Antal ő, aki a madéfalvi veszedelem idején háromszéki főkirálybíró /1761-1766/,¹³¹ s a siculicidium eseményei, a királynő fenytései, de hypochondriára hajló természete is alaposan megviselik egészségét.¹³² Halála pontos időpontját nem tudjuk, de Rettegi¹³³ 1777-ben már néhaiként említi. Ebből arra következtethetünk - nem kételkedvén az emlékiró hitelességében -, hogy bejegyzőnk tévesztette el az évszámot, s korábban került a háromszéki grófhoz jószágigazgatónak.

A leírt esemény a magyar néphagyomány széles körben elterjedt kígyókultuszának jeles példája. A gyógyítás jelzett módjaira /köldök alatti szorítás, gólyahus és gólyabélevés/ azonban nem találtam példát a szakirodalomban.¹³⁴ A kancellista Abafáján, a bárónál elmeséli az esetet az éppen ott időző Zágoni Gábor doktornak, aki jogos kételkedéssel fogadja a történetet, s kiváló természettudóshoz¹³⁵ illően racionálisabb magyarázatot keres

/lépdagadás/. Indoklása /a gyomorsav a levegővel élő állatot azonnal elpusztítja/ tamáskodásba ütközik, s a visszaemlékező egy - a magyar néphagyományban más jellegű¹³⁶ - történettel próbálja erősíteni igazát, amit Sárfalván /Háromszék vmegye/ hallott a vizibornyról: az állatot egy leányból vette ki gróf Ferrati.¹³⁷ Hogy gyakorta találkozott a doktorral, s heves szócsaták dultak közöttük, bizonyítják az utolsó mondatok. Zágoni azt a feltételezést kockáztatja meg, hogy tojás /!/ formájában kerülhetett a gyomorba a vizibornyu /gőte/. E nem éppen természettudóshoz illő vélekedést jogosan kérdőjelezi meg a kancellista, a doktor saját fegyverével érvelve: hogyan maradhatott meg a gyomorsavban, kelhetett ki és növekedhetett meg a levegővel élő állat?

A becses bejegyzés bepillantást enged a korabeli Erdély köznapi életébe, hiedelemvilágába is.

A további margináliák főként a Cserei História-val kapcsolatos történetbölcséleti reflexiók, jelezve olvasója érdeklődését és tanultságát. Hogy hol végezte iskoláit, tanulmányait milyen szinten fejezte be - találgatásokra vagyunk utalva. Hivatalai arra engednek következtetni, hogy legalább középfoku /gimnáziumi/ és katolikus¹³⁸ felekezetű iskola hallgatója lehetett. Nyelvezete a székely nyelvjárás fordulataival színezett: feltehető, hogy katolikus székely köznemesi családból származott.

A kézirat a reformkor idején /1828-as bejegyzés tanuskodik erről/ románlakta vidéken élő nemes tulajdona lehetett. A hátsó kötéstábla belső oldalán található W I monogram viselője - előbbi tulajdonosától vagy olvasójától lényegesen eltérő írásképpel - román jobbágy adósait

veszi számba /Prekuje, Flora, Matyeán Jakab/, majd állatállományát sorolja föl /juhok, berbécsek, kecskék, tehenek, tulkok/. Két helységnév is akad a följegyzések között, de csak az egyiket sikerült kibetűznöm megbízhatóan: Péntek. Ez Szolnok-Doboka megye dési járásába vezet bennünket. S akkor esetleg értelmet nyerhet a W I vagy W J monogram is: talán a közismert Szolnok-Doboka megyei gróf czegei Wass-család¹³⁹ birtokolta a kéziratot. 1889-ig Erdélyben őrizték a másolatot. Ekkor vásárolta meg Kolozsvárott Serly Lajos /1855-1939/ zeneszerző, karmester, komponista, aki 1881-ben a kolozsvári, 1891-ben a brassói színház karnagya. Közben beutazva fél Európát vendégkarmesterként dolgozik.¹⁴⁰ Időközben tulad tulajdonán, s 1925-ben Fischer Jenő vásárolja azt meg Bécsben. A Móra-rajongó funérkereskedőnek köszönhető, hogy a hosszú utazást követően magyarországi közkönyvtárat gyarapíthat a nem mindennapi érdekességű exemplár. Móra és Fischer Jenő levélváltásából kitűnik, hogy a vásárló eredetinek vélte a kéziratot a címlapon található Cserei-leszármazási tábla miatt.¹⁴¹ A tüzetes vizsgálat után azonban az a feltevés is szertefoszlott, hogy talán családi másolat jutott a szegedi Somogyi-könyvtárba. A genealógiai tábla kézírása u.i. megegyezik a hosszan tárgyalt XVIII. századi kancellistáéval, aki a Históriaiban leírt Cserei-genealógiát szedgette össze akkurátusan, s paginajelzésekkel ellátva a címlapra irogatta, mintegy "segédeszközül".

42. Az egyetlen teljes idegen nyelvű fordítást Brassóban őrzik. George Mihail Gottlieb Hermann /1737-1807/¹⁴² történetíró, jogtörténész, városi tanácsnok, országgyűlési követ 1799-ben fordította német nyelvre, miután Cserei Históriaját lemásolta magyarul. Ősei Stájerországból vándoroltak Magyarországra a XVII. század legelején,

majd 1629-ben Bethlen Gábor fejedelem kíséretével Erdélybe. 1653-ban II. Rákóczi György emelte a családot nemesi rangra. Apja Brassó város tanácsosa. Ő itt tanult, majd 1755-ben Szebenben irnok, 1764-ben levéltárnok, 1772-ben főjegyző, 1783-ban városi tanácsos. 1795-96-ban Brassó városbírója. Magánéleti tragédiái után 1799-ben hivatalától is megfosztják. Csak évek múlva sikerült ártatlanságát bizonyítani, nem sokkal halála előtt. Schlandt¹⁴³ idézi a fordítót krónika és naplóírókról összeállított gyűjteményében: "...Mint ő maga /mmint Cserei/, úgy most a szerző is, egy-jótevény halál segítségével elrugaszkozhatna a rosszindulatu kortársak hálátlanságától és intrikáitól, s a sir tuloldaláról már képes lesz az evilági dolgok zürzavarára derűsebben visszagondolni..." Gottlieb von Hermann rokonnak érezhette keserűségét és kiábrándultságát Csereiével. A fordítás azonban természetesen nem ezért készült, s ezt Schlandt¹⁴⁴ fogalmazza meg: e gazdagon tanulságos mű nemcsak a magyar irodalom szempontjából nagyon fontos. /Hanem nyilván - a mű ismeretében mondhatjuk: a szászok számára is!/
..

63. A másolatot 1766-ban a Cserei-rokonság egyik tagja készítette. Keresztneve ismeretlen, s nemesi előneve is meglepő: középajtai Cserey. Sem Cserei Históriajában /ahol bősséggel találhatunk családtörténeti feljegyzéseket/, de Kővári¹⁴⁵ vagy Nagy Iván¹⁴⁶ munkáiban sem lelünk magyarázatot. Apor Péter /Cserei Mihály unokaöccse/ is csak baróti és bölöni familiáról tud.¹⁴⁷

A példány 1866-ban jut sósmezei Vajda László guberniumi titkár tulajdonába. A család Szolnok-Doboka vmegyéből származik. A XVIII. században többen értelmiségiek, megyei hivatalt viselnek.¹⁴⁸ Szinnyei ismer egy sósmezei Vajda Lászlót¹⁴⁹, aki kormányszéki biztos,

majd guberniumk titkár, később Belső-Szolnok vmegye táblabírája, s egyszersmind a kolozsvári királyi lyceumban a hazai és büntető törvény jogtanára /1817-24/. 1834-ben halt meg Kolozsvárt, 54 évesen. Több műve jelent meg, főként az erdélyi jog köréből. Nem tudni, hogy valamelyik évszám téves-e vagy a tulajdonos fia a kolozsvári jogtanárnak, s "örökölte" a főkormányshéki titkári hivatalt? A másolat ezután közkönyvtárba vándorolt, a balázsfalvi görög katolikus gimnázium gyűjteményébe.

64. Az exemplárt Szathmári P. Dániel másolta 1762-ben, Kolozsvárt, s "irta saját javai közé". A másolatban még egy poszessorori bejegyzés fedezhető föl, Szathmáry Pap Zsigmondé. Ugy vélem, érdemes összevonni a két nevet, feltehetően egy család tagjai. A Szathmáry Pap családban generációkon át örökölt a református lelkészi hivatás és a professzori katedra. János¹⁵⁰ ref. lelkész-esperes, fia Zsigmond¹⁵¹ esperes, majd püspök, fia Mihály /1737-1812/¹⁵² híres kolozsvári teológiai professzor 1760-65 között Utrechtbe, Genfbe, Leidenbe peregrinál. Később több helyen lelkész, majd 1767-től tanár a kolozsvári ev. ref. kollégiumban. Hatalmas könyvtárat gyűjtött Bod Péter Magyar Athenását szerette volna kibővíteni kiadni, de ezt fiára, Zsigmondra bízta. A mű kéziratban maradt. Szathmári Zsigmond 1770 körül születhetett, 1791-ben¹⁵³ könyvtáros a kolozsvári ev. ref. kollégiumban, 1792-ben¹⁵⁴ praeses a görög nyelvben. 1796-ban¹⁵⁵ gróf Rhédei László kíséretjeként peregrinációba indul Göttingába /egy időben Bolyai Farkassal/, 1797-ben tér vissza Erdélybe.

Ezután csak annyit tudunk róla, hogy vizaknai ev. ref. lelkész.¹⁵⁶ Szathmáry P. Dánielről nem tudunk bizonyosat. Feltehetően megegyezik azzal a ref. lelkésszel és tanárral¹⁵⁷, aki 1756-ban Franekerben, 1758-ban pedig Leidenben tanult¹⁵⁸. Talán a második tulajdonos nagybátyja lehetett, a kolozsvári professzor bátyja.

67. A XIX. század első feléből származó possessori bejegyzés szerint kézdiszentléleki János István vásárolta a példányt. A humoros szöveg eltulozhatja a kézirat árát /loo ezüst forint és két ló szekérrel!/, s úgy tűnik sajnálja is a vásárt. /Vagy nem ő köthette az üzletet?/ Neve után ítélve háromszéki székely primor volt, de ennél több információ nem jutott birtokomba. Később - 1848-ban - a másolat Gyulafehérvárra /vagy Enyedre?/ került. Ezután a szászvárosi ev. ref. Kuun gimnázium könyvtárát gyarapította, s innen jutott jelenlegi helyére.

68. Nagyörgényi Csiszár Sámuel 1846-ban, Kolozsvárott készített másolatát 1859-ben Gedő József ajándékozta az unitárius kollégiumnak¹⁵⁹, ötezer kötetes értékes könyvtárával.¹⁶⁰

Csiszár Sámuel /1791-1852/¹⁶¹ ev. ref. lelkész Darócson /Kolozsvármegye/ született, ahol édesapja lelkészkedett. A kolozsvári kollégium befejezése után Genfben hallgatott teológiát. Tanulmányai végeztével a kolozsvári ev. ref. egyházközség segédlelkésze, később első pap, majd kolozs-kalotai esperes. A XIX. század derekáig közel fél-száz temetési prédikációja, orációja jelent meg.¹⁶²

Korának egyik legtöbbet foglalkoztatott prédikátora.

Homoródszentmártoni Gedő József /1778-1855/¹⁶³ Abrudbányán született, ahol édesapja egy időben a város

főbirája, táblabíró, az 1790/91. évi országgyűlésen követ. Iskoláit a kolozsvári unitáriusok kollégiumában végzi 1791-98. között. Magántanítója több éven át Kozma Gergely /a későbbi unitárius esperes/, kiről Kazinczy is szívesen emlékezik meg Erdélyi leveleiben. 1799-től a kolozsvári katolikus lyceumban jogot tanul. Tanulmányai befejeztével gazdálkodik, s könyvgyűjtési, olvasási szenvedélyének él. 1834-től - királyi hivatalosként - részt vesz az országgyűléseken. Közben Aranyosszék pénztárnoka, városi tanácsos, táblabíró. /Mindezek nem hivatalt jelentenek, inkább megtiszteltetések, "nobile officiumok"./ 1846-ban Kolozsvárra költözik. 1848-ban - az unio után - meghívják a pesti közös országgyűlés főrendiházába. Felvilágosult, művelt szellem, több nyelven beszél. Erdélyi tudósokkal levelez. Barátai, levelezőtársai, könyvbeszerzői között voltak Bölöni Farkas, Jakab József kolozsvári professzor /a történész öccse/ stb. Ő ajándékozta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Cserei Históriajának eredeti példányát is.¹⁶⁴

69. Az 1775-ből származó kézirat másolója ismeretlen. Egyik tulajdonosa - 1821-ben - Becski Lajos. Életéről semmit nem tudunk. A Pallas lexikon¹⁶⁵ szerint a tasnádszántói Becski-familia a gróf Csákyakkal rokon régi magyar nemesi család, mely elágazott Szabolcs, Szatmár, Szilágymegyébe. A szatmármegyeiek ágán a XVIII. században megyei főszolgabírók, alispánok találhatók.¹⁶⁶

70. Eme, XIX. századi példány tulajdonosa káli Nagy Elek /1816-1878/¹⁶⁷ miniszteri tanácsos, az unitárius vallásközség főgondnoka - Gedő József veje - volt, akinek adományából került az unitárius kollégiumba.

Édesapja megyei főbíró. Kolozsvárott született, s iskoláit is itt végezte: az unitáriusoknál, majd a katolikus lyceum jogi fakultásán. Széchenyi szellemének hatására aljegyzői majd főjegyzői hivatalában több ujitást vezetett be. Az 1840-es években országgyűlési követ. Unio- és szabadságharcpárti, 1861-ben főkormányzéki tanácsos, képviselő a pesti országgyűlésen. 1853-tól 1876-ig főgondnok. Több művelődési társaság tagja /Kisfaludy, Erdélyi Muzeum Egylet, Erdélyi gazdasági egylet stb./. Egyháza nagy megújítója.

71. Kozma Gergely 1814-ben készült másolata 1910-ben még Létay Domokos tulajdonában volt, s innen került az unitárius főiskola gyűjteményébe.

Kozma Gergely /1774-1849/¹⁶⁸ több generációra visszamenően unitárius lelkész-család. Az 1646-ban nemesi rangra emelt familia a protestáns üldözések elől menekült Erdélybe. Kézdiszentléleki Kozma Mihály szentgericzei lelkész, majd esperes. Fia, Gergely¹⁶⁹ a tordai unitárius gimnázium után Kolozsvárott folytatta tanulmányait, majd apja halála után Szentgericzen annak nyomdokaiba lép. 1817-től esperes, majd kövendi /Aranyosszék/ pap. Több prédikációja és szépirodalmi műve is megjelent. Közreműködött az apja által elkezdett és bátyja által folytatott Uzoni-Kozma-féle unitárius egyháztörténet megírásában. Több levelet váltott Kazinczy Ferencsel is. Könyvtárát az unitárius főtanodára hagyta.

Létay Domokosról csak annyit sikerült megtudni, hogy Aranyosrákoson /Torda-Aranyos vmegye/ viselt unitárius lelkészi hivatalt még a XX. század elején is.¹⁷⁰ Minden bizonnyal a XIX. század második felében végzett a kolozsvári főtanodában. Nyomtatott műveiről nem tudunk. Gyűjtőszennvedélyét jelzi: két Cserei-másolatot őrzött gyűjteményében. /Igaz, mindkettő csonka volt./

73. A XVIII. század végén vagy a XIX. század elején /1821-ig/ készült másolat egyik tulajdonosa, Jakab Ödön, majd Gergely Sámuel könyvtárából származott az unitárius kollégium gyűjteményébe.

Jakab Ödön /1854-1931/¹⁷¹ költő, író, a Kisfaludy, a Petőfi Társaság és az MTA /levelező/ tagja. A vadasdi /Marosszék/ székely Jakab familia ősei 1655-ben jutottak nemesi ranghoz.¹⁷² Az író édesapja Vadasdon földbirtokos. Fia a marosvásárhelyi ev. ref. kollégiumban kezdi tanulmányait, ahol Mentovich Ferenc és Tolnai Lajos a mentora. 1874-ben a kolozsvári egyetemre iratkozik, majd Marosvásárhelyen a Kemény-családnál nevelősködik. Később Pancsován és Déván főreáliskolai tanár, majd a századvégtől Budapesten tanít.¹⁷³ Műveit erős nemzeti érzés hatja át, több prózai alkotásának központja a székelyföldi ember. Egyébként középszerű író, bár korában sikeresnek számított.

Gergely Sámuel /1845-1935/¹⁷⁴ történész szintén székelyföldi /Maros-Torda vm./ származásu. Marosvásárhelyen teológiát tanul, majd a marburgi egyetem hallgatója, később Kolozsvárott bölcsész. Tanulmányai végeztével tíz évig a Teleki családnál nevelő. Közben tanítványával két évig a Sorbonn-on történelmi és irodalmi tanulmányokat folytat. 1889-től a kolozsvári egyetem magántanára, 1931-től haláláig a Teleki család főszámvevője. Életének főműve Teleki Mihály levelezésének sajtó alá rendezése.

74. Az 1698-ig tartó csonka példány sorsából csak annyit ismerünk, hogy 1910-ben ez a példány is Létay Domokos¹⁷⁵ tulajdona volt.

75. Csak az Unitárius Kollégium kéziratkatalógusából ismeretes ez a példány. Sem Lakó Elemér idézett tanulmánya, sem az erdélyi példányok alapforrásául szolgáló román bibliográfia¹⁷⁶ nem említi. A XIX. század eleji másolat rendkívül csonka. Tulajdonosa 1895-ben Ferenczi Kálmán VII. osztályos gimnáziumi tanuló. Ennél bővebb információt nem tudtam meg róla.

77. A Kemény József gyűjteményben őrzött másolatot Craciun bibliográfiája szerint 1792-ben Benkő József készítette, több névtelen társával együtt. Megbízható információk szerint egyedül Benkő József a másoló, s 1774-1792 között írta le. Az utóbbi állítás tűnik valószínűbbnek, ha hiszünk magának Benkőnek, aki Pataki Mihály enyedi professzorhoz küldött levelében említi 1781-ben¹⁷⁷, hogy esténként másolja a Cserei-Históriát. Erdélyi historikusokról írt művében¹⁷⁸ pedig arról ejt szót, hogy az eredetiből írta le "oly épségben, hogy egy betűben sem különböz." Ez igazolja az eredetiből másolást, de azt is, hogy segítség nélkül írta le, s nem utolsó sorban a leírás időtartamát is szűkebb határok közé vonhatjuk: legfeljebb két évig dolgozhatott rajta, 1781-82-ben. Az a feltételezés, hogy két másolatot készített /szinte ugyanazokban az években!/ valószínűtlennek tűnik, de ésszerűtlennek is. A szakirodalomban pedig nincs nyoma.

A példány még egy különösséget rejteget: a cím szerint Erdély históriája 1661-től 1722-ig! Föltételezhetően elírás: 1712 helyett.

Benkő József /1740-1814/¹⁷⁹ ősi, háromszéki székely nemes családból származik. A szerteágazó familia generációkon át a papi hivatásnak kötelezte el magát.

A XVIII-XIX. században több jeles tudóst adott Erdélynek. /Benkő Ferenc, Benkő Dániel, Benkő Károly/ Közülük is kiemelkedik a Transsilvania írója, kinek eme művét ma is haszonnal forgathatja a latinul értő kutató. Bardóczon született /Háromszék vm./, iskoláit Székelyudvarhelyt és Nagyenyeden végezte. 1767-ben apja utóda a középajtai parókián. 1785-ben esperes. 1787-ben a székelyudvarhelyi kollégium teológiai tanára. 1789-ben középajtai birtokára vonul vissza, majd köpecsi pap. 1799-ben ismét Középajtán telepszik meg. 1805-től haláláig fia mellett él. 1781-ben a harlemi tudós társaság - fűvészeti munkássága elismerésül - tagjai közé választja. Élete bővelkedett a drámai eseményekben. Jelentős történelmi munkássága mellett /a székelyekről, a románokról, a milkovai püspökségről irt erdélyi történetén túl/ megírt egy erdélyi fűvészeti monográfiát is, de ennek kézírata nem maradt az utókorra. Erdély történelmi kútforrásainak kiadását tervezte, óriási kézírati anyagot összegyűjtve, de e kísérlete meghiúsult. Kiadta Bethlen Farkas erdélyi történelmi művét. A vidéki elzártság, megnemértés, rosszindulat ellen védtelenné vált, s anyagi helyzete is megakadályozta a tudásához és tehetségéhez mért életet. A XIX. század elején már úgy megromlott gazdasági helyzete, hogy potom pénzért ajánlotta föl gazdag kézírati gyűjteményét és könyvtárát a nagyenyedi kollégiumnak, ahol 1849-ben, a könyvtár pusztulásakor odavesztek. Saját írásainak és történelmi műveinek, okleveleknek egy része megmaradt, szétszóródva vagy beolvadva Kemény József gyűjteményébe.

A XIX. század legnagyobb erdélyi történelmi forrásgyűjtője abból a híres-neves Kemény-familiából származik, akikről már szót ejtettem. Magyargyerőmonostori gróf

Kemény József /1795-1855/¹⁸⁰ történetíró, az MTA tagja. 1827-től kincstári titkár, majd követ az országgyűlésen. 1846-tól visszavonul a közélettől és kizárólag tudományos munkásságának él. Több történeti forráskiadás szerkesztője. Folyóiratokban elszórt írásainak Szinnyei J. négy hasábot szánt. Óriási könyv- és kéziratgyűjteményét az 1841-ben megalapított Erdélyi Múzeumra hagyta, amelynek ma is leggazdagabb része. /S ha használható is lenne.../

84. A Teleki Téka ezen másolata viseli az alapító Teleki Sámuel kezenyomát is: az eredeti kéziratban is föllelhető diárium, Cserei családi életrajzi adatai, amivel Teleki kiegészítette a példányt. Talán a másik itt őrzött példány alapján.

Ugy látszik, a Telekiek hamarabb megbocsátották Csereinek az ősük iránt tanusított ellenszenvet, mint a gróf Székelyek, vagy többre becsülték a História értékét, hiszen nemcsak a tékalapítónak, de a XVIII. és XIX. századi Teleki Józsefnek is szüksége volt egy-egy példányra.

Gróf Teleki Sámuel /1739-1822/¹⁸¹ erdélyi kancellár, Teleki Sándor fia, Teleki József unokatestvére, a nagy Teleki Mihály unokája. Fiatal korában unokatestvéreivel nagy nyugati utazást tettek, leginkább könyvgyűjtési, de tanulási szándékból is. Visszatérve az utról, meredeken emelkedik a hivatali ranglétrán: Mária Terézia alatt kamarás, majd küküllői főispán, s végül erdélyi kormányzéki tanácsos. II. József alatt titkos tanácsos, több megye főispáni helytartója, majd főispánja. II. Lipót idején erdélyi főkancellár. Több akadémia tiszteletbeli tagja. Tudománykedvelésének és széleskörű műveltségének gyümölcse a híres marosvásárhelyi Teleki Téka, amely

halálakor már meghaladta a 40.000 kötetet. Kazinczy szerint a tékára és a kollégiumokra nyolcszázezernél is több forintot költött. /Óriási összeg ebben a korban!/ Könyvtára katalógusát 1819-ig négy kötetben kinyomattatta. Kiterjedt levelezését az MTA Kézirattára és a marosvásárhelyi Teleki Téka őrzi.

90. A nagyszebeni Brukenthal Muzeum Könyvtárában fellelhető eme másolat érdekessége, hogy három kötetből áll. Egyetlen ilyen példányt emlitenek források, mégpedig George Barit 1887-ben, Révai Leó pesti antikváriustól vásárolt példányát¹⁸². Valószínű, hogy véletlen egybeesés a kötetszám megegyezése.

A XIX. század eleji exemplár második és harmadik kötetét Benigni József /1782-1849/¹⁸³ mildenbergi nemesi származásu főhadvezérségi titkár, történetíró másolta. Bécsben született, ahol apja udvari ágens. Tanulmányait félbeszakítva katona lesz, majd az udvari tanácsnál hivatalnok. 1813-ban tábori titoknok és irodaigazgató Nagyszebenben. 1830-tól cenzor ugyanitt. 1849-ben egy honvédgolyó találja el menekülés közben, s meghal. Statisztikai, földrajzi, történeti műveket írt Erdélyről. Kiadta Somogyi Ambrus históriáját, szerkesztette a Transsilvania című folyóiratot 1833-38. között.

91. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Muzeum által 1938-ban őrzött¹⁸⁴ öt példányt végül a meglévő kázipratok közé soroltam. Ugy véltem, hogy a szakirodalomban említett másolatokhoz képest jóval nagyobb az esély ezek meglétére és azonosítására is. A már említett román bibliográfia hiányosságai alapján hiszem /a székelyudvarhelyi exemplárokat sem regisztrálta/, hogy kifejejtette a

sepsiszentgyörgyieket is. Ez természetesen még igazolásra szorul. A dolgozat lezárásáig azonban erre már nincs remény.

Az 1963-ban készült másolat leírója ismeretlen. Egyik tulajdonosa Kovásznai G. János volt.

Kiléte bizonytalan. Szinnyei említ egy Kovásznai G/otz/ Józsefet¹⁸⁵, aki magyarbényei református lelkész volt. Családi följegyzéseit a Genealógiai Füzetek közölték¹⁸⁶: 1773-ban Szárazajtán született, Udvarhelyen és Enyeden tanult. Hari, hódáti majd bényei pap lett, később esperes. 1836-ban halt meg. Édesapja Kovásznai G. Gébor, kit 1771-ben szenteltek pappá. Az enyedi kollégiumban 1796-ban tanult Kovásznai G. János¹⁸⁷, ki később ev. ref. pap. Feltételezésem szerint ő Kovásznai Gotz József testvére. Egy-két év eltéréssel lehettek enyedi diákok, s a család hagyománya /nagyapjuk Kovásznai G. Lukács is lelkész volt/ egyikőjükre sem volt hatástalan: mindketten vállalták az örökséget.

94. Erről a másolatról mindössze annyit tudunk, hogy Tholdalagi grófé volt. Keresztnév híján azonban lehetetlen az azonosítás.

A nagyercsei Toldalagi család egyike Marosszék /s Erdély/ nagyhirű főrangú családainak¹⁸⁸. 1268-ban kapták meg Toldalag /Maros-Torda vmegye/ birtokát, s erről vették föl nevüket. A család származási rendje a XVI. századtól ismeretes. Az udvari szolgálatot és széki, megyei hivatalokat /főkapitány, főkirálybíró, főispán/ viselő család tagjai közül Toldalagi Mihály emelkedik ki, mind társadalmi, mind irodalmi szerepét illetően. A XVII. század első harmadát tárgyaló emlékiratát /naplóját/

Mikó Imre gróf adta ki az elmúlt században. A XIX. századi leszármazottak közül a másolat lehetett Zsigmondé /1815-ben ref. egyházkerületi felügyelő Marosszéken/, Ferencé /cs. kir. kamarás, 1848-ban Marosszék főkirályírója/ vagy akár Mihályé, ki Nyárádszentbenedeken lakott. Nem tudni, melyikük nősülhetett Háromszékbe, lehetett komolyabb könyvgyűjtő. De - mint korábban is láttuk - egyik feltétel sem szükségeltetik ahhoz, hogy a nagyon elterjedt Cserei-kéziratot birtokolhassa.

95. A másolat 1848-ban készült /a legfiatalabb!/. Föltételezhetően tulajdonosai - Eresztvényi László és Antal - írta le.

Az Eresztvényi de Eresztvény család¹⁸⁹ 1642-ben I. Rákóczi Györgytől kapta nemességét. 1771-ben Ferenc, András és Elek igazolták nemességüket, a család tehát nem halt ki addig. A két másoló testvér ebből a háromszéki /sepsi járás/ székely családból származott. Többet nem tudunk róluk.

96. A példányt 1833 után /1833-as vízjelzésű a papír/ másolták gr. Gyulay Lajos részére.

Gyulay /marosnémeti gróf/ Lajos /1800-1869/¹⁹⁰ Andrásfalván született. Gyulay Ferenc cs. kir. kamarás fia. Anyja - Kácsándy Zsuzsanna - Kazinczy Ferencsel és körével tart élénk kapcsolatot. Döbrentei Gábort is ő ajánlja nevelőnek Gyulay Lajos mellé, aki korán bevezette őt az irodalom szeretetébe. Az Erdélyi Múzeum c. folyóiratba kezd értekezéseket publikálni. 17 éves korától joggyakornok, majd 1822-től Bécsbe megy, s könyvgyűjtési szenvedélyének áldoz. Visszatérve Erdélybe Zaránd vm követe. Hosszabb nyugati körutra indul. 1848-ban ismét követ.

1850-től főleg Pesten él. Jakó Zsigmond írja¹⁹¹: "Erdélyben nem akad még egy olyan személy, akinek olvasmányai felől az ezekkel kapcsolatos reflexiókról olyan részletesen tájékozódhatnánk, mint Gyulay Lajos esetében." Mind ezt 140 kötetes naplója rögzítette. A könyvgyűjtő, bibliofil főúr kézíratai és könyvtára egy részét /s ebben a Cserei Históriát/, a székelyudvarhelyi kollégiumnak ajánlódta, ahol azt ma is őrzik.

97. A kéziratot az eredetiből 1757-ben Cserey Farkas másolta. Egy évvel a historikus halála után az eredeti kéziratot fia, György őrizte Nagyajtán, s unokabátyja itt írta le a bejegyzés tanúsága szerint.

Cserey Farkas /1719-1782/¹⁹² historikusunk testvére, a katolizált, több európai nyelvet beszélő János fia. A Csereiek ősi házában, Csikrákoson /ahol a történetíró is/ született.

Kolozsvárt tanul a jezsuitáknál. 1742-ben végzi el bölcsészeti tanulmányait. 1761-től udvari referendus, majd tanácsos az erdélyi kancelláriánál, Bécsben. Itt él haláláig. Korának egyik legműveltebbje - írja róla Nagy Iván. Több műve maradt kéziratban. Legismertebb írását - a "Magyar és székely asszonyok törvénye" címűt - fia, Farkas adja ki, aki Kazinczy bensőséges barátja. Leánya, Ilona id. Wesselényi Miklós felesége, a nagy erdélyi reformkori szónok és közíró édesanyja.

A másolat további sorsa ismeretlen. Föltételezhetően a már említett Farkas öröklő, aki gyermektelenül hal meg Bécsben, s könyvtárával származik vissza Erdélybe a Cserei-História is.

4. Utolsóként vizsgálom meg az MTA Könyvtára Kézirattárának K 100-as raktári jelzet alatt őrzött kéziratát.

A XVIII. század eleji egész bőr kötésű kódex gerincén ez áll aranyozott nyomással: Cserei Mihály Erdély Históriája. A mű 228/6/ számozott oldalból áll, az első fóliáns /A-B/ jelű. Az 55-56. lap alsó fele, szöveggel együtt hiányzik., valószínűleg levágták. A 227. lap hiányzik. Az első kötéstábla belső oldalán rövid családi genealógia fedezhető fel: a szerző szüleitől dédunokájáig. Nem Cserei írása, 1764 utáni bejegyzés, hiszen Mikó Klára, a dédunoka is helyet kap benne, aki 1764-ben született¹⁹³. A leszármazási tábla hibás: Cserei Mihály édesanyja nem Apor Ilona, hanem Cserei Judit. Talán Mósa László, a dédunoka férje követte el a tévedést. Az /A-B/ jelzetű első fóliáns A oldalán naplószerű diárikus feljegyzéseket találunk, amely így kezdődik: "In nomine Sacro Sanctae Trinitatis Solius Veri ac aeterni Dei. 2-da Januarii Anni

1698 in N. Ajta .” /Az egy és igaz Örök Isten, a legszentebb hármasság nevében kelt 1698. január 2-án Nagyajtán./ Majd magyarul folytatja: "Én Nagy Ajtai Miklósvárszéki Cserei Mihály...", s ezután születésétől, 1667-től 1697-ig leírja élete fontosabb eseményeit, kronológikus rendben. Az íráskép, a betűformák hasonlatosak a történelmi részhez, csak valamivel nagyobbak, szálkásabbak, s más tintával íróttak. E feljegyzések valószínűleg - ahogy a krónikás is írja - még 1698-ban, Nagyajtán készültek. A foliáns B oldalán egy Cserei-verssel indul a mű. A kiadások /Kazinczy Gáboréi¹⁹⁴ és Bánkúti Imréé¹⁹⁵/ természetesen csak itt kezdődnek. A foliánsok mindkét oldala sűrűn, apró betűkkel teleírt. A margóra írt évszámok segítik a Historia időrendi követését. A mű a 229. oldal első negyedénél, az 1712-es évek eseményeinél marad abba, szakad meg mondat közben. Ezután egy tárgymutató következik. Több kéz írása, eltér a korábbiakétól. Feltételezhetően családon belüli, utólagos hozzátoldás. A 230-232. oldalak üresek. A 233. oldalon folytatódik a családi napló, Cserei kézírásával, amely némileg eltér a kódex A foliánsán írottakétól, s inkább a főszövegre emlékeztet. Az 1698. évvel kezdődik, s 1719 áprilisáig tart, azonos tintával és kézírással. Alatta nagyon elhalványult tintával, nehezen olvasható, egy 1719. szeptemberi bejegyzés, majd cezura. A folytatás az 1705-1709. évi eseményeket írja le, s utolsónak egy 1719. szeptemberi halvány, bajosan olvasható szöveg követi. Ezzel végződik az oldal.

Az 1698 utáni eseményeket Cserei 1719 után írta s a kihagyott 1705-1709 között történeteket a későbbi folyamatos javítgatások idején pótolta. /A főszövegben található kiegészítések is erre utalnak./

E Családi diáriumot nem publikálták még. Pontosabban az 1698 utáni eseményeket. T. i. K. Papp Miklós 1878-ban a Történeti Lapokban¹⁹⁶ 1697-ig közölte másolati példányból, azt állítva, hogy Kazinczy Gábor sem ismerte ezeket a bejegyzéseket. Nyilvánvaló tévedése annak köszönhető, hogy nem ismerte az eredeti kéziratot. Kazinczy egyszerűen fölöslegesnek vélhette a közlést, mert nem tartozik szervesen a Históriahoz. A kéziratváltozatok leiróinak nagy része ezt nem is másolta át az eredetiből vagy a közkézen forgó másolatokból. Így igen csekély azoknak a példányoknak a száma, amelyek originális teljességében őrizték meg a Cserei-kódexet. A krónikás egyébként is több családi naplót, naplószerű feljegyzést írt. Kedvelte a kronológiákat, s fontosnak tartotta élete "folyásának" megismertetését. Az Abafi Lajos közölte¹⁹⁷ és a Szádeczky Lajos által közreadott¹⁹⁸ jegyzőkönyvekben egyaránt találhatók családi följegyzések. Az előbbi 1722-ig, az utóbbi 1748-ig tartalmazza a történetíró életének eseményeit. Szövegük 1722-ig megegyezik. Az eredeti kéziratétól is csupán fogalmazásban különböznek. Az "összöveg" tehát lényegében publikált.

Szót kell ejtenünk a másolati variánsokban előforduló időbeli tévedésekről. Egyes másolók a latin címet felületesen fordították, s úgy vélték, az 1709-ig tart. Ebbe a tévedésbe esett - többek között - az egyik balázsfalvi kézirat ismeretlen leirója is. Tévedését átvette a Cracina¹⁹⁹ -féle bibliográfia, azt állítva e variánsról, hogy az egyetlen pontos fordítása a latin címnek. Lássuk a latin címet és pontos magyar fordítását: "Vera historia transilvanica ab anno 1661 incipiendo elaborata per Michaellem Cserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno 1709 mense Decembri. Veritas omnia vincit." Azaz: "Erdélyországi igaz

történet 1661-től kezdve, melyeket Nagyajtai Cserei Mihály állított össze és irt le az 1709. év december havában, brassói bujdosásában. Az igazság mindeneket meggyőz."

A felületes fordítás: "Nagyajtai Tserei Mihály igaz históriája Erdély Országának dolgairól 1661-dik esztendőből kezdve 1709-dik esztendőig. Az igazság mindeneket meggyőz."

Az valóban nem derül ki a címből, hogy meddig tart a História. A pontos fordítás az írás idejét rögzíti /december havában/, s nem azt, hogy december havától. A történetirat kezdetén azonban Cserei tisztán beszél: 1709. december 16-án kezdett az íráshoz. Nyilván nem két hetet vett igénybe a terjedelmes mű megfogalmazása. Valószínű, hogy a balázsfalvi másolat leírója mechanikusan másolt. Akkor a hiba korábban keletkezett. Az azonban a Craciun-bibliográfiának valóban fölróható, hogy ezt a kéziratot tartotta az egyetlen pontos magyar fordításnak, mintának.

A Kazinczy- és a Bánkuti-féle modern kiadás más okból félrevezető. Az eredeti kéziratnak ugyanis nincs címe és az események időtartamát sem jelzi a cím alatt Cserei. Ez csak a Kazinczy-gondozta II. kiadásban található meg az elővers fölött: "Misklósvárszéki Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja 1661-1711." Na és a kézirat védelme miatt készített mikrofilmen: mintegy tájékoztatásképpen irták, tustollal. A tévedés így napjainkig átmentődött. Több erdélyi másolatban szerepel a megjegyzés: rövid toldalék az 1712. évi eseményekkel. Az originális kézirat azonban eredendően is eddig tart. Fölmerül a kérdés: ha Kazinczy az eredeti kéziratból dolgozott, akkor honnan a tévedés? Egyetlen magyarázat tűnik elfogadhatónak: több kéziratot használt /esetleg több "eredeti" kéziratot/. Valóban így is történhetett: a korábban már idézett második kiadás címváltozatában ezt bele is foglalta. Az egyik

miskolci variáns /a Domokos-változat/ is tanuskodik erről. /Lsd. ott./ Több példány /főként az erdélyiek közül/ csak 1711-ig tartalmazza az eseményeket. Ez nem elhanyagolható tény. De az sem, hogy meglehetősen tarkaság uralkodik a címadásban is: hol latin, hol magyar nyelvű, barokkosan bonyolult vagy egészen egyszerű. Az eredetinek pedig nincs címe. A két problémát összefüggőnek érzem. Több szakirodalmi megjegyzés erősíti a gyanút, hogy valóban létezett több autográf kézirat. /A magyarországiak között egyet sem találtam!/ Torma Károly írja²⁰⁰, hogy a krónikás maga másolhatta kéziratát és küldözgette erdélyi főuraknak. Ezt bizonyítja is azzal, hogy két példányt megemlít, a Nagy Elek és a Bethlen Sándor-félét. Az utóbbit az ő közbenjárására ajándékozta a gróf az erdélyi Muzeum kéziratárának. Az előbbi valóban őrzött egy másolatot /eredetit?/. Leírása megtalálható a Craciun-féle bibliográfiákban is.²⁰¹ Meglepő azonban, hogy XIX. századi másolatnak véli. Talán tévedés, talán két exemplár is tulajdonában volt. A példány teljes /1712-ig tart/, címlapja hiányzik /!/. Az eredetiről "házon belül" másoltathatta is, hiszen Gedő József - annak birtokosa - apósa volt! A Bethlen-féle variáns - ha el nem kallódott - a kolozsvári akadémiai könyvtárban /ahová az Erdélyi Muzeum kéziratái kerültek/ lenne azonosítható. /Könnyen lehet, hogy a dolgozatomban regisztráltak között rejtőzik - névtelenül./ A Cserei-családban több példányt is őriztek - mint Kővári írja.²⁰² Nyilván ezek között lehetett a historikus által másolt is.

Az idézett latin címváltozat föltűnően gyakori a másolatok között /45 példány!/. A legtöbb esetben - a lezáró jelmonddal együtt - pontosan megegyezik. De van egy magyar címvariáns is, amelyik vissza-visszatér: "Erdélyi Magyar História, melyet a Második Rákóczi György,

Barcsai Ákos és Kemény János veszedelmek után első Apafi Mihály és azután történt dolgokról irt Tekintetes Nagy Ajtai Cserei Mihály..." A tulságosan nagyszámu egybeesés kizárja a véletlen szerepét. Valószínűtlen, hogy a másolók adták a címet. Az igazsághoz közelebb járunk ha a krónikásnak tulajdonítjuk ezt: autográf másolatait ő látta el címmel, egyiket latin, másikat magyar nyelvűvel. De a latin nyelvűt bizonyosan neki köszönhetjük. Hogy nagyrészt ezek a címváltozatok terjedtek el, s nem a cím nélküliek, annak az is oka lehetett, hogy a történetíró saját tulajdonu példányát kevesen láthatták, s még kevesebben másolhatták a féltve őrzött első az egyenlők között. Hogy mégis másolható legyen a becses mű, arról - mint láttuk - Cserei maga gondoskodott, főrangú családokhoz küldözgetett másolataival.

Lezárásul: azzal az - ilyen terjedelmű műveknél - példátlan esettel állunk szemben, hogy az eredeti, autográf kéziraton túl egy autográf másolati családról is beszélhetünk, elkülönítve azt a nagy másolati familiától megbízhatóságban, pontosságban, eredetiségben egyaránt.

Az elmondottak lehettek az okai annak az ellentmondásnak is, amit pl. Szinnyi írói lexikonában tapasztalhatunk. T. i. id. Szász Károlynak tulajdonítja az adományozást a Cserei Mihály címszónál,²⁰³ a Gedő Józsefről írottaknál²⁰⁴ már a valódi adományozónak. A Szász Károly szócikknél²⁰⁵ hallgatásba burkolózik. A Cserei-szakirodalomra e kettősség nem is maradt hatástalan.

Az originális kézirat a krónikás halála után fián, a naplóíró Cserei Györgyön keresztül öröklődött, s jutott Mósa Lászlóhoz /a történetíró dédunokája, gr. Mikó Klára férjéhez/, ahol 1781-ben Benkő József másolgatja,

"estvéli" idejéből el-ellopva.²⁰⁶ Sárosberkeszi Mósa László főstrázsester²⁰⁷ /kb. őrnagyi rangnak felel meg/, majd székely gyalogsági, -tábornok. Maga is "tudományosságáról híres", könyv- és kéziratgyűjtő. Ő kezdte el írni Szolnok-Doboka vmegye történetét. A kéziratot minden bizonnyal 1798-ban bekövetkezett haláláig őrzi. Gyermeke nem maradt, aki örökölje, így sűrű homály fedi hollétét közel fél évszázadig. 1842-ben bukkan föl újra, ekkor már Gedő József gyűjteménye részeként. /Ennek bizonyossága a tulajdonos - a História első oldalán található - piros körbélyegzője, benne a név és a dátum./ Közel tíz év múlva - 1850-ben - a Nemzeti Könyvtár kiadóinak engedi át Gedő József a kéziratot²⁰⁸ /így kap lehetőséget Kazinczy Gábor Cserei művének sajtó alá rendezésére/, majd 1851-ben ajándékozza a Magyar Tudományos Akadémiának az "összöveget". 1852-ben Toldy Ferenc, az akadémia akkori titkára tudósít²⁰⁹ először az Akadémiai Értesítőben az adományról.

ÖSSZEGZÉS

Benkő József a XVIII. század végén a Cserei História egyedülálló népszerűségére, közkedveltségére utalva írta, hogy legalább háromszáz /!/ másolatban terjedt el addig.²¹⁰ E nyomdai megjelenéssel felérő példányszám döbbenett meg, ébresztette föl kíváncsiságomat, s egyben kétkédesemet. A felteendő kérdést tehát Benkő József indukálta: bizonyítani lehet-e - legalább hozzávetőlegesen - állítását? Ha igen, egyedülállónak tarthatjuk ezt a jelenséget, vagy a XVIII. század föllendült történeti forráskutató - reneszánszának elterjedt szokásáról beszélhetünk, s az emlékirat, napló és historikus irodalom jelesei /Kemény János, a Bethlenek, Apor Péter, Huszti András stb./ is legalább megközelítő mennyiségben forogtak közkézen a korabeli Erdélyben. /Hogy Erdély a centruma e jelenségnek, az legalábbis valószínűnek tűnt./ Az elmondottakra történő válaszok után következhetnek csak a további kérdések: okát kutatni a jelenségnek, milyen társadalmi rétegek között terjedt a másolat s miért? Milyen bizonyítható és magyarázható mozgatórugók játszottak ebben közre? Mekkora szerepe volt magának a műnek, s mekkora a korabeli Erdély társadalmi közhangulatának? Milyen természetű egyéb okok árnyalhatják még a kialakítandó képet?

Benkő igazát egy történész és egy emlékiró erősíti a XIX. századból. Kővári László²¹¹ szerint alig volt nagyobb ház, mely le ne másoltatta volna, s alig olvasó, ki azt el ne olvasta volna. Ujfalvy Sándor édesapjáról emlékezve írja,²¹² hogy nem volt iskolázott, nem is olvasott /s így viselt jelentős megyei hivatalt!/, s házánál mindössze két könyvet tartott: a Hankens-féle kalendáriumot és

Cserei Históriáját. E két közlés akár szélsőségesebb megállapításokra is ragadtathat bennünket: Cserei műve "nemesi népkönyvként" terjedt, s mintegy száz éven át az erdélyi történelem ABC-s könyveként olvasgatták primorok, birtokos nemesek, de más társadalmi rétegek is.

A kutatás kilencvenhét ma is létező példányt eredményezett. A föl nem derítették száma - úgy vélem - nem haladja meg a harmincat-negyvenet, s tulnyomó többségükben romániai magántulajdonban lappanghatnak. A nagy társadalmi változások, forradalmak, háborúk jelentős pusztításai nem kimélték a könyvtárakat, gyűjteményeket sem. Benkő becslése, s a későbbi másolatok a XIX. század közepéig, a mű publikussá válásáig elérhették a közel négyszáz példányt. Ezt az arányt sejtetik a regisztráltak: hetvenöt XVIII. századi és huszonkettő XIX. századi. Ugy hiszem, tulzás nélkül feltételezhetjük, hogy az említett és egyéb okok felét-harmadát pusztithatták el a másolati családnak. De még abban az esetben is, ha Benkő József adatát kétségekkel fogadjuk, s a bizonyíthatókban gondolkodunk, jelentős különbséget fedezhetünk fel a többi erdélyi emlékirat rovására. Ez nemcsak nyelvi okokat rejt magában. /Pl. Bethlen Farkas esetében./ Az OSZK Kézirattára legtöbbet másolt erdélyi emlékirata Bethlen Miklósé: tizenegy példányt őriznek, Romániában ebből jóval tiz alatt. Huszti András Ó és Uj Dáciája kilenc példányban található meg az OSZK-ban, Erdélyben 4-5 példányt regisztráltak. A legnagyobb népszerűségű Bethlen Farkas-História /latin nyelven és magyar fordításban/ is mindössze tizenhat példányt számolál a romániai könyvtárakban. /Az OSZK-ban ebből hat másolati példány hozzáférhető./ Tehát ez utóbbi mű sem

tehető 25-27 kézirati másolatnál többre. E számnak Cserei Históriaja többszöröse. A mennyiségi különbségeken túl nem feledhetjük, hogy krónikásunk történeti opusa igen nagy terjedelmű, egyes másolatokban eléri a 900-1000 oldalt is, de nyomtatásban sem kevesebb 400 oldalnál. /Lsd. a Bánkúti-féle legújabb kiadást!/ A mű egzakt számokban mérhető páratlan népszerűsége így ma is bizonyítható.

A másolati kéziratok térbeli elhelyezkedése nem lephet meg bennünket. Erdélyben "csak" ötvenkilenc példányt őriznek, a magyarországiak közül azonban tizenhét másolat erdélyi származású. Az ismeretlen eredetűek többsége is valószínűsíthetően erdélyi, s mindössze hét esetben bizonyíthatunk magyarországi leírást: egy felvidékit, egy szabolcsit s négy Hajdu megyeit /köztük három debrecenit/. A magyarországi lelőhelyek közül legelsőbbben a budapestieket említeném, mintegy huszonhat példányt, amelynek közel fele az OSZK tulajdona. A tizenkét vidéki példány többsége a valahai Partium területén található meg. /Debrece, Miskolc, Sárospatak./ Az ötvenkilenc erdélyi példány jelentős részét /mintegy harmincegyet/ Kolozsvárott őrzik, Marosvásárhelyen hatot, Sepsiszentgyörgyön ötöt. De más belső-erdélyi, székelyföldi és szász városok gyűjteményeit is gazdagítja. Az természetesnek tartható, hogy a híres régi erdélyi ev. ref. kollégiumokhoz /Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Székelyudvarhely - ahol Cserei tanult/, de a kolozsvári unitárius kollégiumhoz is több másolat került, főként ajándékozás útján. Elmondhatjuk, hogy bár térbeli elhelyezkedésük nagyjából a Dunától a Hargitáig terjed, származásuk alapján azonban igen nagy százalékukban az erdélyi tájhoz kötődnek.

Időbeli rétegződésük közel száz évet ölel fel, 1757-től a 48-as forradalomig. Igaz tehát a Magyar Hírlap 1852-i áprilisi számában megjelent cikk szerzőjének /zS/²¹³ állítása, miszerint az emlékirat csak a szerző halála - 1756 - után terjedt el. A hetvenöt XVIII. századi másolatból huszonöt pontos dátumhoz köthető. A legmohóbb másolati idő az 1760-as évek, tizenöt példány ekkor készült, a kilencvenes években már csak kettő. A huszonkét XIX. századi exemplár közül tizenhárom leírása dátumozott. Lássuk hát az időben pontosan meghatározható másolatok kronológiai rendjét: 1757 /1/, 1760 /1/, 1762 /2/, 1763 /4/, 1764 /2/, 1765 /1/, 1766 /3/, 1767 /2/, 1775 /1/, 1776 /1/, 1779 /1/, 1780 /1/, 1781 /3/, 1790 /1/, 1798 /1/, 1800 /1/, 1802 /1/, 1806 /1/, 1807 /1/, 1814 /2/, 1828 /1/, 1833 /1/, 1835 /1/, 1846 /3/, 1848 /1/.

Hasznos tudást eredményez, ha a másolók és kéziratok tulajdonosait is szemügyre vesszük. A közel száz példányból csak harminckettőnek ismerjük a leíróját. /Tulnyomórészt a Magyarországon őrzöttekét!/
.

Nagyrészt a kollégiumi diákok /7/, értelmiségiek papok /3/, tanárok, tudósok /6/, hivatali viselők /3/, egyéb értelmiségiek /2/ köréből kerültek ki a másolók, de a nemesek száma sem kevés /10/. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a főrangúak inkább birtokolták a Cserei Historiát /12/. De a nemesség másik fele /10/ is tulajdonosként írta nevét a kéziratra. Rajtuk kívül a papok /7/, tanárok, tudósok /13/, s a hivatali viselők /5/ őrizték gyűjteményükben féltett kincsként az emlékiratot. Elenyésző azoknak a diákoknak a száma, akik nem megrendelésre, hanem saját használatukra másoltak. Hogy a kép árnyaltabb legyen,

elmaradhatatlan egy fontos megjegyzés: a diákok és értelmiségiek jelentős hányada is birtokos és armális nemesi, székely primor családok leszármazottai, s imigyen az erdélyi rendi társadalom gondolkodási reakcióitól, mentalitásbeli modelljeitől nem mentesek.

Ugy vélem, a Cserei-krónika hasonlíthatatlan népszerűségét több összetevő motiválhatja, s a vele részben vagy egészben azonosuló korabeli erdélyi társadalom - tulajdonörészt rendi natio - sem fogható föl osztatlan, egységes közösségnek. Sőt, a siker természetét is bizonyítva, igen lényeges eltéréseket sejtethet egy mű megfejtése, értelmezése, földolgozása terén. Jelen esetben társadalmi jogállása, s ebből fakadó csoport- és egyéni érdekei, történelmi kulturája és érzékenysége jelentős mértékben befolyásolják.

A XVIII. század Erdélyének társadalma közvetlen és távolabbi multjában is jelentős eltéréseket mutat a magyarországihoz képest. A török hatalom intenzív terjeszkedése, Buda eleste Magyarországon heroikus ellenállást váltott ki a Végeken, de súlyos beletörődés kísérte a megsarcolt és önállóságát veszített vidékeken. A szétszakadás sokkhatása nyilván Erdélyben is kísértett. De egyidőben a viszonylagos autonómia, államépítés lehetőségébe is kényszerült. Kényszerített elszakadás és kényszerített különfejlődés. E teher egy remény elviseléséhez, megvalósításához azonban a török birodalom érdekén túl egy nagyszerűen körülhatárolt és egységes geográfiai környezetre is szükség volt. A különfejlődés alternatíváját az Árpád-kortól magában hordozta a nagy nehézségek árán ellenőrzött Erdély. Ugy vélem, a történeti Magyarország leginkább alkalmas földrajzi tájegysége e terület volt önálló állam alapítására. Ezt segítette

a magyar nemzet önvédelmi reflexe is, a félelem víziója a teljes pusztulástól. E terhes Kárpát-medencei örökség századokon át kísértett, fel-felerősödve a XVIII. század derekán-végén és a reformkorban is. Hogy a történeti Magyarország érdeke is volt harmadrészének "török fajárom"-önállósága, s ez nem külön erdélyi érdek, az nem nagyon kérdőjelezhető meg. A kényszerített különállás aztán az idő multával sorsdöntő tudati változásokat okozott.

"Tündérkertet" sorsa, tragédiái és dicsőségei, államfejlődésének vajudásai különálló közösséggé kovácsolták, eltérő fejlődése eltérő érdekeltségi, szemléleti szférákat eredményezett. Igaz, mindez egy tudathasadásos állapottal párosult: a székelyföldi archaikusabb társadalom kisparcelláin a nemzetiségi szervezet maradványait konzerválta, ami tudvalevő fokozottabb szabadságigénnyel és lehetőséggel jár együtt. Számos tatárbeütés pusztította, de önvédelmi reflexe, nagymértékű alkalmazkodása a körülményekhez és környezethez megnövelte önreprodukciós képességét. Nem így Belső-Erdélyben, ahol a pestisek és háborúk kipusztították a népesség jelentős hányadát. A birtokos nemesség olcsó jobbágyra talált a hegyekből leszivárgó románságban. A kétfajta társadalmi struktúra azonban lassan közelített egymáshoz. A Székelyföldön egyre szaporodik a jobbágyság /igy sem lesz jelentős/, az erdélyi magyar vidékeken pedig inkább osztódnak a parcellák. Így a föld, a megélhetés létalapja nem egy-egy család privilégiuma lesz. A XVIII. századig éppen ezért a rendi társadalmon belül közel sem alakulnak ki olyan különbségek, mint Magyarországon. Aforisztikusan mondhatnánk, hogy Erdélyben a közös szegénység alakít ki közös érdekviszonyokat. S ez a közös szegénység konzerválódik. A XVII. század végén, a XVIII. század elején

tehát Erdély elvesztésének sokkhatása olyan rendi társadalmat ér, amelyiket nemcsak közös /bár vérzivataros/ és önálló létű mult köt össze, de a magyarországiénál jóval erősebb hasonló érdekeltség is. Ezer szállal kötődnek a történeti félmulthoz, s az elvesztett szabadság árnyékából a fejlődésre darabosan, felemásan, gyakorta ellenségesen tekintenek. Mert e fejlődést kínáló kéz a börtönőr keze. A létét fenyegető, érdekeit félresöprőé. A jezsuiták Erdélybe telepítése, a hivatalok németesítése, a katonai pálya lezárása ezt a víziót csak erősítik. Ugy érzi rendi jogaikban, nemzeti önállóságukban, s vallási szabadságukban egyaránt fenyegetettek. A lehetőségek sorra elfojtódnak: vagy bezárkóznak vidéki kuriáikban s gazdálkodnak /ahogy Jakó Zsigmond írja: belső emigrációba vonulnak, megsértődve és kiábrándulva/, vagy föld híján papi, tanári pályát választanak. Sok erdélyi nemesi-család válik így lassan értelmiségi familiává. /Dolgozatom korábbi részében erre számtalan példa, életpálya utal./ Közel fél évszázad telik el az erdélyi mult apologétája, Cserei emlékiratának, krónikás elbeszélésének születésétől, dermedt csenddel, kiábrándultsággal, fásultsággal, az elillant multat a lélekben konzerváló terhes félévszázad, mire a História terjedni kezd, hatni kezd. Szükséges is volt ez az időbeni távolság, hogy a sokk nosztalgiává szelidüljön. A Tündér Erdély fájdalmas nosztalgiájává. A befogadói érzékenységet csak segítette a történelmi távlat, s az emlékek egyéni feldolgozását, erőgyűjtést, megerősítést okozott Bécs a magyar szabadságot lassanként nyesegető, sokszor rejtett és ravasz politikája is. Ugy vélem, hogy a rendi társadalom látszólag sokfelé szakadt érdekeinek központi magját, s így a Cserei-mű egyik titkát itt lelhetjük meg.

Az önálló Erdély elvesztésének közös siratásában, a fejedelmi mult naggyá növelésében /s ezzel együtt a hagyományteremtésben, azonosság- és önigazolástudat erősítésében/, s mindabban, ami ezzel együtt értendő: egy nemzet szabadsága és megmaradása önvédelmi reflexében, egy nemesi natio kiváltságainak /s egyben létföltételének/ megőrzésében, az ahhoz való görcsös ragaszkodásban. Mindezt inkább csak színezi a felekezeti önállás megtartásának akarata, s elválaszthatatlan a rendi és általános nemzeti-társadalmi autonómiától. Ez utóbbiak miatt válik mélyebb sebbé minden református vallás elleni támadás. /Ez akár megosztottságot is okozhatna, s okozott is, hiszen Erdélyben jelentős számú katolikus lakosság is élt, él./

Cserei magyarellenességét nem kis mértékű - bár sok esetben burkolt - németellenesség is áthatja. Tehát minden olyan veszély, amely Erdély önállóságát kikezdte-kikezdhette. Ennek a transzilván fanatizmusnak a különfejlődés és másfajta rendi modell féltése, igazolása az oka. A kevés kivételtől eltekintve csak a XIX. században, számos megpróbáltatástól tisztulva ismerték föl egyre többen az Unio szükségét, a közös érdeket. /A történelem azonban más sorsot szánt e kis országnak egy másik birodalom részeként, olyan sorsot, ahol a kiáltás jogától is megfosztották./

A Szalárditól Bethlen Miklóson át Csereiig öröklődő transzilvanizmus folyamatossága a XVIII. század derekára változott, magyarellenességét halkítva a németellenesség fokozódott abban. A História olvasóinak az író szemlélete iránti azonosulási hajlamát e tény csak erősíthette.

Az elmondottakon túl lényegesnek kell tartanunk a XVIII. század második felében fölébredő /Magyarországra és Erdélyre egyaránt jellemző/ történeti-érdeklődést. A történelmi érzékenységgel, egy-egy nemzet multja fontosságának növekedésével járt együtt a forráskutatási buzgalom is. Nem kissebb számú kézirat készült ennek hatására főként tudósok, peregrinációt járt professzorok, papok, nagyműveltségű főurak által és részére. Ugyanennek a folyamatnak hatása a magyarországi másolások kezdete is. A nehezen megemészthető transzilvanizmust elhomályosította a Cserei-História forrásértéke, érzékletes, színes székely nyelve, fordulatos cselekményvezetése. Nemeskürty István a barokk regény egyik ősforrását véli felfedezni a történetiratban. Én krónikás elbeszélésként olvasom inkább, anekdotákkal bőven fűszerezett történeti novellák füzéréként. Nem tagadható, hogy az elmondottakon és történeti forrásértékén /időnkénti szélsőséges szubjektívizmusa, ellenszenvei, pozitív elfogultságai ellenére/ túl népszerűsége irodalmi, esztétikai hatásának is köszönhető, nem jelentéktelen mértékben. Ugyanakkor - éppen elfogultságai, történeti torzításai miatt - azon társadalmi rétegek között konzervált hamis képet is, ahol a történelmi tudás egyetlen forrását jelentette. S ez a nemesi és kismanes rétegeket meglehetősen széles körben érintette. Szimbolikus példája ennek a már idézett Ujfalvy Sándor édesapja vagy a Ráday-könyvtár egyik példányának helyesírási hibákkal, fogalmazási bukfencekkel tarkított marginális bejegyzése, ahol az olvasó minden történeti érzéket félresöpörő gyűlölködéssel ront Teleki Mihálynak. /Cserei forrásértékének hitelességét éppen Teleki-képe miatt támadják Angyal Dávidtól Trócsányi Zsoltig./

A historikus történet szemléletének hatása az iskolai oktatásban nem a XIX. században kezdődött műve publikussá válását követően, de már a nagy erdélyi kollégiumokban jó egy századdal korábban. E másolatok az igazolhatónál jóval számosabban lehettek, s amíg a tulajdonosig, másoltatóig jutottak, több kéz lapozgathatott izgatottan, élvezettel vagy ellenérzéssel is akár a fóliánsok között. Hatását és elterjedtségét a két XIX. századi kiadás /egy évben/ csak fokozta, míg tankönyvi klasszikussá nem lett. Rejtetten bár, de ennél is sokkal szélesebb körben a társadalmi köztudatba is beégett Jókai regénye, Az Erdély aranykora olvasása által.

Első - és egyetlen - német fordítása meglepően korai időben, az 1700-as évek végén készült, Gottlieb von Hermann által, Brassóban. Nyilván a mű forrásértéke is vonzhatta a másolót és fordítót. George Baritiu, a román nacionalista mozgalom jeles XIX. századi személyisége sem fukarkodott dicsérettel, s 1865-ben románra fordított részeket /főként az oláh fejedelemségre vonatkozókat/ közölt a brasói Transilvania c. folyóiratban.

Érdekes lett volna még végigkísérni a mű nyomtatott tudósi értékeléseit Horányi Elektől és Katona Istvántól kezdve a XX. századig, valamint az első publikussá válástól /a Nemzeti Társalkodóban/ a kiadástörténetet is megírni. Ezt azonban - bár utólag látom, hiányosan - megtettem szakdolgozatomban szépirodalmi hatástörténetével egyetemben. Élettörténetét a legfrissebben a közelmúltban megjelent Bánkúti-kiadás modern szemlélettel dolgozta föl, bár röviden. Ugyanitt művei jegyzéke is megtalálható. Ami érdemleges feladat lehetne: 240 kötetes könyvtárának elemzése, levelezésének összegyűjtése. Ezek azonban túlnőnek a dolgozat célkitűzésein.

JEGYZETEK

KÉZIRATMÁSOLATOK TÉRBEN ÉS IDŐBEN

1. I. Craciun - A. Ilies: Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV-XVIII. Privind istoria Rominei. Editura Academiei republicii populare romine, 353-359. p.
2. Báró Radvánszky Béla: Bod Péter könyvtárának jegyzéke = Magyar Könyvszemle, 1884., 85. p.
3. Gr. Mikó Imre: Benkő József élete és munkái, Pest, Ráth Mór, 1868., 83. p.
4. Benkő József tudósítása az Erdély históriája íróinak magyar nyelven található kézírásaikból. Közli Bruz Lajos = Uj Magyar Múzeum, 1853., V., 233. p.
5. Csontos János: A kalocsai főegyházi könyvtár kéziratai = Magyar Könyvszemle, 1883., 279. p.
6. Kazinczy Ferenc levelezése. 1-21. kötet. Kiad. Váczy János. Bp. 1890-1911., 15. k., 302-303. p.
7. Kazinczy Ferenc levelezése i. m., 19. k., 98. p.
8. Kazinczy Ferenc Művei. 1-2. kötet. Vál. Szauder Mária, Bp. 1979., Szépirodalmi Kkiadó, II. k., 616-617. p.
9. Hetilap, 1853., 113-115. p.
10. Ujfalvy Sándor: Emlékiratok a reformkori Erdélyről, Bp. Magvető, 1955., 106. p.
11. Szabó Károly: Kisebb történelmi munkák. Bp. 1873., I. k. 363. p.
12. Történeti lapok, 1874., 303. p.
13. Századok, 1885., 352-353. p.
14. Irodalomtörténeti Közlemények, 1939., 67. p.

MÁSOLÓK, TULAJDONOSOK, OLVASÓK

1. Soós Ferenc: A kudui Soós család = Genealógiai Füzetek, 1912. 2-9. p.
2. A Magyar Korona Országainak Helységnévtára, Bp. 1895/73.p.
3. B. Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest, 1973, Kriterion Kkiadó, 280.p.
4. Soós Ferenc, i. m., 38-45. p.
5. I. m. 65.p.
6. Böjthe Ödön: Hunyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra. Bp. 1892., 154-156. p.
7. I. m. 8. p.
8. I. m. 8. p.
9. Ifj. Biás István: Récsei Boér Sámuel temetésén jelentek névsora és a temetési szertartás rövid leírása = Genealógiai Füzetek 1914., 36-37. p.
10. Kazinczy Gábor: Altorjai B. Apor Péter munkái. Pest, 1863., 310. p.
11. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái /Uj sorozat/ Bp. 1942. IV. kötet/1170. p.
12. I. m. 90. p.
13. Koncz József: A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története. Marosvásárhely, 1889., 338-340. p.
14. Fogarasi Sámuel: Marosvásárhely és Göttinga, Bukarest, 1974, Kriterion Kkiadó., 273. és 289. p.
15. Jakab Elek: Adatok erdélyi írók névtárához a XVII-XVIII. században = Magyar Könyvszemle, 1881, 309. p.
16. G. Henk van de Graaf: A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században, 1690-1795. Egyetemi foku Egységes Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 1979., 235. p.

17. I. m. 169. p.
18. Pálmay József: Udvarhely vármegye nemes családai, Székelyudvarhely, 1900.
19. Jakó Zsigmond - Juhász István: Nagyenyedí diákok, 1662-1848, Bukarest, 1979., Kriterion Kkiadó, 149. és 150. p.
20. Nagy Iván: Magyarország családai cimerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Pest, 1857., VI. k. 6. p.
21. Tahy István: Tahyak és azokkal rokon családok, Bp. 1904., 172-174. p.
22. Tahy i. m., 193. p.
23. Jakó - Juhász i.m., 161. p.
24. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, Bp. 1902, VIII. k., 332-333. p.
25. Kazinczy Ferenc levelezése, 1-21. kötet, Kiad.: Váczy János. Bp., 1890-1911.
26. Jakó - Juhász i. m., 167. p.
27. Kempelen Béla: Magyar nemes családok, 1-11. kötet Bp. 1911-31-32., 2. kötet, 52. p.
28. Művészeti Lexikon I-IV. kötet, Bp. 1970., 48. p.
29. Kőváry László: A magyar unitáriusok története a XVIII-XIX. században emlék- és életíratokban, Kolozsvár, 1899.
30. Török István: A kolozsvári ev. ref. collegium története, Kolozsvár, 1905. I-III. kötet, III. k. 83. p.
31. Szinnyei József i. m., II. k. 113-114. p.
32. F. Csanak Dóra: Két korszak határán, Bp. Akadémiai Kkiadó, 1983., 383. p.
33. F. Csanak Dóra: i.m. 351-352.
34. A Pallas Nagy Lexikona, 1-18. k., Bp. 1893-1900, 16.k. 42. p.
35. Kazinczy F. levele... i.m., 616-617. p.
36. Kempelen i. m., 10. k. 241. p.

37. Juhász - Jakó i. m., 173-174. p.
38. Pálmay József: Maros Torda vármegye nemes családai, Marosvásárhely, 1904. 75. p.
39. Jakó - Juhász i. m., 165., 174., 177., 185-186., 194., 199-200. p.
40. Jakab Elek: Ujabb adalék az erdélyi halotti beszédek bibliographiájához = Magyar Könyvszemle, 1884., 135-136.p.
41. Pálmay J. i. m., 75. p.
42. Jakó - Juhász i. m., 94. p.
43. Rettegi György: Emlékezetre méltó dolgok, Bukarest, 1970, Kiterion Kkiadó, 479. p.
44. Pápai Páriz Ferenc: Dictionarium latino-hungaricum... Posonii-Cibinii, 1801., 475. p.
45. Kővári László: Erdély nevezetesebb családai, Kolozsvár, 1854., 150. p.
46. Rettegi i. m. 120. p.
47. Diarium vitae aerumnosae Georgii Cserei seuioris de Nagy-Ajta 1756 consignari ceptum = Történeti Lapok, 1874., 343. p.
48. Halmágyi István naplói 1752-53, 1762-69 és iratai 1669-1785. Közli Szédeczky Lajos. Bp. 1906. Monumenta Hungarice Historica sorozat.
49. Rettegi i. m. 332. p. és 426. p.
50. Kolosvári Sándor - Óvári Kelemen: Az 1540-1848. évi erdélyi törvények, Bp. 1900., 473. p.
51. Erdélyi... i.m. 571. p.
52. Erdélyi... i. m. 573. p.
53. Szinnyi i. m., IV. k., 1358. p.
54. Sem J. Lipszky Repertorium Locorum..., Budae, 1808. c. művében, sem az Orbis Latinus háromkötetes változatában, de máshol sem /Pl. Pallasz N. Lexikona, XIX. századi helységnévtárak./

55. Szinnyei i. m. IV., k., 1356. p.
56. Szinnyei i. m., III. k. 1500-1501. p.
57. Berlász Jenő: Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei = Belitska-Scholtz Hedvig: Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás /1772-1846/. Tanulmányok, Bp. 1985, Akadémiai Kiadó, 24-31. p.
58. Berlász J. i. m. 52. p.
59. Berlász J. i. m. 39. p.
60. Berlász J. i. m. 63. p.
61. Berlász J. i. m. 47. p.
62. Kazinczy Ferenc levelezése i. m. 19. kötet, 98. p.
63. Kazinczy Ferenc levelezése i. m., 19. kötet, 98. p.
64. Kazinczy Ferenc művei. 1-2. kötet. Vál. Szauder Mária Bp. 1979. 2. kötet, 616-617. p.
65. Gróf Illésházy István nádor följegyzései. 1592-1603. Pest, 1863. MHHS. 7. kötet, VII. p. /K. G. előszava/
66. Szinnyei i. m., XII. kötet, 1124. p.
67. Dr. Gulyás István: Nevezetesebb tanáraink és működésük = Debreceni ev. ref. Főgimnázium Értesítője, 1894., 176-178. p.
68. Szinnyei i. m., XII. kötet, 1126. p.
69. Szinnyei i. m., IX. kötet, 569-570. p.
70. Nagy Iván, IX. 781. p.
71. Szinnyei i. m., XI. kötet, 1246. p.
72. Jakó - Juhász i. m.
73. Nagy Iván i. m., IV. k., 422. p.
74. Hellebrouth Kálmán: A magyar testőrségek névkönyve 1760-1918. Bp. é. n., 301-302. p.
75. Kővári i. m. 102. p.
76. Retteg i. m. 514. p.
77. Retteg i. m. 120. p.
78. Retteg i. m. 236. p.

79. Kolozsvári - Óvári i. m., 577. p.
80. Nagy Iván, VIII. 84. p.
81. OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 51.
82. Szinnyei IX. 737. p.
83. Magyar Életrajzi Lexikon, I-II., Bp. Akadémiai K., 1969., II. 598. p.
84. Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon, Bp. 1977., 570-571. p.
85. Daróczi Zoltán: Nemesi évkönyv 1927-28., 98. p.
86. Szinnyei i. m., II. 1374. p.
87. Daróczi i. m. 98. p.
88. Török i. m., III. 103. p.
89. Pálmay József: Maros-Torda vármegye nemes családai, Marosvásárhely, 1904., 45. p. Összetéveszti az érke-serüi lelkésszel.
90. Török i. m., III. 103. p.
91. Daróczi i. m., 98. p. és Pálmay i. m., 45. p.
92. Magyar Életrajzi Lexikon i. m., I. 926. p.
93. Szinnyei i. m., VIII. 1397-98. p.
94. Nagy Sándor: A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig, Debrecen, 1940., 154. p.
95. Szinnyei i. m., VIII. 82-86. p.
96. Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája, 1901. I-VI. k., V. 195-196. p.
97. Dr. Herpay Gábor: Nemes családok Hajdúvármegyében, Debrecen, 1926., 123. p.
98. Herpay G. i. m., 196. p.
99. Zoványi J. i. m., 425. p.
100. Szongott Kristóf: Szamosujvár szab. kir. város monographiája 1700-1900, Szamosujvár, 1901-1903. I.k. 205.p.
101. Pallasz i. m. V. 17. p.
102. Szongott i. m. 205. p.

103. Rettegi i. m. 301. p.
104. Rettegi i. m. 102., 140., 142., 177-8. p.
105. Rettegi i. m. 140. p.
106. Rettegi i. m. 102. p.
107. Kővári i. m. 241. p.
108. Szinnyei i. m. 323-326. p.
109. Sem a vargyasi, sem az olasztelki székely nemes családban nincs Dániel Jozefa. Pontosabban egy találtatott, de az mással férjezett. Lsd. Kővári i. m. 72. p.
110. Kővári i. m. 241. és 190. p. Érdekes véletlen, hogy a megye monográfiáját is valószínűleg Mósa László kezdte írni, melynek töredéke Torma Károly édesapjának, Torma József kézírataival került a vmegye-monográfia kézíratai közé. /T. i. ő maga folytatta a vármegye történetének megírását/.Az említett kéziratok között egy Mósa László másolta I. Rákóczi György-napló is volt! = Tagányi Károly: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája 3. r. Dés, 1900., 155. p.
111. Szinnyei i. m. XIV., 325. p.
112. Csontos János: A Kalocsai Főegyházi Könyvtár kézíratai = Magyar Könyvszemle, 1883., 275-308. p.
113. Csontos i. m. 279. p.
114. Genealógiai Füzetek, 1906. 43. p. Egy bibliában található bejegyzés szerint 1815-ben alsócsernátoni Domokos Elek 10 rbfvt váltócédula lefizetése ellenében kapott egy bibliát.
115. Kempelen i.m., V., 333. p.
116. Kempelen i. m., II. 398. p.
117. Pálmay J. Háromszék... i. m. 135. p.
118. Juhász Béla: Magyar hadifoglyok a krimi tatár fogságban 1657-től, Szeged, Koroknay ny., 1926., XIX-XX. p.

- Domokos Péter panaszkodik társaival egy levélben, hogy a tatárok, mivel a kezességükre vett rabok elszöktek, orr- és fülmetéléssel, fogkivonással fenyegették őket. /Lsd. az eredeti forrást is: TT. 1882. XIX. lev./
119. Juhász B. i. m., XIX. p. + Székely Oklevéltár, VI. k.
120. Hellebrouth K. i. m. 132. p.
121. Benkő Károly: Csik, Gyergyó és Kászon leírások, Kolozsvár, 1853. 56. p.
122. Nagy Iván i. m. 359. p.
123. Tagányi Károly: Szolnok-Doboka vmegye monographiája, I-VII. k., Dés, 1901-1905. VII. k. 305. p.
124. 1526-1601 Bethlen Farkas Historiájának rendgye szerint történt dolgokról le írása Gróff Székely Ádám és Domokos Ferenc által. MS. in. folio pagg. 308 et Index. NB. distinctum a superiori sub N. 3. = Magyar Könyvszemle, 1883. 278. p.
125. Csontos János: A sárospataki ref. collegium Könyvtárának kéziratai = Magyar Könyvszemle, 1881, 351.p.
126. Kazinczy i. levele - Kazinczy F. művei... 616-617.p.
127. Cserei Mihály: Erdély históriája /1661-1711/, Bp. 1983, Európa Kkiadó, 191-193. p.
128. Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 1762-64-ben okirattárral /1761-1790/, Bp. 1908.
A 219. oldalon idéz Heidendorff önéletírásából:
"Később /1765 tavaszán/ megidézték és kihallgatták
-br. Bornemisza Pál volt főkirálybíró is, aki annyira meg volt ijedve, hogy a kihallgatás alatt egy kis Mária-képet, melyet kalapjában tartott, gyakran elővett és csókolgatta." Jellemére és szerepére lsd. még 27-28., 37., 191. és 249. oldalt.
129. Rettégi i. m. 502. p.

130. Kővári i. m. 183. p.
131. Kővári i. m. 183. p. és Halmágyi i. m. 270. p.
132. Halmágyi i. m. 112. A Bornemiszánál vonzóbb egyéniségű Mikes Antalról írja: "Gróf Mikes maga aetassában minden qualitássira és tudományára nézve inter catholicos legelső, hamar is táblai assessorságra és mindjárt azontul főtiszttségre menvén, azonkívül is gubernator Haller veje lévén, készen várta magának vagy gubernátorságot, vagy udvari cancelláriusságot; azonkívül is igen sensibilis ember és becsületét nagyon őrző lévén, ezek a hírek és királyné előtt való disgratiában hozása annyira megillették, hogy Szebenbe hozatván magát, itt a hypochondria felette utolérte, hogy hozzá kevés reménység lészen." Lsd. még a 270. p. és Rettegi i. m. 161. p. és 251. p.
133. Rettegi i. m. 379. p.
134. Erdész Sándor: Kigyókultusz a magyar néphagyományban, Debrecen, 1984., 22-30. p. A kigyó kicsalogatásának legelterjedtebb módja a gőzölgő, forró tej! 25. p.
135. Zágoni Gábor /1728-1787/ a XVIII. század második felének kiváló képzettségű erdélyi orvosa, kémikusa. 1748-ban subscribált és tógátus diák lett Enyeden. 1760-ban került a kollégiumból a bécsi egyetemre, majd Hollandiában folytatta a peregrinációt, s Utrechtben doktorált. Dolgozata százada kémiai, gyógyszer-tani és anatómiai ismereteit foglalták össze. Hazatérve, Marosvásárhelyen telepedett le. Ekkori ásványelemzési kísérleteit a híres Crantz is belefoglalta monográfiájába. Más tudományos munkásságáról nem tudunk. Az erdélyi vidéki élet nem kedvezett a tudományosságnak. Orvosi praxist folytatott ezután a főurak szolgálatában.

Gazdag, nagyarányú könyvtárat hagyományozott az enyedi kollégiumra. Lsd. Szőkefalvi Nagy Zoltán: Zágoni Gábor XVIII. századi erdélyi orvos vegyész működése = Orvosi Szemle /Marosvásárhely/, 1959. 2. 209. p., Spielmann József: A közjó szolgálatában, Bukarest, 1977, Kriterion, 225. p., Vita Zsigmond: Zágoni Gábor könyvtárának maradványai a Bethlen-könyvtárban = Könyv és Könyvtár, 1961. II., 169-173. p., Halmágyi István i. m. 211. és 277. p.

136. Erdész i. m. 25. p.

137. A gróf Ferrati-család Háromszékben megtelepedett olasz származású familia. Talán a bejegyzésben szereplő gróf a Havasalföldön és Moldvában működő gróf Barthalomeus Ferrati orvos fia. Lsd. Cserei György i. m., 292. p., Apor Synopsis... i. m., 275. és 301. p., Spielmann i. m., 84. p.

138. A Bornemisza és a Mikes-család is katolikus vallású volt. Lsd. Szádeczky i. m. 219. p. és Halmágyi i. m. 112. p.

139. Kővári i. m. 251. p. és Rettegi i. m. 558. p.

140. Szabolcsi Bence - Tóth Aladár: Zenei lexikon, Bp. Zeneműkiadó Vállalat, 1965., 358. p.

141. Itt érdemes hosszabb részletet is közölnünk a kiadatlan levelekből. Fischer levele 1925. VIII. 23-án kelt, s a Somogyi-könyvtár irattárában a 286/17. szám alatt iktatták:

Igen tisztelt Uram!

... A muzeum vezetőjének irok. Birtokomba jutott Cserei Mihály "Erdély históriája" című kéziratos könyv. A címlapja Cserei kézírásával az egész családfája.

Már azt hittem, hogy az eredeti példány van nálam, mely a Nemzeti Muzeumban /sic!/ van letétben, sőt azt hittem, hogy nem egyenes úton jutott birtokába annak, ki hozzám juttatta.

Érdeklődésemre megtudtam, hogy az eredeti példány megvan a N. M.-ban, az külön lapokból áll, az enyém pedig összefűzve, több kéz írásával, tehát az eredetiről /?/ annak idején leírt másodpéldány.

Már régen elhatároztam, hogy ezt a könyvet Móra Ferencz muzeumának engedem át. Egy kikötésem lett volna, megkérni Móra Ferencz író, hogy összes eddig megjelent írásait szedje könyvbe és adja ki. Mint hallom, ezzel a kívánságommal elkéstem.

Közben - prózai kereskedő vagyok - gazdasági helyzetem annyira rosszabbodott, hogy arra a gondolatra jöttem, hátha nagyobb értéket jelent ez a könyv, hátha találkozik egy u. n. mecénás, aki azt a szegedi muzeum részére megveszi?

Ha tud valakit, kérem támogatását. A könyvet - hazaérkezésem után - mindenesetre elküldöm azzal: ha csak kisebb összeget kapnék érte, lemondok róla, ha pedig egyáltalán nem jelentkezik az a szegedi "Rockefeller", akkor ingyen is átengedem a muzeumnak..."

Móra Ferenc 1925. IX. hó 1-én válaszolt. Részlet a levélből:

Igen tisztelt Uram!

... Persze, hogy a Cserei krónika kézíratos példányának boldogan állunk elébe... körülnézünk mecénás után s ha lehet, mentesítjük önt a mecénásság alól. S ha nem lehetne találni - mert minden megeshet ebben az elsavanyodott világban - akkor méltóztassék beletörődni abba, amire

már ugyanis előkészített az a kedves öreg levelező, aki-
vel egyszer tán mint novellafigurával is fog ön talál-
kozni..."

Mecénás nem akadt, ajándékozás útján került a má-
solat a Somogyi-könyvtárba. Móra novellái között még nem
akadtam Fischer Jenő figurájára.

- 142. Szinnyei i. m. 775-778. p.
- 143. Heinrich Schlandt - Julius Gross: Quellen zur Geschichte
der Stadt Brassó /1549-1827/, Brassó, 1918. VI. kötet,
XIX-XXI. p.
- 144. U. o.
- 145. Kövári i. m. 61-64. p.
- 146. Nagy Iván: i. m. 135-141. p.
- 147. Apor Péter i. m. 308. p.
- 148. Tagányi i. m. VII., 253. p. és 306. p.
- 149. Szinnyei i. m., XIV. k., 762. p.
- 150. Szinnyei i. m., X., 363. p.
- 151. U. o.
- 152. Szinnyei i. m., X., 345-346. p.
- 153. Török i. m., III., 90. p.
- 154. U. o.
- 155. Fogarasi i. m., 243. p.
- 156. Fogarasi i. m., 159. p.
- 157. Szinnyei i. m. XIII., 449. p.
- 158. Graaf i. m., 240. p.
- 159. Lakó Elemér: A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyv-
tárának kéziratai a kolozsvári akadémiai könyvtárban
= Művelődéstörténeti tanulmányok, Bukarest, 1980.,
Kriterion Kiadó, 205. p.
- 160. Szinnyei i. m., III. 1079. p.
- 161. Szinnyei i. m., II. 385-387. p.
- 162. Jakab Elek: A XIX. századi... i. m. 102-113. p.

163. Buzogány Áron: Homoród szentmártoni Gedő József =
Keresztény Magvető, Kolozsvár, 1871, VI. évf., 81-92.
p. és Szinnyei i. m. III. 1079. p.
164. Lsd. az eredeti példány elemzésénél!
165. Pallas lexikon, II., 804. p.
166. Nagy Iván: i. m. I., 265. p.
167. Szinnyei i. m., IX., 544-545. p.
168. Szinnyei i. m., VI. 1451. p.
169. Szinnyei, i. m., VI., 1441-1443. p.
170. Lakó i. m., 205. p.
171. Magyar Irodalmi Lexikon, Bp. 1963, Akadémiai Kiadó,
I.-II. k., I. k. 517. p.
172. Pálmay: Maros-Torda... i.m., 96. p.
173. Szinnyei i. m., V., 291-292. p.
174. Magyar Életrajzi Lexikon, i. m., 588. p.

175. Lakó E., i. m., 205. p.
176. Graciun i. m.
177. Mikló~~s~~ I. i. m. 83. p.
178. Bruz L. i. m. 233. p.
179. Szinnyei i. m., I., 861-865. p.; Kővári i. m., 35. p.;
Mikó Imre: Benkő József élete és munkái, Pest, 1868.
180. Szinnyei i. m., V., 1435-1441. p. és Magyar Életrajzi
Lexikon i. m., I., 894-895. p.
181. Szinnyei i. m., XIII., 1425-1426. p. és Teleki Sámuel
és a Teleki Téka, Bukarest, 1976, Kriterion.
182. Révai Leó levele George Barithoz, Budapest, 1887.
25./VI. = George Barit magyar levelezése, Bukarest,
1975, Kriterion, 187. p.
183. Szinnyei i. m., I., 848-849. p.
184. Alexandru, Debreczy: Monumentele in manuscris de limba
si literatura maghiara din muzeul national sacuest din
S.f. Gheorghe, S.f. Gheorghe, Tipografia "Patria",
1938., 90. p. A doktori disszertáció a Székely Nemzeti
Muzeumban 1938-ban megtalálható magyar vonatkozású kéz-
iratokat írja le.
185. Szinnyei i. m., III., 1323. p.
186. Kovásznai Gotz József családi följegyzései = Genealógiai
.Füzetek, 1912., 14-15. p.
187. Jakó - Juhász i. m., 197. p.
188. Pallas i. m., 156-157. p.
189. Hanuszik i. m., 71.p.
190. Szinnyei i. m., IV., 142-143. p.
191. Jakó Zsigmond: Az Írás, könyv, értelmiség, Bukarest,
1976, Kriterion, 242-244. p.
192. Szinnyei i. m., II., 287-289. p. és Nagy Iván i. m.,
I., 137-139. p. .
193. Cserei György i. m. 389. p.

194. Nagyajtai Cserei Mihály Históriája. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Pest, MDCCCLII. /4/, 48o hasáb. Emich Gusztáv könyvnyomdája. Ujabb-Nemzeti Könyvtár. Első folyam. Kiadják Ürményi József...
Fényes Elek. - Bán Imre^{Kuti} leírja a két kiadás címlapját, amelynek leglényegesebb különbsége a sajtó alá rendező forrásait érinti: "Eredeti kéziratok /!/ és kiadások /!/ után szerkeszté Kazinczy Gábor."
195. Cserei Mihály: Erdély históriája /1661-1711/. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre, Bp. 1983, Európa Könyvkiadó, 593 /2/ p. Bibliotheca Historica sorozat.
196. K.Papp Miklós i. m., 3o3. p.
197. Abafi Lajos: Cserei Mihály, a történetíró = Történeti Tár, 188o., 563. p.
198. Szádeczky Lajos: Cserei Mihály jegyzőkönyve = Történeti Tár, 19o3., 499. p.
199. Craciun i. m., 353. p.
- 2oo. Torma Károly i. m.
- 2o1. Craciun i. m., 355. p.
- 2o2. Hetilap, 1853., 113. p.
- 2o3. Szinnyei i. m., II., 295. p.
- 2o4. U. a., III., 1o8o. p.
- 2o5. U. a., XIII., 427-437. p.
- 2o6. Mikó Imre i. m., 83. p.
- 2o7. Nagy Iván i. m., III., 568. p.
- 2o8. Kővári: Erdély nevezetesebb... i. m., 96. p.
- 2o9. Akadémiai Értesítő, 1852. I., 27. p.
- 21o. Benkő J. i. m., 233. p.
211. Kővári L. a Hetilapból i.m., 113-115. p.
212. Ujfalvy-S. i. m., 1o6. p.
213. ZS. /?/: Cserei az emlékiró = Magyar Hírlap, 1852. április 2. és 3., 731-732. p.

NÉVMUTATÓ

Abafi Lajos	89, 107, 118
Ajtai József	9, 47
Ajtai G. József	47
Ajtai G. Mihály	47
Angyal Dávid	102
Apafi Mihály	8, 10, 11 ^a , 13-14, 27, 60, 92
Apor Ilona	7, 87
Apor Péter	2, 19, 44, 74, 94, 113, 115
Bakcsi Judit	69
Bánffy család	43
Bánffy Dénes	43
Bánffy György	42
Bánffy Judit	58
Bánkuti Imre	88, 90, 96, 103, 118
Barcsai Ákos	8, 11 ^a , 13, 27, 92
Baritiu, George	83, 103, 117
Becski család	77
Becski Lajos	29, 77
Bél Mátyás	47
Belitska-Scholtz Hedvig	108
Benda Kálmán	15
Beniczky család	54
Benigni József	83
Benkő Dániel	81
Benkő Ferenc	81
Benkő József	32, 37, 40, 69, 80-81, 92, 94-95, 104, 118
Benkő Károly	40, 81, 111
Berlász Jenő	53, 108

Bethlen Farkas	70, 81, 95, 111
Bethlen Gábor	49, 61, 74
Bethlen Miklós	95, 101
Bethlen Sándor	41, 91
ifj. Biás István	105
Bocskay István	64
Bod Péter	37, 104
Récsei Boér Sámuel	43, 105
Bólyai Farkas	75
Ilosvai-Borbély Sámuel	16, 63
Bornemisza család	113
Bornemisza Pál	21, 71, 111-112
Borsai Mária	49
Borsos Sebestyén	59
Botka család	67
Botka Lajos	19, 67
Böjthe Ödön	105
Bölöni Farkas Sándor	77
Bruz Lajos	104, 117
Buzogány Áron	116
Cornides Dániel	9, 47, 54
Craciun, Joachim	3, 80, 89, 91, 104, 117-118
Crantz, Henrik	112
Csáfordi József	10, 51
Csáky család	43, 77
F. Csanak Dóra	48, 106
Cserei család	91
Cserei...? középjaitai	28, 74
Cserei B. ?	11, 55
ifj. Cserei Farkas	38, 55, 87
id. Cserei Farkas	36, 86

Cserei György	7, 51, 86, 92, 107, 113, 117
Cserei Ilona	87
Cserei János	7, 86
Cserei Judit	87
Cserei Miklós	38
Cserei Terézia, Mikó Ádámné	7, 37
Kállai Csiszár István	64
Kállai Csiszár Mihály	17, 64
Kállai Csiszár Miklós	64
Nagygyörgényi Csiszár Sámuel	29, 76
Csokonai Vitéz Mihály	57
Csontos János	105, 110-111
Csulai család	43
Csulai Elek	6, 43-44
Csulai György	43
Csulai Imre	44
Csulai Lajos	44
Daniel Jozefa	66, 110
Daniel Polixénia	47
Daniel Tódor	17, 64-66
Daróczi Zoltán	109
Debreczy Sándor	117
Dessewffy család	38
Dicsőfi Imre	16
Domokos /Domokos/ család	68-69
Domokos Elek	110
ifj. Domokos Ferenc	2, 19, 68-70, 111
id. Domokos Ferenc	69-70
Domokos Péter	68-69, 111
Domokos Tamás	68-69

Emich Gusztáv	118
Enyedi István	40
Ercsei Dániel	61
Ercsei János	61
Ercsei Zsigmond	15, 61
Erdész Sándor	112
Eresztvényi család	85
Eresztvényi Antal	36, 85
Eresztvényi László	36, 85
Erősdí család	49
Erősdí Benedek	49
Erősdí Ferenc	49
Erősdí Mihály	9, 49
Farczádi Nagy Gábor	6, 44-45
II. Ferenc	59
Fényes Elek	118
Ferenczi Kálmán	31, 80
Ferrati család	113
Ferrati, Bartholomeus	113
Fischer Jenő	20, 22, 73, 113-115
Fogarasi Sámuel	44, 105, 115
Gedő József	7, 29, 76-77, 91-93, 116
Gergely Sámuel	31, 79
Gözsönyi Varga Zoltán	14, 61
Henk van de Graaf	105, 115
Gross, Julius	115
Grossinger /Grozinger/ János	10, 53
Grün Izrael	40
Gulyás István	108
Gulyás József	40

Gulyás Pál	44, 105
Gyulai /Gyulay/ család	58
Gyulai Ferenc	85
Gyulai Ignác	58
Gyulai István	58
Gyulai József	13, 58
Gyulai Lajos	36, 85-86
Halmágyi Ilona	50
Halmágyi István	107, 112-113
Hanuszik Elemér	117
Hatvani István	62
Heidendorfi Conrad, Mihály	111
Hellebronth Kálmán	108, 111
Hercegh Lajos	14, 60
Gottlieb-von Hermann, George Mihail	22, 73-74, 103
Herpay Gábor	109
Horányi Elek	103
Hrabovszky György	10, 51
Husztai András	26- 32, 94-95
Ilies, Alexander	3, 104
Illésházy István	108
Jakab család	79
Jakab Elek	77, 105, 107, 115
Jakab József	77
Jakab Ödön	31, 79
Jakó Zsigmond	86, 100, 106-108, 117
Jankovich család	53
Jankovich Constancia	46
Jankovich Miklós	11, 38, 46, 48, 53-55, 59

János István	29, 76
Jókai Mór	69, 103
Jósika Mária	59
II. József	13, 65, 82
Juhász Béla	110
Juhász István	106, 111, 117
Kácsándi Zsuzsanna	85
Kalmár Lajos	18, 67
Kármán József	47
Káta József	8, 45
Katona István	103
Kazinczy Ferenc	38, 47-48, 55, 70, 78, 85, 87, 104, 106, 108, 111
Kazinczy Gábor	2, 19, 40-41, 55, 68, 88-90, 93, 105, 118
Kemény család	79, 81
Kemény János /fejedelem/	8, 11 ^a , 13, 27, 40, 50, 92, 94
Kemény János	50
Kemény József	32, 45, 50, 80-82
Kemény Pál	10, 13, 50
Kemény Simon	51
Kemény Zsigmond	50
Kempelen Béla	48, 106
Kiss András	26
Kiss Ferenc	23
Kiss István	16, 62
Gyarmati Kiss Sándor	16, 63
Kolosvári Sándor	107, 109
Koncz József	44, 105
Kovachich Márton	18, 37, 54, 67
Kovácsnai G/otz/ Gábor	84
Kovácsnai G/otz/ János	35, 84

Kovácsnai G/otz/ József	84, 117
Kovácsnai G/otz/ Lukács	84
Kováts Zsigmond	50
Kováts P. Zsigmond	10
Kozma Gergely	29, 77-78
Kozma Mihály	78
Kőszegi Elek	18, 66
Kővári László	39, 47, 74, 91, 94, 106-108, 115, 117-118
Krizsán János	14, 60
Kun Ilona	7
Lakó Elemér	80, 115-117
Létay Domokos	29, 31, 78-79
Lipót főherceg	69, 82
/II. Lipót/	
Lipszky János	107
Lugossy József	16, 63
Mailáth János	8, 46
Mailáth József	46
Marczali Henrik	11, 58
Mária Terézia	82
Matyeán Jakab	22, 73
Mentovich Ferenc	79
Mikes család	113
Mikes Anna	71
Mikes Antal	21, 71, 112
Mikó Ferenc	5
Mikó Imre	85, 104, 117-118
Mikó Klára, Mósa Lászlóné	37, 66, 87, 92
Milesz József	16, 62

Molnár György	38
Móra Ferenc	22, 73, 114
Mósa Judit	66
Mósa László	37, 87, 92-93, 110
Nagy Bálint	17, 64
Nagy Borbála	7
Fogarasi Nagy család	60
Káli Nagy Elek	29, 41, 77, 91
Nagy Gábor	11, 56
Farczádi Nagy Gábor	6, 44-45
Nagy Iván	57, 69, 74, 87, 106, 108-109, 115-118
Nagy Károly /uralkodó/	58
B. Nagy Margit	105
Fogarasi Nyilas Nagy Pál	13, 59
Nagy Sándor	17, 62, 64, 109
Nemes /Literáti/ Sámuel	55
Nemeskürty István	102
Olajos István	13, 59
Óvári Kelemen	107
Pálmay József	49, 61, 106-107, 109-110, 116
Pápai Páriz Ferenc	50, 107
K.Papp Miklós	40, 89, 118
Pataki Mihály	80
Patkó Mihály	14, 61
Petri Mór	109
Pongrácz Jenő	57
Pongrácz Jenő, gr.	11, 57
Pongrácz Lajos	57
Ponori Török József	38, 55

Pray György	54
Radvánszky Béla	104
I. Rákóczi György	85, 110
II. Rákóczi György	8, 11 ^a , 13, 27, 69, 74, 85, 91
Rettegi György	51, 59, 65, 71, 107-108
Révai Miklós	54
Révai Leó	83, 117
Rhédei László	75
Roisa Sándor	16
Roth Károly	57
Roth Lajos	11 ^a , 57
Roth Pál	57
Schlandt, Heinrich	74, 115
Schönherr Gyula	13, 60
Schönwisner István	54
Serly Lajos	20, 73
Sinai Miklós	11, 56
Somogyi Ambrus	83
Soós Farkas	5, 42-43
Soós Ferenc	105
Soós I. Ferenc	43
Soós III. Ferenc	42
Spielmann József	113
Szabó Károly	40, 104
Szabolcsi Bence	113
Szádeczky K. Lajos	89, 107, 111, 113, 118
Szalárdi János	101
id. Szász Károly	92
ifj. Szász Károly	14, 61
Szathmáry Papp család	75

Szathmáry P/app/ Dániel	28, 75-76
Szathmáry Papp János	75
Szathmáry Papp Mihály	75
Szathmáry Papp Zsigmond /püspök/	75
Szathmáry Papp Zsigmond	28, 75
Szauder Márta	104
Széchenyi Ferenc	10-11, 51, 55
Székely család	82
Székely Ádám	70, 111
Szinnyei József	53, 57, 59, 74, 82, 84, 92, 106-110, 115-118
Szőke János	61
Szombati János	38
Szongott Kristóf	109
Szőkefalvi Nagy Zoltán	113
Szucsányi család	48
Szucsányi György	49
Szucsányi Sámuel	9, 48
Tagányi Károly	110-111, 115
Tahy...?	45
Tahy család	45-46
Tahy II. Antal	46
Tahy István	45, 106
Teleki család	79
Teleki József /18.század/	48, 82
Teleki József /19.század/	39, 48, 82
Teleki Mihály	14, 33, 39, 43, 60, 79, 82
Teleki Sámuel	34, 56, 82, 117
Teleki Sándor	82
Teleki Sándor /tordai főispán/	49
Tholdalagi gr.?	36, 84

Tófeus Mihály	70
Toldalagi család	61, 84
Toldalagi Ferenc	85
Toldalagi Mihály	84-85
Toldalagi Zsigmond	85
Toldi család	44
Toldy Ferenc	93
Tolnai Lajos	79
Torma család	65
Torma József	66, 110
Torma Károly	17, 41, 65-66, 110, 118
Torma Kristóf	65
Torma Mihály	66
Torma Zsófia	65
Tóth Aladár	113
Török István	47, 106, 109, 115
Trócsányi Zsolt	102
Tustyai Péter	43
Ujfalvy Sándor	39, 94, 102, 104, 118
Ürményi József	118
Váczy János	104, 106
Vajda család	44
Vajda János	44
Vajda László	28, 74-75
Veress-Sándorné	23
Vita Zsigmond	113
Wass család	73
Watther Gyula	14, 60
Wesselényi család	44
Wesselényi István	47
Zágoni Gábor	21, 71-72, 112-113
Zoványi Jenő	109
Zrinyi János	11, 57

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	
KÉZIRATMÁSOLATOK TÉRBEN ÉS IDŐBEN.....	2-41
MÁSOLÓK, TULAJDONOSOK, OLVASÓK.....	42-93
ÖSSZEGZÉS.....	94-103
JEGYZETEK.....	104-118
NÉVMUTATÓ.....	119-129